

ΑΝΑΓΛΩΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΗΜΟΓΡΑΦΩΝ

ΜΗΝΙΑΙΟ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Δ. Α. ΓΛΗΝΟΣ

ΧΡΟΝΙΑ Β΄.

ΟΚΤΩΒΡΗΣ 1927

ΦΥΛΛΑΔΙΟ 2^ο

ΔΗΜΟΚΟΠΙΑ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ ΠΑΙΔΕΙΑ

Ἡ μνήμη εἶναι χωρὶς ἄλλο ἓνας ἀπὸ τοὺς δημιουργικοὺς παράγοντες τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ συνειδητὴ βέβαια μνήμη καὶ ὄχι ἡ ἐμπειρία, ποὺ περνάει στὴν ἔξῃ καὶ γίνεται ἔνστιχτο. Ὅσο κατεβαίνουμε τὴ ζωικὴ κλίμακα, βρίσκουμε λιγότερη μνήμη. Ὅσο κατεβαίνουμε τὰ σκαλοπάτια τοῦ πολιτισμοῦ τὸ ἴδιο. Ἐνας λαὸς χωρὶς ὀμαδικὴ μνήμη δὲν αὐτοελέγχεται, δὲ συγκρίνει, δὲ σχηματίζει ὀδηγητικὰ γραμμὰς στὴ ζωὴ του. Σὲ τέτοιους λαοὺς βρίσκουν εὐκόλα θέση οἱ δημαγωγοί, ὅσοι κολακέβουν τὰ ταπεινὰ ἔνστιχτα, ὅσοι φοβίζονται τὸ δειλὸ ζῶο, ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ θυμηθεῖ, νὰ συγκρίνει καὶ νὰ κρίνει. Ἡ αὐτοσυνειδησία λείπει στοὺς λαοὺς, ποὺ δὲν ἔχουν μνήμη.

Σαυτὸ τὸν ὑπολογισμό στηρίζεται ἡ δράση ὄλων τῶν κακοποιῶν, ποὺ, γιὰ νὰ στηρίξουν τὸ ἄνομο συμφέρον τῶν ὀλίγων, μορφινίζουν συστηματικὰ τοὺς πολλοὺς.

Τὸ ἴδιο γίνεται σήμερον καὶ γύρω στὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόβλημα, ὅπως ἔγινε προτίτερα σὲ τόσα ἄλλα.

*
* *

Στὸν ἑλληνικὸ λαὸ, ἀπὸ τὰ 1800 κι ἔπειτα, οἱ λόγιοι του, οἱ διανοούμενοι του, οἱ μεγάλοι του δασκάλιοι πρόβαλαν ἰδανικὰ σφαλερὰ καὶ ἀπόλυτα ἀπροσάρμοστα στὴ ζωὴ του. Τὸν δίδαξαν, πὼς, γιὰ νὰ ζήσει, νὰ γίνει μέγας καὶ δοξασμένος σὰν τοὺς μεγάλους καὶ δοξασμένους προγόνους του, πρέπει νὰ ξαναζωντανέψει τίς φόρμες τῆς ζωῆς τους. Ἀνάσταση τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ! Στὴ νεότερη Ἀθήνα θὰ ξαναπερπατήσουν πάλι Σωκράτηδες καὶ Πλάτωνες, Φειδίεες καὶ Ἰκτινοί, Αἰσχύλιοι καὶ Σοφοκλήδες καὶ Δημοστένηδες καὶ Θουκυδίδηδες. Ἀρχεῖ νὰ ξαναγράψουμε καὶ νὰ ξαναμιλήσουμε τὴν ἀρχαία γλῶσσα. Ὅτι ἀνάσταση τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ ἦταν ἰδανικὸ ὀλότελα κούφιο, ὁ λαὸς δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ τὸ κρίνει. Ἀρχαῖος πολιτισμὸς, χωρὶς τὴν ἀρχαία θρησκεία; Χωρὶς τὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ σύσταση, χωρὶς τὴν ἀμεση ἀρχαία παράδοση; Ἀρχαῖος πολιτισμὸς μὲ Χριστιανισμό; Ἀρχαῖος πολιτισμὸς καὶ ἀνάσταση βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας; Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ ρωμαϊκὸ δίκαιο; Ἀρχαῖος πολιτισμὸς, χωρὶς γένη καὶ φατρίες καὶ φυλὰς καὶ ἄστυ; Ἀρχαῖος πολιτισμὸς, χωρὶς δούλους; Ἀρχαῖος πολιτισμὸς μὲ σιδηροδρομοὺς καὶ μηχανὲς καὶ μὲ κάρβουνο τοῦ Κάροντιφ; Μόνο λίγοι ρομαντικοὶ εὐρωπαϊοὶ φιλόλογοι, μόνο καλλιτέχνες ποὺ νοσταλγοῦν χαμένες μορφὲς τῆς ζωῆς, μόνο ἀφιλοσόφητοι φιλόσοφοι καὶ ἀνιστόρητοι ἱστορικοὶ μπορούσαν νάχουν μιὰ κάποια ἐλπίδα νὰ πραγματοποιηθεῖ ἓνα τέτιο ἰδανικόν. Καὶ ἦταν πολὺ φυσικὸ νὰ καταντήσει ὅλη αὐτὴ ἡ παράλογη μεταρσίωση σὲ ἀστεία μίμηση μέσων ἀορίστων

καὶ ἀπικτῶν ἀναδιπλασιασμοῦ
στὸ ἀπ' ὅλα ἀστειότερο μας,
τὰ σαντάλια. Αὐτὸ ἦταν ὅλο.

αντιγραφὲς ἀπὸ ἀρχαῖες κολόνες καὶ
κτῶν κυριῶν μὲ τὸν ἀρχαῖο χιτῶνα καὶ

*
* *

Καὶ ὅμως ξεχνάμε, πὼς ἑκατὸ χρόνια ἡ ἑλληνικὴ παιδεία δὲ γνώρισε ἄλλο
ιδανικὸ, οὔτε ἄλλον τρόπο προσαρμογῆς στὴ ζωὴ ἀπὸ τὴν κενόλογη μορφικὴ ἀνα-
τομία μερικῶν σελίδων ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, καὶ πὼς ὡς τὰ σήμερα ἡ ἐπί-
σημη διανόηση, τὸ Πανεπιστήμιον τῆς νεώτερης Ἑλλάδας, δὲ γνώρισε ἄλλου εἴδους
ἀντίληψη τοῦ ἀρχαίου κόσμου, οὔτε ἄλλου εἴδους προσανατολισμὸς στὶς ἀνάγκες
τῆς σύγχρονης ζωῆς. Αὐτὰ τὰ λησμονάμε ὁλότελα. Καὶ λησμονάμε ἀκόμη, πὼς
ἡ ἀνάγκη νὰ πάrouμε ὅπως ὅπως κάποιους μηχανισμοὺς τῶν κοινωνικῶν λειτουρ-
γιῶν, πού δὲ μᾶς τοὺς ἔδινε ὁ ἀρχαῖος κόσμος φυσικὰ οὔτε σὰ φόρμες, μᾶς
ἔκαμε νὰ τοὺς πάrouμε ἔτοιμους ἀπὸ τοὺς εὐρωπαϊοὺς. Καὶ πὼς ἕνας ἀπὸ τοὺς
μηχανισμοὺς αὐτοὺς εἶναι καὶ τὸ ἑλληνικὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα, πού μᾶς ἔφεραν
οἱ Βαναροὶ στὰ 1836 καὶ πού ἀκόμη μένει τὸ ἴδιο καὶ ἀπαρόλλαχτο.

Καὶ ξεχνάμε ἀκόμη, πὼς πολὺ πρὶν νὰ ὑψωθεῖ ὁ δημοτικισμὸς σὲ σοβαρὸ
πνευματικὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα, πολὺ πρὶν νὰ φανερωθοῦν ὁποιοιδήποτε σοσιαλι-
σμοὶ καὶ κομμουνισμοὶ, ἡ ζωὴ εἶχε ξεκουρελιάσει καὶ τὸ ιδανικὸ τοῦ ἀρχαϊσμοῦ
καὶ τὸ βαναρικό ἐκπαιδευτικὸ μας πλαίσιο. Ἀπὸ τὰ 1880 ἀκόμη καὶ πολὺ πρὶν,
μέσα στὴ μικρὴ τότε Ἑλλάδα μὲ τοὺς ἀσήμαντους ὅρους τῆς ζωῆς της, εἶχαν κηρύ-
ξει τὴ χρεωκοπία καὶ τοῦ ἀρχαϊσμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος
παιδαγωγοὶ καὶ πολιτικοὶ καὶ λόγιοι καὶ ἐπιστήμονες, σάν τὸν Παπαμάρκου καὶ
τὸ Ζαγγογιάννη, τὸν Τρικούτη καὶ τὸ Θεοτόκη καὶ τὸν Εὐταξία, τὸ Βερναρο-
δάκη καὶ τὸ Ροῖδη.

Βέβαια ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς ἔβλεπαν τὸ ἕνα καὶ ἄλλοι τὸ ἄλλο, καὶ μόνον ὁ δη-
μοτικισμὸς εἶδε ἀργότερα τὸ πρόβλημα ὁλόκληρο.

Ξεχνάμε λοιπὸν τὸ ἔσχατο κατάντημα, καὶ τὸ οὐσιαστικὸ, πνευματικὸ, καὶ τὸ ὄρ-
γανωτικὸ καὶ τὸ διοικητικὸ καὶ τὸ μορφωτικὸ καὶ τὸ ἐπαγγελματικὸ τῆς ἑλληνικῆς
παιδείας, τὴ φοιτητὴ ἀγραμματοσύνη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, πού πιστοποιήσαν ὅλες
οἱ στατιστικὲς, τὴν ὑπερτροφία τῆς μέσης παιδείας, τὴ μονομέρεια τοῦ κλασικι-
σμοῦ (τοῦ ψευδοκλασικισμοῦ δηλ.), τὴν ἔλλειψη πραχτικοῦ πνεύματος, πού
κατάγγειλαν μὲ ἔντονα λόγια καὶ οἱ Ἐξαρχόπουλοι ἀκόμη.

Ξεχνάμε τὸ ξέφτισμα καὶ τῆς πατριωτικῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς
μας στὴν κενολογία τῶν πανηγυριστῶν τῆς 25 Μαρτίου, στὶς παπαδέλες τῶν
ὑπαίθριων ρητόρων, πού ἀπ' αὐτὲς καμιά οὐσιαστικὴ διαφορὰ δὲν εἶχαν οἱ ἀε-
ροφρούσκωτες τράντες τῶν ρητορικῶν λόγων τοῦ Μιστριώτη.

Ξεχνάμε, πὼς ἐνάντια σὲ ὅλα αὐτὰ ὑψώθηκε τιμητῆς ὁ δημοτικισμὸς μὲ τοὺς
Φωτιάδηδες καὶ τοὺς Δραγούμηδες καὶ ζήτησε οὐσία καὶ πράγματα, ζήτησε ἀντί-
ληψη τῆς πραγματικότητος καὶ ἀλήθεια καὶ ζωντάνια καὶ δημιουργικότητα καὶ
προσαρμογὴ καὶ τῶν ιδανικῶν καὶ τῶν ὀργανισμῶν μας στὴν οὐσία τῆς ζωῆς μας.

Ξεχνάμε, πὼς ὁ δημοτικισμὸς παρουσίασε ὁλόκληρο πρόγραμμα ἐκπαιδευτικῆς
ἀναδημιουργίας μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ ἀστικοῦ καθεστώτος στὰ 1913. Καὶ πὼς
ἀπὸ τότε ἀγωνίστηκε νὰ πείσει τὸ κράτος, νὰ πείσει τὴν κοινωνία, νὰ πείσει τὸ
λαὸ νὰ ἀναμορφώσει τοὺς θεσμοὺς καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς παιδείας του.

Ξεχνάμε, πὼς ὁ ἀμόρφωτος ὄχλος τῶν ἐπίσημων διανοούμενων, καὶ τῶν
πολιτικῶν ἐκμεταλλεπτῶν καὶ τῶν δημοσιογράφων ἀντιστάθηκε λυσσαλέα στὴν
προσπάθεια αὐτή. Πὼς μόλυνε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή, μὲ ἀθεΐες καὶ προδοσίες
καὶ μὲ ἀνηθικότητες καὶ μὲ ρούβλια καὶ πανσλαβισμοὺς, τοὺς πρωτεργάτες τῆς
προσπάθειας.

Ξεχνάμε, πὼς στὰ 1911, πού δὲν ὑπῆρχε κομμουνισμὸς, πατριάρχες καὶ δε-
σποτάδες καὶ ἀρχιδικαστὲς καὶ καθηγητάδες στὸ Πανεπιστήμιον συνταράζανε τὸν
ὄχλο μὲ ὅλα τὰ μορμολύκεια, πού τὸν τρομάζουν σὰ μωρὸ παιδί, καὶ τὸν ἔβγα-
λαν στοὺς δρόμους, γιὰ νὰ μουντζώνει τὸ Βενιζέλο, πού δὲν ἤθελε νὰ κατοχυρώ-
σει μὲ συνταγματικὲς διατάξεις τὴν «πατροπαράδοτον ἡμῶν γλῶσσαν».

Ξεχνάμε, πὼς στὸ πρῶτο φύσημα τῆς ἀντίδρασης μέσα στὴ Βουλὴ ἀπὸ ἕναν
πλουτοκράτη στὰ 1914 τὰ ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια τοῦ Τσιριμώκου μπήκαν στὸ
χρονοντούλαπο.

Ξεχνάμε, πὼς ἔχτος ἀπὸ τὴν εἰσαγωγή τῆς δημοτικῆς γλώσσας στὰ τέσσερα
πρῶτα χρόνια τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, πού μὲ χίλια βάσανα καὶ διακοπὲς καὶ
μαίωρη ἀντίδραση ἔγινε καὶ αὐτή, τίποτα ἄλλο, μὰ τίποτα ἄλλο, δὲν ἄλλαξε στὸ
μηχανισμὸ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἀπὸ τὰ 1836 ὡς τὰ σήμερα, ἔχτος ἀπὸ κάποια,
μισὴ καὶ αὐτὴ καὶ καταστρατηγημένη, διοικητικὴ ἀποκέντρωση.

Ξεχνάμε, πὼς ἡ φιλοσοφικὴ σχολή, πού ἔχει σήμερα τὴν ἀνήκουστη ἀναι-
σχυντία νὰ ὑψώνεται κατήγορος γιὰ τὸ κατάντημα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, αὐτὴ,
πού ἀπὸ τὰ 1880 ἀντιστέκεται πεισματάρικα σὲ κάθε ἐκπαιδευτικὴ ἀναδιοργά-
νωση, αὐτὴ, πού ἔχει καταντήσει ἕνα ξεφτίδι καὶ τοῦ ψευδοκλασικισμοῦ ἀκόμη,
ἕνας καστρόπυργος κατοχυρωμένων μέσα στὴν πρόληψη ἀφιλολόγητων φιλόλο-
γων, ἀνιστόρητων ἱστορικῶν καὶ ἀφιλοσόφητων φιλοσόφων, αὐτὴ καὶ μόνη αὐτὴ
μορφώνει ἀδιάκοπα καὶ ἀνενόχλητα ὡς τὰ σήμερα τοὺς δασκάλους τῆς μέσης
παιδείας καὶ τοὺς δασκάλους τῶν δασκάλων τῆς δημοτικῆς παιδείας.

Ξεχνάμε, πὼς τὰ πολιτικὰ κόμματα, πού αὐτοτιτλοφοροῦνται προσοδευτικὰ
ἢ λαϊκὰ ἢ φιλελεύθερα, ἢ πολέμησαν μὲ λύσσα, ἢ ἄφησαν στὴ μέση ἀτέλειωτη,
ἀνυπεράσπιστη, μισή, κουτσοσυρεμένη, κάθε γενναία προσπάθεια ἀλλαγῆς.

Ξεχνάμε, πὼς ὁ Βενιζέλος καὶ οἱ διάδοχοι του διόριζαν καὶ διορίζουν ἀπὸ
τὰ 1917 ὑπουργοὺς τῆς παιδείας καθαρεβουσιάνους, γιὰ νὰ ἐφαρμόσουν τὴ γλωσ-
σικὴ μεταρρύθμιση, ὑπουργοὺς ἀντιδραστικοὺς, γιὰ νὰ κάμουν ἐκπαιδευτικὴ ἀνα-
διοργάνωση.

Μιλᾶμε γιὰ δεκαπεντάχρονη διχτατορία τοῦ δημοτικισμοῦ στὴν παιδεία, ἐνῶ,
ἀν' ἐξαιρέσει κανεὶς τὸ τετράμηνο διάστημα τῆς ὑπουργίας τοῦ κ. Γόντικα καὶ τὸ
ἰσόχρονο διάστημα τῆς πρωθυπουργίας τοῦ κ. Παπαναστασίου μὲ ὑπουργὸ τὸν
κ. Λυμπερόπουλο, ποτὲ δὲν ὑπῆρξε ὁ καιρὸς ἢ ἡ σοβαρὴ διάθεση σὲ πολιτικοὺς
ἀρχηγοὺς, σὲ ὑπουργοὺς καὶ σὲ κόμματα νὰ κάνουν κάτι γενναῖο γιὰ τὴν
παιδεία. Καὶ ὅ,τι ἔγινε στὰ ἐλάχιστα αὐτὰ φωτεινὰ διαλείμματα γκρεμίστηκε ἀλύ-
πητα εὐτὺς ἔπειτα ἀπὸ δῆθεν δημοκρατικοὺς ἀρχηγοὺς καὶ ἀπὸ ἀλήτες διχτάτορες.

Καὶ ἐνῶ ὅ,τι ζοῦμε σήμερα ἀπὸ ἐκπαιδευτικὴ καὶ μορφωτικὴ ἀποψη, ἡ κατα-
σχυντικὴ καὶ βάρβαρη ἀγραμματοσύνη τριῶν ἑκατομμυρίων ἐλλήνων, ἡ ἀμορφω-
σιά τοῦ ὑπόλοιπου λαοῦ, τὸ παραφούσκωμα τῆς μέσης παιδείας, ἡ δημιουργία
προσοντούχων ἀγράμματος ἀπὸ τὰ γυμνάσια μας, τὸ πνευματικὸ προλεταριάτο,
ἢ ἀποτροπὴ ἀπὸ κάθε δημιουργικότητα, ὁ φοβερὸς παρασιτισμὸς, ἢ ἀνικανότητα

για τη ζωή, η ηθική ρευστότητα, ενώ όλα αυτά είναι οι καρποί, αυτούσιου οι καρποί του εκατοντάχρονου, άπροσάρμοστου, αερόλογου και ψυχοφθόρου εκπαιδευτικού μας συστήματος, βγαίνουν τώρα οι νέοι δημαγωγοί, οι νέοι δηλητηριστές του λαού, οι νέοι έχθροί του να του υψώσουν πάλι την αιώνια κεφαλή της Μέδουσας, για να τον απολιθώσουν. Και τα νέα πλοκάμια της μεδούσεας κεφαλής είναι σήμερα ο κομμουνισμός, η ανατροπή του κοινωνικού καθεστώτος, η πατρίδα που κιντυνέβει, η οικογένεια που διαλύεται, η θρησκεία που καταρρέει. Οι αναίσχυντα πουλημένοι στις ξένες προπαγάντες έφημεριδογράφοι βγήκαν προστάτες της πατρίδας. Οι μυκτηριστές της θρησκείας, που τη θεωρούν καλή μόνο για το λαό, βγήκαν προστάτες του Θεού. Οι αντιπρόσωποι της κοινωνικής τάξης, όπου ανθίζουν τα οικογενειακά τρίγωνα, βγήκαν προστάτες της οικογένειας. Έτσι είναι. Γιατί είχαν στήριγμα τους την άμορφωσιά του λαού, και τον θέλουν άμορφωτο. Γιατί τρέμουν το ξύπνημα του, και τον θέλουν μορφωμένο. Γιατί ο λαός θα αναγεννηθεί και η θρησκεία θα ζωντανέψει στις θρησκευτικές ψυχές και η ηθική, η ανθρωπιστική ηθική, θα αναστυλωθεί, άμα λείπουν οι τέτιον είδους υποστηρικτές τους. Οι κάπηλοι, οι γαντοφορεμένοι με λευκά γάντια κάπηλοι κάθε ανθρωπισμού.

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

HENRI BARBUSSE

ΠΙΣΤΗ ΚΑΙ ΛΟΓΙΚΟ

Αντικρίζοντας το μυστήριο του έαυτού του και χαμένος μέσα στον άπεραντο κόσμο, ο άνθρωπος προσπαθεί να κατακτήσει με τη σκέψη του το Σύμπαντο και ν' ανακαλύψει κάποια εξήγηση και της δικής του φύσης και του Κόσμου. Κι άκόμη αγωνίζεται να ρυθμίσει σύμφωνα με την εξήγηση αυτή τις πράξεις του τις άτομικές και τις ομαδικές, για να τις προσαρμόσει όσο μπορεί στα ζωικά του συμφέροντα.

Η φιλοσοφία και τα θρησκευτικά δόγματα πρόσφεραν του ανθρώπου ως τώρα διάφορα μεγάλα διαγράμματα μιας συνολικής εξήγησης του Κόσμου, ενώ η έπιστήμη με την εμπειρία του έδωσαν μόνο κομμάτια. Η ιστορία της ανθρώπινης διάνοησης στο θεολογικό επίπεδο, δείχνει τον πολυτάραχο άγώνα

1. Όταν, τον περασμένο Γενάρη, ο μεγάλος γάλλος συγγραφέας Μπαρμπύς δημοσίευσε το υπέροχο βιβλίο του «Ίησούς», πολλοί το χαρακτήρισαν σαν ένα αυθαίρετο ποιητικό δημιούργημα, που δε στηριζόταν σε καμιά αντικειμενική βάση. Στο καινούργιο του έργο «Οι Ίουδες του Ίησού» ο Μπαρμπύς εκθέτει όλα τα ιστορικά ντοκουμέντα, όπου στηρίχτηκε για να παρουσιάσει τον τύπο του Ίησού, όπως ήταν πραγματικά.

Το βιβλίο αυτό είναι γεμάτο βαθειά νοήματα και εμπνευσμένο με την πνοή του άνω, τερου ανθρωπισμού, τόσο που κι όσοι, από λόγους υποκειμενικούς το καταδικάζουν, δε μπορούν παρά να το σεβαστούν και να έχτιμήσουν την καλή πίστη και την έπιστημονική ακρίβεια που το χαρακτηρίζει.

Από το βιβλίο αυτό μεταφράζουμε ένα από τα πιο βαθυστόχαστα κεφάλαια.

Α. Θ.

ανάμεσα σε δυό «στοιχεία» διαμετρικά αντίθετα: την πίστη και το λογικό. Πόσες, αλήθειες, προσπάθειες των όσων υπερασπίζονται, σαν δικηγόροι, τις πιο παράλογες, κυριολεκτικά παράλογες ιδέες, να δώσουν κάποια λογικοφάνεια στην πολεμική τους ενάντια στο λογικό. Και όμως ο άνθρωπος κατέχει τα μέσα—είναι συνυφασμένα με τη φύση του—για να έλέγξει την πραγματικότητα, όπως του παρουσιάζεται στα μάτια του, και να θεμελιώσει την αλήθεια. Τα μέσα αυτά είναι από το ένα μέρος τα όσα του δίνουν οι αίσθήσεις, διορθωμένα βέβαια από την πείρα και από το λογικό, και από το άλλο μέρος το ίδιο το λογικό, που δουλέβει, είτε με τη διαίστηση, είτε με το συλλογισμό, πάντα μέσα στο πλαίσιο ασάλεφτων άρχων. Όσο κι αν είναι κοπιαστική και περιορισμένη η μέθοδος αυτή του «λογικού», ο μόνος όμως δρόμος που έχει ο άνθρωπος, για να ικανοποιήσει την έρευνα, την άπόκτηση γνώσεων και την οργάνωση στο επίπεδο της ιδεολογίας και της ηθικής ενέργειας, είναι αυτά τα «φυσικά φώτα». Και όμως ο άνθρωπος επιβάλλει στον έαυτό του πεποιθήσεις όλωσδιόλου άλλης μορφής.

Υπάρχει μια όλόκληρη κατηγορία από δήθεν πραγματικότητες και αλήθειες, που δε συμβιβάζονται με το λογικό και που στηρίζονται αποκλειστικά στην πίστη, δηλαδή μεταφυσικά στο τίποτα. Είναι τοποθετημένες στο κενό. Υπάρχουν τάχα αργιοί, για να μεταχειριστούμε το συνειθισμένο όρο. Η σφαλερή αυτή ταχτική αναστατώνει τη σκέψη και τη ζωή.

Η πίστη είναι η άνωτατη ήγεμονική επικύρωση, που προσφέρει το «εγώ» σε μια του βεβαίωση και δεσμέβεται να την τηρήσει. Είναι, σαν να πούμε, η πίστη φανέρωμα άτομικής δικτατορίας. Ενώ στον άνθρωπο, που ορθοφρονεί, η κάθε του πεποίθηση είναι αναπόσπαστα συνδεμένη, άποτελεί το οργανικό τέμα ενός συλλογισμού, άκόμη κι όταν το συλλογισμό αυτόν μάς τον παρουσιάζει σύντομα, σαν άστραπή, η έσωτερική μας ένόραση, όπως π. χ. «σκέφτομαι, άρα υπάρχω». Είναι λοιπόν η κάθε του πεποίθηση άποτέλεσμα, συμπέρασμα, ώστε μέρος, όχι σύνολο, είναι, μπορούμε να πούμε, το άπώτατο τέμα που βάζει ο άνθρωπος στην πραγματικότητα. Πιστέβω λοιπόν σε κάτι, επειδή είναι φανερό. Κι άξανα, προκειμένου για ζητήματα θρησκευτικά, άποκεφαλίζεται το άρμονικό αυτό σύστημα, καταργείται η άλυσίδα αυτή των συλλογισμών, γκρεμίζεται η πυραμίδα των άποδείξεων, και επιβάλλεται δικτατορικά η άπλή πίστη, δηλαδή η συνέπεια χωρίς την αίτια. Βιάζουν το ανθρώπινο πνεύμα να λειτουργεί άναποδα. Του προβάλλουν την άκόλουθη άπαίτηση, που δημιουργεί πραγματικό χάος: Πιστεβέ, δε βλέπεις; είναι άληθινό. Και είναι όλωφάνερα άληθινό, άπλούστατα επειδή το πιστέβουμε. Η πίστη, που δε στηρίζεται παρά στον έαυτό της, είναι σωστός παραλογισμός, είναι άσταθη, άμορφη, είναι μια κατάφαση, άπογυμνωμένη από κάθε στήριγμα, που στρέφεται γύρω στον έαυτό της, δεν άποδείχνει παρά τον έαυτό της, δεν έπιδρα σε τίποτε άλλο παρά στον έαυτό της. Δεν είναι παρά καθαρή λεχτική έκφραση. Δεν άποτελεί θεμέλιο, άπεναντίας χρειάζεται η ίδια θεμέλια λογικά για να πάρει έλαφή με την πραγματικότητα. Οι πιο βάσβαρες πρόληψες, οι πιο άνόητες και οι πιο τερατώδικες δεισιδαιμονίες είχαν και έχουν τους πιστούς των.

Ίσως μου φέρουν για αντίρηση την άμεση και όλόκληρωτική προσκόλληση του ανθρώπινου πνεύματος σε μερικές πρωταρχικές θεμελιακές άρχές της λογικής, όπως π. χ. στην άρχή της ταυτότητας. Η παραδοχή όμως των άρχων αυτών, όσο κι αν θα ήθελαν να την παρουσιάσουν φαινομενικά με την άλογη πίστη, δεν

είναι τὸ ἴδιο πράγμα. Πηγάζει ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ «λογικοῦ» μας, εἶναι οὐσιαστικά· σύμφωνη. Οἱ ἀρχές αὐτές, ἢ, ἂν θέλετε, τὰ δόγματα αὐτὰ τῆς λογικῆς βγαίνουν ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ «λογικό» μας, ταιριάζουν καὶ μὲ τὴ φύση του καὶ μὲ τὴ μορφὴ του, καὶ ἐπικυρώνονται ἀδιάκοπα σὲ κάθε του βῆμα. Ἔτσι π.χ. κάθε ἄνθρωπος κανονικὸς δὲ θὰ μπορούσε νὰ δεχτεῖ, χωρὶς νὰ γίνῃ συντριμία ὅλη ἢ ἐσωτερικὴ του ὑπόσταση, πὼς ἓνα ἀντικείμενο ταυτόχρονα καὶ ὑπάρχει καὶ δὲν ὑπάρχει, ἢ πὼς θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρξει ἓνα ἀποτέλεσμα χωρὶς αἰτία.

Ἄπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὸ τρομερὸ «πιστέβω, ἴσα ἴσα ἐπειδὴ εἶναι παράλογο», ὅσο κι ἂν μᾶς φαίνεται γελοιογραφικό, μὴ νομίσετε πὼς εἶναι ἀπλὸ σχῆμα λόγου. Ἀπεναντίας εἶναι τὸ παράλογο ἐπιχείρημα, πού παίρνει ἀποδεικτικὴ ἀξία στὴν ἀκόλουθη θεολογικὴ ἐπιχειρηματολογία. «—Πίστεβε.—«Μὰ εἶναι παράλογο. —Γι' αὐτὸ ἴσα ἴσα πρέπει νὰ τὸ πιστέψεις καὶ μὴ ζητᾷς νὰ τὸ καταλάβεις, ἐπειδὴ σύμφωνα μὲ τὸν ὀρισμὸ πὸν δώσαμε, τὸ εἶδος αὐτὸ οἱ ἀλήθειες εἶναι τοποθετημένες παραπάνω ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη κατανόηση. Κι αὐτὸ ἴσα ἴσα ἀποδείχνει, πὼς εἶναι ἀξιοθαύμαστο καὶ θεῖο»... Ἡ θρησκεία προχωρεῖ ἀκόμα μακρύτερα. Παραδέχεται καταρχὴν, πὼς ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι πλατύτερη ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη, παρὰ καὶ ὀλοκληρωτικὰ ἀντίθετη. Ἡ θεία σοφία ἀντικρίξει τὴν ἀνθρώπινη σὰν παραφροσύνη.

«Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω». «Εὐδόκησεν ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας». (Πρὸς Κορινθίους Α'. Κεφάλ. α'. 19). Κούφια σχήματα λόγου πού καταστρέφουν ὅτι ἀγγίζουσιν. Εἶναι ἀληθινὰ πολὺ ἀπλὸ νὰ προχωρεῖ κανένας ὅλο καὶ μὲ παραλογισμούς. Μὰ ποιὸς δὲ βλέπει τὴν ἄβυσσο τῆς αὐθαιρεσίας, ὅπου μᾶς ὀδηγεῖ ἢ ἀνάπτυξη τῆς δοξασίας αὐτῆς γιὰ τὴν τέττα τερατώδη ὑπόσταση τοῦ Θεοῦ. Εἶναι, ἀλήθεια, στὸ διανοητικὸ ἐπίπεδο καθαρὴ ληστρικὴ πράξη.

Ἡ παράλογη πίστη ἔχει, βέβαια, ἐσωτερικὰ ἐλατήρια: τὴν τυφλὴ καὶ ἔντονη ἀνάγκη νὰ πιστέβουμε—καθαρὴ μεταφορὰ τῆς ἀνάγκης τῆς ἰδιοκτησίας—καὶ τὸ τελεολογικὸ παρουσίασμα ἔμπρὸς μας τῶν ἀναμφισβήτητων πλεονεκτημάτων πού θὰ εἶχαμε, ἂν μερικὰ ὄνειρα ἦσαν πραγματικότητες. Τὸ συναίσθημα τῆς ἀδυναμίας καὶ τῆς μικρότητας τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν ἀπέραντο κόσμος, ὁ τρόμος τοῦ ἔμπρὸς στὶς φοβερὲς φυσικὲς δυνάμεις, καὶ προπάντων ὁ τρόμος τοῦ ἔμπρὸς στὸ θάνατο, τοῦ γεννοῦν ἀδιάκοπα τὴν ἐσωτερικὴ ροπὴ πρὸς τὸ ὑπεράνθρωπο καὶ τὸ ὑπερφυσικό. Στὸν εὐκολόσπαστο μηχανισμό τῆς θρησκευτικῆς πίστεως τὸ ἐλατήριο γίνεται ἐπιχείρημα. Ὁ συλλογισμὸς εἶναι ἀπλός: «Αὐτὸ εἶναι ἀληθινὸ, ἐπειδὴ τὸ ἐπιθυμῶ:» Νά, ἓνα διανοητικὸ κατασκέβασμα, φτιαγμένο μὲ ὑλικά τόσο διαφορετικὰ στὴν οὐσία τους ἀναμεταξύ τους, πού δὲ ὑποροῦν νὰ μείνουν συναρμολογημένα παρὰ μὲ τὰ μάγια τῆς αὐταπάτης. Εἶναι λοιπὸν φανερό, πὼς τὰ αὐθαίρετα δῶρα τῆς βαθειᾶς αὐτῆς πεποιθήσεως, πού δίνονται γιὰ λόγους συμφεροντικούς, εἶναι καθαρὴ ἐκπόρνευση τοῦ πνεύματος.

Μᾶς λένε ὅμως, πὼς ἡ πίστη ξεπηδάει μὲ τὴν «Ἀποκάλυψη». Ὅμως στὰ ἀποκαλυπτικὰ βιβλία, ὅπου ἓνα ὀλόκληρο κείμενο ὑπαγορέβεται ὑπερφυσικὰ λέξη πρὸς λέξη σὲνα γραμματέα παθητικὸ, τὸ πράγμα δὲ γίνεται καὶ πολὺ ἔντιμα. Γιατί, ἂν δὲν ἔπαιξε ρόλο ἢ λαθροχειρία, ἢ «ἀποκάλυψη» δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ὀπτασίες καὶ ὄνειρα. Ἀρνοῦνται τὴν ἀξία τοῦ «λογικοῦ»—καὶ ὅμως τὸ λογικὸ εἶναι ἢ δημιουργικὴ πηγὴ τοῦ κάθε τι πού δημιουργεῖ ὁ ἄνθρωπος σ' ὅλα τὰ

ἐπίπεδα τῆς δράσεως του—καὶ προτιμοῦν τὰ μισοσκότεινα, μισοσυνειδητὰ τραυλισματα τοῦ θολωμένου ἢ ὑπερρεθισμένου ἐγκέφαλου. Τὴ θαυματουργή, σὰ νὰ ποῦμε, ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος τὴν ἀντικατασταίνουν μ' ἓνα εἶδος μέθης¹. Καὶ κάτω ἀπὸ τὴ βίαιη καὶ παράξενη αὐτὴ παραφορὰ, ἢ ἀνθρώπινη σκέψη «πραγματοποιεῖ» μὲ τὴ μαγικὴ ἐπιβολὴ τῆς ἀπόλυτης αὐθεντίας, τοὺς φόβους, τὶς ἐλπίδες, τὶς ἐπιθυμίες καὶ ὅλα τὰ ἀκαθόριστα.

Ἡ θρησκευτικὴ φιλοσοφία—στὸ βάθος διαλεκτικὴ ἀπὸ τὴν ἀνάποδη—παραδέχεται τὴ μόνη ἰδιότητα τῶν ὑπερφυσικῶν μύθων, πού θὰ ἔπρεπε πρώτη ν' ἀποδείξει μὰ πού δὲ μπορεῖ νὰ ἀποδειχτεῖ, τὴν ὑπαρξὴ τους δηλαδή, τὴ συγκεκριμένη τους ὑπαρξὴ τὴν παραδέχεται γιὰ αὐταπόδεικτη καὶ ἀναμφισβήτητη. Ὡστε κατὰ βάθος αὐτὴ τοὺς δημιουργεῖ. Ἐνῶ ἓνας νόμος τῆς λογικῆς, ἓνα ἀξίωμα, μιὰ μαθηματικὴ ἀπόδειξη, ἀκόμη καὶ μιὰ γενικὴ ἔννοια, ὑπάρχουν πραγματικὰ ὄχι βέβαια μέσα στὴ συγκεκριμένη πραγματικότητα, παρὰ μέσα στὸ βασίλειο τῆς ἀλήθειας. Ὅλα αὐτὰ μᾶς μεταφράζουν τὶς πραγματικότητες στὴ συμβολικὴ γλώσσα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀφαίρεσης. Καὶ ἐκφράζοντας τὶς φωτίζουν αὐτὴν τὴν πραγματικότητα, χωρὶς νὰ τῆς προσθέτουν τίποτα. Οἱ μαθηματικοὶ δὲ δημιουργοῦν, παρὰ διαβάζουν καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον τὸ βιβλίον τῆς πραγματικότητας. Στὸ θρησκευτικὸ ὅμως ἐπίπεδο δὲν πρόκειται γιὰ τὴν καθαρὴ ἀφηρημένη ἀλήθεια, παρὰ γιὰ μιὰ εἰδικὴ πραγματικότητα προσωπικὴ, ἐπομένως καινούργια. Εἶναι φανερὴ π.χ. ἡ ἀπόσταση πού χωρίζει τὴν ἀφηρημένη ἔννοια τῆς δικαιοσύνης ἀπὸ τὸ Θεὸ τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἀτομικὴ σκέψη δὲ μπορεῖ νὰ κάνει ποτὲ τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ διαπιστώνει κάτι πού ὑπάρχει. Ἀκόμη κι ἅμα γενικέβει, κι ἅμα προβλέπει, διαπιστώνει. Ἐνῶ στὴ θρησκευτικὴ πίστη βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς, καὶ ἔχει τὴν ἀξίωση νὰ κατασκεβάσει κάτι καινούργιο. Μόλις ὅμως τὸ δημιουργήσῃ, ἢ ἴδια, ἔνῳ εἶναι ἔξω ἀπὸ κάθε κανόνα, μεταχειρίζεται τὸ λογικὸ γιὰ νὰ συνεχίσει τὴν ἐπιχείρησή της καὶ νὰ ἐπιβληθεῖ. Τὴν παρόντη αὐτὴ οἰκειοποίησιν της πρέπει νὰ τὴν τονίσω ξεχωριστὰ. Εἶναι σωστὴ διανοητικὴ ὑποκρισία. Ἀφοῦ πρώτα καταπάτησε αὐθαίρετα κάθε λογικὴ, ἀρχίζει καὶ λογικέβεται καὶ μᾶς λέει: Στηρίζομαι στὴ λογικὴ. Ἔτσι ἀνακατέβει, μέσα σ' ἓνα δοχεῖο πραγματικὸ, ὑλικά φανταστικά.

Οἱ τέτιες ἐργασίες τοῦ «λογικοῦ», ἄς μὴ φανεῖ παράξενο, μπορεῖ νὰ γίνονται, ἐπειδὴ ὁ μηχανισμὸς τοῦ νοῦ, ἔνῳ δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι παρὰ ὄργανο γιὰ νὰ παρατηρεῖ καὶ νὰ κατανοεῖ τὶς αἰσθητὲς ἢ λογικὲς πραγματικότητες, ὅμως μπορεῖ ἀκόμη νὰ δουλέβει ἐπάνω σὲ ὑλικὸ πού δὲν εἶναι πραγματικὸ, παρὰ φαινομενικὸ, ἀπλὴ ὑπόθεση. Ὅ,τι εἶναι πραγματικὸ εἶναι λογικὸ, ὅ,τι ὅμως εἶναι λογικὸ δὲν εἶναι καὶ πραγματικὸ, παρ' ὅλη τὴ βεβαίωση τοῦ Hegel, ἀφοῦ μπορεῖ νὰ στηριχτεῖ ὀλόκληρος κύκλος συλλογισμοὶ ἀπάνω σὲ προϋποθέσεις ἀνύπαρχτες. Ἡ φαν-

1. Ἡ μεγαλοφυΐα εἶναι κατεξοχὴν λογικὴ. Τὰ μεγάλα δημιουργήματα τοῦ καλλιτέχνη εἶναι τῆς ἴδιας οὐσίας μὲ τὰ ἔργα τοῦ σοφοῦ. Ἡ τέχνη εἶναι καὶ αὐτὴ μιὰ ἀκριβολογημένη ἐπιστήμη, μόνο πού τὴν ἀρχίζουμε ἀπὸ τὸ τέλος. Σὲ κάθε δημιουργήμα τῆς μεγαλοφυΐας βλέπουμε νὰ συνταιριάζονται στοιχεῖα, πού πρὶν ὡς τότε δὲν τὰ εἶχε παραθέσει τὸ ἓνα δίπλα σ' ἄλλο τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Αὐτὸ πραγματικὰ γίνεται καὶ στὰ μεταφυσικὰ συστήματα, καὶ στὶς ποιητικὲς εἰκόνες, καὶ στὶς μουσικὲς συμφωνίες, καὶ στὶς θετικὲς ἐφευρέσεις καὶ ἀνακαλύψεις ἐνὸς Κολόμπου, ἢ ἐνὸς Κοπέρνικου, ἢ τοῦ Νεύτωνος, τοῦ Παπίνου, τοῦ Pasteur ἢ τοῦ Montgolfier.

τασία είναι ένας θεϊός δημιουργός χάους. Όσο κι αν είναι φτωχός ο άνθρωπος στην πραγματικότητα, έχει μέσα του τον πλούτο ενός άπειρου — θα μπορούσαμε να πούμε, πολλών άπειρων — από νοητές εικόνες. Και αυτή η οργανική και μηχανική διάσπαση (désajustement) της σκέψης και της πραγματικότητας είναι η καλύτερη λεία για το μιλιταρισμό της πίστης. Μόλις πάψει να συμπέφτει, σένα σημείο, η αλήθεια με την πραγματικότητα, όπως γίνεται αδιάκοπα στις φαντασιοκοπίες της αποκάλυψης, χάνεται άμέσως η αλήθεια. Οι φαντασιολόγοι αυτοί δε μπορούν να πατήσουν στερεά μέσα στην πραγματικότητα, γιατί δεν έχουν πόδια. Άμα παραδεχτείτε τα δόγματα του προπατορικού αμαρτήματος και του θείου λυτρωμού, είναι λογικό να παραδεχτείτε ολόκληρη τη χριστιανική θρησκεία. Γιατί όμως παραδέχεστε αυτά τα δόγματα; Έτσι, μόνο και μόνο, επειδή τα παραδέχεστε. Όποιος πιστέβει, πιστέβει, πριν πιστέψει. Η μυστικιστική πίστη με τους συλλογισμούς της είναι το ίδιο πράγμα με τα σοφίσματα και τους παραλογισμούς, που έχει καταδικάσει από πολύν καιρό ο δρθός λόγος. Διαφέρουν σε τούτο μόνο: το αντικείμενο του μυστικισμού είναι μεγαλοφάνταστα μεγάλο, και το λεξιλόγιο που μεταχειρίζεται, έπιβλητικό. Ολόκληρη η αξία της επίσημης χριστιανικής πίστης, η απόδειξη της παγκόσμιας περιπέτειας του λυτρωμού, βγήκε από την όπτασία, που είδε μια μέρα στο δρόμο του ένας μικρός εργάτης, έβραιος, ο Σαύλος από τους Ταρσούς. Αυτή η νέα θεωρία για τον κόσμο, τη ζωή και το θάνατο, αυτή η νέα ανθρώπινη προοπτική, που αντικατάστησε — βιάζοντας τις — σε πολλά σημεία τις αντιλήψεις των φιλοσόφων και των έρευνητών, στηρίζεται ολοκληρωτικά στη στιγμιαία έκσταση ενός διαβάτη, και το χριστιανικό πανόραμα πήρε τη θέση του μέσα στην παγκόσμια ιστορία, μόνο και μόνο επειδή ο Σαύλος πίστεψε, πώς είδε στ' όνειρο του τη θεία μορφή και πώς άκουσε τη θεία φωνή και βρέθηκαν άλλοι που παραδέχτηκαν, χωρίς κανενός είδους απόδειξη, όχι μονάχα την είλικρίνεια του Σαύλου παρά και την αλήθεια της όπτασίας του.

Η διάδοση της πίστης είναι πραγματικά έργο της αυθεντίας και της ανατροφής. Άληθινά η πίστη, πριν γίνει πίστη σ' ένα θεϊκό αντικείμενο, είναι πίστη σε μιάν αυθεντία. Είναι ο δεσποτικός αντίλαλος μιας έντολης. Και αυτό είναι λογικό, γιατί η ίδια η πίστη δεν άρκει στον έαυτό της.

Μπορούμε να κάνουμε να πιστέψει ό,τι θέλουμε και ο άνθρωπος, άμα τον πάρουμε στα χέρια μας από την παιδική του ηλικία, και η κοινή γνώμη που έχει μείνει στη διανοητικότητα του παιδιού και δεν ξέρει ακόμη να ξεχωρήσει, στην περιοχή της φαντασίας, τα όρια του στερεού από το άστηριχτο. Ο άνθρωπος είναι ένα ζώο αφάνταστα εύκολόπιστο. Υπάρχουν πρόσωπα που μ' όλον τον κοινό νοϋ και τις γνώσεις που έχουν, δε μπορούν ν' ανθέξουν στον πειρασμό να ζήσουν πραγματικά ένα έργο θεατρικό που παρακολουθούν στη σκηνή, και να μην αφήσουν τον έαυτό τους να πιστέψει, πώς αυτό που παίζεται μπροστά τους ίσως «έγινε άληθινά» — και κανένας δε μπορεί να έμποδίσει τον έαυτό του να δώσει χρώμα και φωνή στ' ανούσια κινούμενα απολιθώματα της κινηματογραφικής ταινίας¹. Η εύπι-

1. Και τί να πούμε, αν κατέβουμε όλα τα σκαλοπάτια της ύποβολης και του ύπνωτισμού, και ιδιαίτερα άμα αντικρίσουμε τα καταπληκτικά φαινόμενα της όμαδικής αυταπάτης που παθαίνουν στις φακιριές παραστάσεις οι θεατές.

Ο Francis de Croisset στο έργο του «La Féerie Cynghalaise» μās αναφέρει μια αυθεντική περίπτωση ενός δήθεν φακιρικού θαύματος. Ένώ το πλήθος πίστεβε, πώς έβλεπε

στία του ανθρώπου άνοίγει δρθάνοιχτη την πόρτα, να δεχτεί την πίστη που έμφανίζεται μπροστά του κατηγορηματικά έπιταχτική, κρατώντας στα χέρια της, για να τρομοκρατήσει, δυο φοβερά, ανάμεσα στ' άλλα, όπλα, την πίεση από το παράδειγμα και τον εξαναγκασμό της κοινωνίας. Αυτή είναι η χρυσωμένη τρομοκρατία με το σκοπό να μετατοπίσει το κέντρο των ιδανικών των ανθρώπων, και να έμποδίσει, για το συμφέρο της κυριαρχίας, το ανθρώπινο γένος να έξελιχτεί φυσιολογικά.

Βέβαια δεν άρνιέμαι τα δόγματα, και οι ιεροτελεστικοί κανόνες, που άποτελούν μια θρησκεία, πρέπει λίγο πολϋ να προσαρμοστοϋν στο περιβάλλο και στην έποχή, για να έχουν μερικές πιθανότητες να διατηρηθοϋν. Και μάλιστα μπορούμε να πούμε, πώς οι κοινωνίες δεν έχουν παρά τις θρησκείες που τους ταιριάζουν.

Αυτή τη λογική και αναμφισβήτητη αλήθεια, που διατυπώνει ο Guignebert στην άρχή του ώραιου έργου του. «Ο άρχαίος χριστιανισμός» δεν την άδυνατείει διόλου εκείνο που είπα παραπάνω για τον πρωταρχικό ρόλο που παίζουν οι άλλοι παράγοντες, οι μη θεολογικοί, στην ίδρυση μιας θρησκείας. Άν μια κοινωνία έχει τη θρησκεία που της ταιριάζει, αυτό γίνεται, επειδή ίσα ίσα την πλάθει η κοινωνία τη θρησκεία της για τις δικές της άνάγκες και λίγο πολϋ «κατ' εικόνα της» και όχι, όπως λένε, από την έσωκείμενη αξία του ιδεαλισμού, που κλείνει αυτή η θρησκεία μέσα της.

Άπό την άλλη μεριά κι όταν μια θρησκεία ταιριάζει σ' ένα περιβάλλο, δεν είναι αυτός ο άποκλειστικός λόγος για να τη δεχτεί αυτό το περιβάλλο και να την κάνει δική του. Άνάμεσα στους διάφορους τύπους που ταιριάζουν περισσότερο ή λιγότερο σε μια κοινωνία και σε μια έποχή, (το περιθώριο σ' αυτές τις συνθήκες είναι πολϋ πλατϋ) η έκλογή του ενός ή του άλλου τύπου θα γίνει από πολιτικούς λόγους, από πολιτική σκοπιμότητα. Π. χ. τα μισά έλβετικά καντόνια είναι διαμαρτυρόμενα, τα άλλα μισά καθολικά, άποκλειστικά για λόγους πολιτικούς. Άν η Άγγλία είχε μείνει καθολική, η πολιτική έχθρα θα είχε έγκαταστήσει τον προτεσταντισμό στην Ίρλανδία. Στους πρώτους αιώνες μ. Χ. ήσαν στιγμές, που ανταγωνιστικά θρησκευτικά συστήματα ύψώθηκαν αντιμετώπα στο Χριστιανισμό — δεν είχε ακόμη επικρατήσει — και ιδιαίτερα τον άπειλούσε ο μιθριατισμός, ο νεοπλατωνισμός, ο μανιχεισμός. Οι θρησκείες αυτές είχαν άρκετη όμοιότητα με το Χριστιανισμό, ώστε πέφτει μονάχο του το έπιχείρημα, πώς ο Χριστιανισμός επικράτησε τάχα χάρη στις άρχές του. Άντίθετα η επικράτηση του χρωσιέται σε λόγους σκοπιμότητας γενικής, πολιτικής και στρατιωτικής ταχτικής, σε λόγους δηλαδή καθαρά ρεαλιστικούς. Άν τα αντίπαλα συστήματα είχαν διαμορφωθεί κάπως πρωτίτερα θα είχαν ίσως επικρατήσει — ο μανιχεισμός στέκεται καλύτερα μεταφυσικά και παρουσιάζει λιγότερες αντιφάσεις από τη χριστιανική δογματική. Παρουσιάστηκαν και διαμορφώθηκαν πολϋ άργα, όταν πιά ο χριστιανισμός είχε έξελιχτεί όργανικά και στηριζόταν άπάνω στο Κράτος. Μά και η ταχτική τους ήταν κακή. Ο μιθριατισμός προπάντων συντάραξε την κοινή γνώμη στην αυτοκρατορική

ένα παιδί να σκαρφαλώνει ένα σχοινί κρεμασμένο στον άέρα, χωρίς κανένα στήριγμα, ή φωτογραφική μηχανή, άδέκαστος μέτρησε, απόδειξε, πώς δεν ύπήρχε τίποτε, ούτε σχοινί, ούτε παιδί. Υπήρχε όμως η όμαδική αυταπάτη.

Ρώμη, όπου είχε πιά πολλούς δπαδούς από τὸ Χριστιανισμό, γιατί ἄφησε νὰ τὸν κατακλύσουν οἱ διάφοροι μύθοι πὸν κυκλοφορούσαν.

Ὅταν ὁ Πτολεμαῖος ὁ Λάγος, ὁ Ἕλληνας βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, ἔκρινε πολιτικὰ σκόπιμο νὰ προικίσει τὸ λαό του μὲ μιὰ θρησκεία ἑλληνοαιγυπτιακή, ἄρχισε νὰ κηρύχνει, πὸς εἶδε στὸν ὕπνο του ἓνα πλάσμα ὑπέροχα ὠραῖο πὸν τοῦ εἶπε: «Σὲ διατάζω νὰ μεταφέρεις τὸ ἄγαλμα μου στὸ κέντρο τοῦ βασιλείου σου». Κάλεσε τότε κάποιον πὸν ἤξερε καλὰ ὄλα τὰ μυστήρια τῶν θρησκειῶν, τὸν Εὐμολπίδη Τιμόθεο, ἱεροφάντη στὶς ἱεροτελεστίες τῆς Ἐλευσίνας, καὶ αὐτὸς τὸν βέβαιωσε, πὸς τὸ πρόσωπο πὸν τοῦ φανερώθηκε στὸ ὄνειρο ἦταν ὁ Ἄδης τῆς Σινώπης. Ὁ Πτολεμαῖος τότε ἔφερε στὴν Ἀλεξάνδρεια τὸ ἄγαλμα τοῦ Θεοῦ—λένε πὸς ἔγινε κάποιο θαῦμα τῆ στιγμῆ πὸν ἐπιβίβαζαν τὸ ἄγαλμα—καὶ ὄρισε μιὰ μιχτὴ ἐπιτροπὴ, ὅπου εἶχαν ξεχωριστὴ θέσθ ὁ Ἀθηναῖος Τιμόθεος καὶ ὁ Αἰγύπτιος ἱερέας Μανέθων. Ἡ ἐπιτροπὴ αὐτὴ ἐπεξεργάστηκε, παράγραφο παράγραφο, μιὰ καινούργια θρησκεία, τὴν ἑλληνοαιγυπτιακὴ λατρεία τοῦ Σέραπη, πὸν εἶχε μεγάλη διάδοσθ στὶς μεσογειακὲς χῶρες καὶ ἀμέτρητους φανατικούς πιστούς. Ἐνας ἄνθρωπος διηγήθηκε ἓνα ὄνειρο, ἓνας ἄλλος ἓνα θαῦμα, ἓνας ἄλλος κάνει ἓνα νόμο, καὶ τὸ πλῆθος ἀκολουθεῖ. Ἀπάνω κάτω τὸν ἴδιον καιρὸ, ὁ Σέλευκος ὁ Νικάτωρας, διάδοχος τοῦ Ἀντίοχου, τοῦ διαδόχου τοῦ Ἀλέξανδρου, ἔκανε τὸ ἴδιο πράμα στὴ Συρία, ὅπου, γιὰ νὰ στηρίξει τὴν ἐξουσία του, ἐγκαθίδρυσε τὴ θρησκεία τοῦ Δαφνίου Ἀπόλλωνα, ὀργανώνοντας τὴν σ' ὄλες τὶς λεπτομέρειες.

Γὰ παραδείγματα πὸν παρέθεσα, δὲν εἶναι ἐξαιρετικά. Ἀπεναντίας, ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς δημιουργίας τῶν θρησκειῶν—τὰ παραδείγματα μᾶς τὸν δείχνουν πολὺ ἀπλά. θὰ ἔλεγα σχηματικά—εἶναι ὁ μοιραῖος κανόνας. Τὸ πολὺ πολὺ μπορεῖ κανένας νὰ αναγνωρίσει, πὸς μερικὰ δόγματα, ὅπως τοῦ πρωτόγονου Χριστιανισμοῦ, ἔχουν περισσότερη δραματικότητα ἀπὸ ἄλλα καὶ ἀγγίζου ἀμεσότερα τὶς πυκνὲς μάζες τῶν λαῶν. Ἄς τὸ ἐπαναλάβουμε: Οἱ δυνάμεις πὸν χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τοὺς ὀργανωτὲς τῶν θρησκειῶν ἦσαν δυνάμεις κοσμικὲς καὶ πολιτικὲς, εἴτε βασιλικὲς εἴτε ἐπαναστατικὲς, πὸν τὸ θρίαμβο τους τὸν ἀκολούθησε καὶ ὁ θρίαμβος τῶν θρησκειῶν. Ἐπέβαλαν λοιπὸν μιὰ πίστθ κατὰ γεωγραφικὲς ἐκτάσεις, καὶ δημιούργησαν μέσα στὸ χρόνον καὶ στὸ διάστημα τὴν τρομαχτικὴ αὐτὴ ποικιλία ἀπὸ ἀνταγωνιζόμενες πνευματικὲς τυραννίες, πὸν ἡ καθεμιὰ τους εἶχε τοὺς κήρυκες τοὺς φανατικούς καὶ τοὺς μάρτυρες τῆς. Ὁ ἀνυπολόγιστος αὐτὸς ἀνόμοιος σωρὸς ἀπὸ καθιερωμένες θρησκείες, πὸν ἄρνοῦνται ἢ μιὰ τὴν ἄλλη, καὶ πὸν καθεμιὰ κηρύχνει, πὸς εἶναι ἡ μοναδικὴ μέσα στὸ ἀπόλυτο, ἡ κακοφωνία πὸν παρουσιάζουν οἱ διάφορες προπαγάντες, ἄρκοῦν γιὰ νὰ ἐξευτελίσουν τὴν ὄντολογικὴ ἀξία κάθε θρησκευτικοῦ ἰδανικοῦ, καὶ νὰ ποδείξουν πόσο λίγη σημασία ἔχει αὐτὸ καθαυτὸ τὸ περιεχόμενο τῆς πίστθς τῶν ἀνθρώπων.

ΑΡ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

(Συνέχεια καὶ τέλος)

Ἄλλη συνέπεια τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητας εἶναι ἡ ἀκόλουθη.

Ἡ κλασικὴ Μηχανικὴ παραδέχεται, πὸς, ὅταν ἓνας ἐπιβάτης κινεῖται μέσα σ' ἓνα τραῖνο μὲ τὴν ἴδια διεύθυνση πὸν ἔχει καὶ ἡ κίνηση τοῦ τραίνου, τότε ἡ ταχύτητα τοῦ ἐπιβάτη σχετικὰ μὲ τὸ ἔδαφος εἶναι $T + t$ (ὅπου t εἶναι ἡ ταχύτητα τοῦ τραίνου σχετικὰ μὲ τὸ ἔδαφος).

Ἡ πρότασθ αὐτὴ τῆς κλασικῆς Μηχανικῆς, πὸν εἶχαμε καὶ πὸν πάνω τὴν εὐκαιρία νὰ τὴν ἀναφέρουμε, δὲν εἶναι πιά σωστὴ γιὰ τὴ Μηχανικὴ τῆς περιορισμένης σχετικότητας.

Ἄς ὑποθέσουμε π.χ. πὸς ἓνα κινητὸ βρίσκεται μέσα σ' ἓνα σύστημα καὶ κινεῖται μὲ ταχύτητα 60000 χιλιόμετρα στὸ δευτερόλεπτο μὲ τὴν ἴδια διεύθυνση, πὸν ἔχει καὶ ἡ κίνηση τοῦ συστήματος. Ἄς ὑποθέσουμε ἀκόμη, πὸς τὸ σύστημα αὐτὸ κινεῖται σχετικὰ μ' ἓνα ἄλλο σύστημα μὲ ταχύτητα 250000 χιλιόμετρα στὸ δευτερόλεπτο. Τότε ἡ ταχύτητα τοῦ κινητοῦ σχετικὰ μὲ τὸ τελευταῖο, τὸ δεύτερο, σύστημα θὰ εἶναι, σύμφωνα μὲ τὴν κλασικὴ Μηχανικὴ, 310000 χιλιόμετρα στὸ δευτερόλεπτο. Ταχύτητα δηλαδὴ μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν ταχύτητα πὸν τρέχει τὸ φῶς.

Λοιπὸν, ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς σχετικότητας δὲ μπορεῖ νὰ βγεῖ τέτιο συμπέρασμα. Ἐρχεται σ' ἀντίφασθ μὲ τὶς ἀρχὲς τῆς θεωρίας. Ἡ Μηχανικὴ τῆς σχετικότητας δὲν προσθέτει, ὅπως κάνει ἡ κλασικὴ Μηχανικὴ, τὶς δυὸ ταχύτητες. Ἐχει ἀπεναντίας ἓναν ἄλλο, δικὸ τῆς τύπο, καὶ σύμφωνα μ' αὐτὸν ποτὲ ἀπὸ τὶς δυὸ ταχύτητες t καὶ T —μικρότερες βέβαια ἀπὸ τὴν ταχύτητα τοῦ φωτός—δὲ βγαίνει γιὰ συμπέρασμα ταχύτητα μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν ταχύτητα πὸν ἔχει τὸ φῶς. Ἡ πρότασθ αὐτὴ εἶναι ἀμεση συνέπεια τῶν τύπων, πὸν συνδέουν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὴ θέσθ ἓνος κινητοῦ καὶ τὴ χρονικὴ στιγμῆ, πὸν βρίσκεται τὸ κινητὸ σ' αὐτὴ τὴ θέσθ μέσα σ' ἓνα σύστημα, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὴν ἀντίστοιχη θέσθ καὶ χρονικὴ στιγμῆ τοῦ ἴδιου κινητοῦ σχετικὰ ὅμως μ' ἓνα ἄλλο σύστημα, πὸν κινεῖται τοῦτο τὸ δεύτερο σύστημα σχετικὰ μὲ τὸ πρῶτο εὐθύγραμμα καὶ ὁμοίμορφα.

Μιὰ ἄλλη σπουδαιότατη συνέπεια τῆς θεωρίας τοῦ Einstein εἶναι ἡ αὐξηση τῆς μάζας ἓνος σώματος μὲ τὴν ταχύτητα. Ἡ μάζα ἓνος σώματος εἶναι σύμφωνα μὲ τὴν κλασικὴ Μηχανικὴ «σταθερὴ», εἶναι, ὅπως τὴν εἶχε ὄρισει ὁ Νεύτωνας, τὸ μέτρο «τοῦ ποσοῦ τῆς ὕλης», πὸν ἔχει αὐτὸ τὸ σῶμα. Στὴ θεωρία ὅμως τῆς σχετικότητας ἡ μάζα δὲν εἶναι σταθερὴ. Τὴν ἀπόδειξθ τοῦ νόμου, πὸν ὄρίζει τὴ μεταβολὴ τῆς, μᾶς τὴ δίνουν τὰ θετικὰ πορίσματα πὸν βγαίνουν ἀπὸ πειράματα στὴν ἠλεκτροδυναμικὴ.

Στὰ καθαρὰ μηχανικὰ φαινόμενα οἱ ταχύτητες εἶναι τόσο μικρὲς σχετικὰ μὲ τὴν ταχύτητα πὸν ἔχει τὸ φῶς, ὥστε νὰ ξεφεύγει ὀλωσδιόλου τὴν παρατήρησθ μας ἢ μεταβολὴ τῆς μάζας. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, μονάχα ἡ ἠλεκτροδυναμικὴ εἶναι

τὸ κατάλληλο ἔδαφος, ὅπου ἐπαληθεύονται οἱ σχετικὲς μετὰ τὴν μάζα προτάσεις τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητας.

Ἐνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα συμπεράσματα τῆς περιορισμένης θεωρίας τῆς σχετικότητας εἶναι καὶ ἡ πρόταση τῆς γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἐνέργειας. Ἡ ἐνέργεια, ἀπὸ καθαρὰ μηχανικὴ ἄποψη, εἶναι τὸ ἔργο ἢ καθετὶ ποὺ μπορεῖ νὰ μετατραπῆ σὲ ἔργο. Ἔχουμε ὅμως καὶ πλατύτερο ὄρισμό. Ὅταν τὴν ἀναζητοῦμε στὰ θερμικά, ἠλεκτρομαγνητικά ἢ καὶ χημικά φαινόμενα, εἶναι κάτι ποὺ ἀλλάζει βέβαια μορφή, μὰ ποὺ μένει πάντα ποιοτικὰ σταθερό. Ὁ μέγας αὐτὸς φυσικὸς νόμος ἐξακολουθεῖ νὰ μένει ἀκλόνητος στὴ νέα Φυσική.

* *

Εἶδαμε, πὼς ἡ βάση, ὅπου στηρίχτηκε ὅλο τὸ οἰκοδόμημα τῆς θεωρίας τῆς περιορισμένης σχετικότητας, εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

Οἱ φυσικοὶ νόμοι εἶναι ὁλοτέλα οἱ ἴδιοι σὲ δυὸ συστήματα, ἅμα τὰ συστήματα αὐτὰ κινοῦνται τὸ ἓνα σχετικὰ μετὰ τὸ ἄλλο εὐθύγραμμη καὶ ὁμοιόμορφη. Μιὰ τέτια ὅμως εὐθύγραμμη καὶ ὁμοιόμορφη κίνηση μονάχα κατὰ προσέγγιση μπορεῖ νὰ ὑπάρχει στὸν κόσμον. Σύμφωνα μετὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ Γαλιλαίου, ποὺ εἶναι μιὰ ἄλλη διατύπωση τῆς ἀρχῆς τῆς σχετικότητας τῆς κλασικῆς Μηχανικῆς, μιὰ τέτια κίνηση—ὅπως εἶπαμε στὴν ἀρχή—μονάχα ἓνα ἀπομονωμένο σύστημα μπορεῖ νὰ τὴν ἔχει. Μὰ τέτια συστήματα, ὁλοτέλα ἀπομονωμένα, δὲν ὑπάρχουν πραγματικὰ στὴ φύση. Μονάχα κατὰ προσέγγιση, ὅπως εἶπαμε, μποροῦμε νὰ χαρακτηρίσουμε μιὰ κίνηση γιὰ εὐθύγραμμη καὶ ὁμοιόμορφη.

Ποιοὶ θὰ εἶναι, λοιπόν, οἱ φυσικοὶ νόμοι σὲ δυὸ συστήματα, ἅμα τὸ ἓνα ἔχει σχετικὰ μετὰ τὸ ἄλλο εὐθύγραμμη, ὄχι ὅμως καὶ ὁμοιόμορφη, ἢ, γενικότερα, ἅμα ἔχει μιὰν ὁποιαδήποτε καμπυλόγραμμη κίνηση;

Ὁ Einstein ζήτησε νὰ γενικέψει τὴν ἀρχὴ τῆς περιορισμένης σχετικότητας σὲ μιὰν ὁποιαδήποτε κίνηση ἑνὸς συστήματος σχετικὰ μετὰ ἓνα ἄλλο. Εἶναι ὅμως φανερό, οἱ νόμοι τῆς κλασικῆς Φυσικῆς νὰ μὴ μποροῦν νὰ δεχτοῦν—καὶ πραγματικὰ δὲ μποροῦν—μιὰ τέτια γενίκεψη. Ζήτησε λοιπόν ὁ Einstein ποιοὶ πρέπει νὰ εἶναι οἱ νόμοι τῆς Φυσικῆς, ὥστε νὰ μένουν οἱ ἴδιοι σὲ δυὸ συστήματα, ποὺ κινοῦνται μ' ὁποιοδήποτε τρόπο τὸ ἓνα σχετικὰ μετὰ τὸ ἄλλο. Γιὰ τὴν ἔρευνα αὐτὴ χρησιμοποίησε μιὰν ἰδιαίτερη συμβολικὴ γλώσσα τῶν νεότερων μαθηματικῶν, τὴ γλώσσα ποὺ δημιούργησαν οἱ πρὸ φημισμένοι μαθηματικοὶ τῶν νεότερων χρόνων, ὁ Riemann, ὁ Christoffel, ὁ Ricci καὶ ὁ Levi-Civita.

Ἐπίσης, ἀφοῦ παραδέχτηκε τὸ χρόνο σὰν ἀξεχώριστο στοιχεῖο τοῦ χώρου, ἀπλῶς τὸν χωρὸν μετὰ τὴν τρεῖς διαστάσεις στὸ λεγόμενο χωρόχρονο, σὲ ἓναν κόσμον δηλαδὴ ποὺ ἔχει τέσσαρις διαστάσεις, τὴν τρεῖς γνωστὲς τοῦ χώρου καὶ μιὰν τέταρτη διάσταση, τὸν χρόνο. Ὁ χωρόχρονος αὐτός, καθαρὰ θεωρητικὸ κατασκεῖσμα τοῦ Minkowski, εὐκολύνει τὴ μαθηματικὴ μέθοδο γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ συμβολισμοῦ τῆς, ἀπαράλλαχτα ὅπως καὶ ἄλλες θεωρίες τῶν ἀφηρημένων Μαθηματικῶν.

Τὸ μαθηματικὸ λοιπὸν ἐργαλεῖο, ποὺ τὸ προετοίμασαν τόσο φημισμένοι ἐργάτες τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, ἄγνωστοὶ ὡς τόσο στὸ πολὺ κοινό, χρησίμευσε στὸν Einstein γιὰ μοναδικὸ μέσο νὰ ἐξακριβώσῃ καὶ νὰ διατυπώσῃ τοὺς νόμους

τῆς Φυσικῆς, ὥστε νὰ εἶναι οἱ ἴδιοι γιὰ δυὸ συστήματα, ὅπωςδήποτε καὶ ἂν κινοῦνται τὸ ἓνα σχετικὰ μετὰ τὸ ἄλλο.

Σχετικὰ μετὰ τὴν βαρῦτητα, τὴν παγκόσμια ἔλξη, ἡ ἐπιστήμη ὡς τώρα δεχόταν, πὼς ἓνα ὑλικὸ σῶμα ἐπενεργεῖ ἀπὸ ἀπόσταση ἐπάνω σ' ἓνα ἄλλο. Πίστεβε λοιπόν, πὼς ἡ βαρῦτητα εἶχε ὁλοτέλα ξεχωριστὴ φύση ἀπὸ τὴν ἠλεκτρομαγνητικὴν ἐνέργειαν. Ὁ Einstein παρατήρησε, πὼς ἓνα πεδίο βαρῦτητας, ὅπως λέμε, δὲ φέρνῃ σ' ἓνα σῶμα παρὰ μιὰ σταθερὴ ἐπιτάχυνση. Ὅστε μποροῦμε τὸ πεδίο βαρῦτητας νὰ τὸ ἀντικαταστήσουμε μετὰ μιὰ σταθερὴ ἐπιτάχυνση, ποὺ μεταδίδεται μετὰ ἐξακολουθητικὸν τρόπον στὰ σῶματα. Ἔτσι μπαίνει καὶ ἡ βαρῦτητα στὴν ἐπενέργειαν μετὰ ἐξακολουθητικὴν μεταβίβαση καὶ ἀποχτάει ἡ Φυσικὴ τὴν ἐνότητα, ποὺ εἴπαμε στὴν ἀρχή. Τὰ διάφορα οὐράνια σῶματα, ποὺ βρίσκονται μέσα σ' ἓνα πεδίο βαρῦτητας, εἶναι σῶματα ποὺ τὸ ἓνα κινεῖται σχετικὰ μετὰ τὸ ἄλλο μετὰ ὀρισμένη ἐπιτάχυνση. Καὶ γιὰ τὸ ἓνα, ὅπως καὶ γιὰ τὸ ἄλλο, οἱ νόμοι τῆς Φυσικῆς θὰ εἶναι οἱ ἴδιοι, ὅπως δηλαδὴ τοὺς διατυπώνει ἡ γενικὴ θεωρία τῆς σχετικότητας, ποὺ ὑψώνεται ἔτσι σὰν ἓνα τέλειον, λαμπρὸ καὶ μεγαλόπρεπον οἰκοδόμημα τῆς ἐλεύθερης σκέψης. Χάρη στὴς πολλαπλῆς πειραματικῆς ἐπαληθεύσεις τῶν πρὸ σημαντικῶν πορισμάτων τῆς, ἡ θεωρία τῆς σχετικότητας ἐδραιώνεται ὁλοένα καὶ περισσότερο, σὰν ἡ καλύτερη, γιὰ σήμερον τουλάχιστον, ἐρμηνεία τῶν νόμων τοῦ Κόσμου.

Ἐνα ἀπὸ τὰ πρὸ θεμελιακὰ πορίσματα τῆς θεωρίας εἶναι ἡ ἐπίδραση τῆς βαρῦτητας στὴ μετάδοση τοῦ φωτός. Ἡ φωτεινὴ ἀκτὴν δηλαδὴ ἀναγκάζεται νὰ ἐκκλίνει ἀπὸ τὴν εὐθείαν, ἅμα βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση μεγάλης μάζας. Ἡ ἀπόκλιση αὐτὴ γιὰ μιὰ φωτεινὴ ἀκτίναν, ποὺ περνάει στὴν περιοχὴ τοῦ ἡλίου, φτάνει τὰ 175 ἑκατοστὰ τοῦ δευτερολέπτου τῆς μοίρας. Τὸ πορίσμα αὐτὸ ἐπαληθεύτηκε πειραματικὰ στὴς διάφορες ἐκλείψεις, ποὺ ἔγιναν τὰ τελευταῖα χρόνια καὶ ἔδωσε θριαμβεφτικὴ ἱκανοποίηση στὴ θεωρία.

Ἄλλο πολὺ σπουδαῖο σημεῖο τῆς θεωρίας εἶναι τὸ σχετικὸ μετὰ τὴν κίνηση τοῦ λεγόμενου «περιήλιου τοῦ Ἑρμῆ». Ἐξαιτίας τῆς ἀμοιβαίας ἐπίδρασης τῶν πλανητῶν ἀναμεταξύ τους, ὁ καθένας τους δὲ γράφει—ὅπως λέμε, ἅμα μιλοῦμε κατὰ προσέγγιση—ἑλλειψὴ γύρω ἀπὸ τὸν ἥλιον. Ἡ ἀμοιβαία ἐπενέργεια τῶν πλανητῶν μεταξύ τους προκαλεῖ τὴν λεγόμενὴν «παρέλξεις», ποὺ ἔχουν γιὰ ἀποτέλεσμα μιὰ στροφὴ τῆς τροχίας καθεπλάνητη γύρω ἀπὸ τὸν ἄξονα τῆς. Ὁ νόμος, ποὺ ὁρίζει τὴν στροφὴ αὐτὴν, σύμφωνα μετὰ τοὺς νόμους τῆς οὐράνιας Μηχανικῆς τοῦ Νεύτωνα, συμφωνεῖ μετὰ τὴν παρατήρηση γιὰ ὅλους τοὺς ἄλλους πλανήτας, ἔξω ἀπὸ τὸν Ἑρμῆ, ποὺ εἶναι ὁ κονινότερος στὸν ἥλιον πλανήτης καὶ γι' αὐτὸ καὶ ὁ ταχύτερος—ἡ ταχύτητα του εἶναι 100 χιλόμετρα στὸ δευτερόλεπτον, ἐνῶ τῆς γῆς εἶναι μόνο 30. Γιὰ τὸν πλανήτη αὐτὸν ὁ Leverrier ἐξακρίβωσε στὰ 1845 μιὰ μετατόπιση πρὸς πάνω ἀπὸ ὅσο ὁρίζουν οἱ νόμοι τοῦ Νεύτωνα, καὶ ποὺ φτάνει τὰ 43 δευτερόλεπτα τῆς μοίρας στὰ 100 χρόνια.

Τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἐξέφευγε τόσα χρόνια τότε τοὺς νόμους τῆς Μηχανικῆς τοῦ Νεύτωνα, καὶ ἔτσι, ὅσο ἀφάνταστα μικρὸ καὶ ἂν εἶναι—οἱ νεότεροι ἀστρονόμοι τὸ ὑπολόγισαν μονάχα 38"—γέννησε τὴν ἀνάγκη νὰ τροποποιηθοῦν οἱ νόμοι αὐτοί, ὥστε νὰ περιληφθεῖ καὶ αὐτὸ μαζί μετὰ ὅλα τ' ἄλλα οὐράνια φαινόμενα. Ἡ θεωρία τῆς σχετικότητας μετὰ τοὺς νόμους, ποὺ διατυπώνει περιλαβαίνει καὶ τὸ

φαινόμενο τουτο. Κατορθώνει λοιπόν να κυβερνήσει την κίνηση του Έρμη, όπως και την κίνηση των άλλων ουράνιων σωμάτων.

*
* *

Σ' αυτές τις γραμμές θα περιορίσω την έκθεση μου για τη γενική θεωρία της σχετικότητας. Η θεωρία αυτή, όπως είδαμε, δεν ανατρέπει, παρά συμπληρώνει την κλασική επιστήμη, απaráλλαχτα όπως και κάθε άλλη θεωρία από όσες είδαν το φως ως τα σήμερα στην επιστήμη. Γιατί και η επιστήμη δεν είναι κάτι σταθερό, παρά κυλάει κι αυτή αδιάκοπα, ζητώντας ν' απλωθεί κάθε φορά σ' όλη την έκταση που ανοίγει ολόένα ο άνθρωπος πάνω στη φύση, με την αδιάκοπη προσπάθεια του να κυριαρχήσει τα φαινόμενα του Κόσμου.

Είναι αλήθεια, πώς οι νέες αντιλήψεις, που μας αναγκάζει να δεχτούμε, ταράζουν πολύ τις πνευματικές μας συνήθειες—προπάντων η αλλαγή της μέτρησης του χρόνου σε δυο συστήματα που βρίσκονται σε άμοιβαία κίνηση. Μά οι νόμοι που διατυπώνει η θεωρία της σχετικότητας, αν και διαφέρουν πολύ από τους νόμους της κλασικής επιστήμης, ωστόσο δίνουν ελάχιστες, ολότελα ασήμαντες, μπορούμε να πούμε, διαφορές στα πορίσματα που βρίσκουμε κάθε φορά με τους κλασικούς τύπους. Μονάχα όταν πρόκειται για μεγάλη απόσταση, οι διαφορές αυτές μόλις μπορούν να θεωρηθούν ύπολογίσιμες.

Γι' αυτό η θεωρία της σχετικότητας δεν έχει σήμερα καμιά άμεση επίδραση στην πράξη. Ο μηχανικός θα εξακολουθεί ολότελα ήσυχος να εργάζεται, όπως μέχρι σήμερα. Μά κι αυτός, καθώς και ο αστρονόμος κι ο φυσικός—κι αυτούς πολύ λίγο τους ενδιαφέρει η θεωρία στις καθημερινές μετρήσεις τους—δεν μπορεί να παραβλέψει μια θεωρία, που έχει σήμερα καθαρά επιστημονική και φιλοσοφική αξία, και που γεφυρώνει τα τόσο φαινομενικά ασύνδετα πριν απ' αυτήν μέρη της Φυσικής.

Θα μπορούσε βέβαια να δοθεί άλλη έρμηνεία στους τύπους της, πιο σύμφωνη με τις συνήθειες μας. Ο Poincaré παρατήρησε κάπου, πώς «ένα σύστημα τύπων μπορεί να δεχτεί άπειρες έρμηνείες». Όμως είναι βέβαιο, πώς κάθε άλλη έρμηνεία και πολύπλοκη και δυσκολομεταχειρίστη θα ήταν, ενώ η θεωρία της σχετικότητας είναι η πιο απλή και πιο ωραία έρμηνεία τους. Η θεωρία της σχετικότητας θα μείνει για πολύν καιρό στην επιστήμη, σαν ένα από τα ωραιότερα και λαμπρότερα οικοδομήματα της.

ΣΕΜΝΗΣ ΠΑΤΑΣΠΥΡΙΔΗ

ΟΙ ΙΔΕΕΣ ΤΟΥ BELOCH ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

(Συνέχεια και τέλος)

Στο προηγούμενο φυλλάδιο είδαμε, όσο μπορούσαμε συντομότερα, τις κεντρικές ιδέες του Beloch για την προσωπικότητα. Και αν ο ίδιος δεν τις έλεγε θα έπρεπε να τις συμπεράνουμε από την ιστορική του μέθοδο. Ποτέ δεν αφιερώνει ιδιαίτερα κεφάλαια σε προσωπικότητες, παρά και τους πιο «μεγάλους άντρες» τον Περικλή λ. χ. μόνο μέσα στο πλαίσιο της εποχής τους τους μελετάει. Τα γενικά οικονομικά και πνευματικά ρεύματα, αυτά ναι τον απασχολούν. Για τους μεγάλους άντρες όμως φυλάει πολύ μικρή θέση.

Ας εξετάσουμε τώρα κι εμείς. Είναι τέττα σ' αλήθεια η θέση της μεγάλης προσωπικότητας ή μήπως παρανοεί ο Beloch τη δράση τους;

Δε θα συζητήσω τα παραδείγματα που φέρνει ο Beloch, επειδή ανήκουν σε περιοχές, όπου δεν κινιέμαι ελεύτερα. Θα πάρω όμως άλλα από την τέχνη, ιδιαίτερα την αρχαία. Γιατί η τέχνη σ' όλους τους αιώνες μας δίνει μια θαυμάσια εικόνα οργανικής εξέλιξης, αυστηρά υποταγμένης σε νόμους. Πουθενά άλλου ίσως δε βλέπει κανείς τον περιορισμό της δράσης της προσωπικότητας μέσα στο πλαίσιο της εποχής, όσο στην αρχαία ελληνική τέχνη. Ας πάρουμε λοιπόν το Φειδία, μια μορφή που, όσο κι αν είναι νεφελιασμένη και ασύλληπτη σήμερα, όμως χωρισάλλο έπαιξε μεγάλο μέρος στην εποχή του. Γιατί πρέπει, βέβαια, να ήταν πολύ μεγάλος ο Φειδίας, για να του ανυθέσει ο Περικλής την καλλιτεχνική διεύθυνση του οικοδομήματος εκείνου, του Παρθενώνα, όπου θέλησε να συμπυκνώσει όλο το μεγαλείο των Ιδανικών του.

Κι όμως, εξετάζοντας τα έργα του Φειδία, την Αθηνά Παρθένο λ. χ.—έχω εμπρός μου το ρωμαϊκό αντίγραφο, την Αθηνά του Βαρβάκειου—βλέπουμε, πώς δε διαφέρει στην ουσία της από τις αρχαϊκές κόρες, απόπου προέρχεται. Η μετωπικότητα των αρχαϊκών έργων έχει εξελιχτεί παραπολύ λίγο, και αν τραβήξουμε στην Αθηνά μια ευθεία από το μέτωπο ως κάτω, θα τη διαιρέσουμε σε δυο σχεδόν ίσα μέρη. Μά και το τετράγωνο του κορμιού της μάς βεβαιώνει τη συγγένεια της με τ' αρχαϊκά. Η Αθηνά είναι γνήσια απόγονη των αρχαϊκών και ο Φειδίας δεν έκανε άλλο, παρά να προοδέψει την παράδοση, και, με τα τελειοποιημένα τεχνικά μέσα, να εκφράσει πνευματικότερα το μεγαλείο της εποχής του.

Ακόμη και στη ζωφόρο του Παρθενώνα πόσες φορές το παρατήρησαν, πώς οι θεοί, που κάθονται, δεν κατορθώθηκε να παρασταθούν ο ένας πίσω από τον άλλον, όπως τους φαντάστηκε βέβαια ο καλλιτέχνης, παρά πλάι. Αγνόησε δηλ. ο Φειδίας το βάθος. Ένας γλύπτης της ελληνιστικής εποχής θα έβρισκε χωρίς άμφιβολία ελαττωματικό τον τρόπο αυτόν της παράστασης και θα τοποθετούσε τα πρόσωπα του σε προοπτική καλύτερη. Είπαν μερικοί πώς, αφού ήταν τόσο μεγάλος ο Φειδίας, δε μπορεί παρά θα ήξερε όλα τα μέσα της καλλιτεχνικής έκφρασης. Προτίμησε όμως εκείνον τον τρόπο, επειδή έτσι του άρεσε. Ο Ισχυρισμός αυτός πέφτει με το πρώτο φύσημα. Ποιος μπορεί να πιστέψει, πώς ήξερε κάτι ο Φειδίας

πὸν ὡς τότε καὶ πολὺ ἀργότερα ἔμεινε ἄγνωστο καὶ πὼς τὸ κράτησε μυστικό; Ἄν εἶναι λογικότερο νὰ πιστέψουμε, πὼς, ἴσα ἴσα ἀφοῦ τὸ ἤξερε, ἔπρεπε νὰ τὸ χρησιμοποιήσει, νὰ τὸ διαδώσει καὶ ἔτσι νὰ πλουτίσει τὴν τέχνη μ' ἓνα καινούργιο τεχνικὸ μέσο;

Ἄν αὐτὰ λοιπὸν θὰ ποῦν, πὼς ἦταν μεγάλος ὁ Φειδίας, μὰ δὲ μποροῦσε νὰ βγεῖ ἀπὸ τοὺς φραγμοὺς, πού τὸ ἔβαζε ἡ ἐποχὴ του. Ἐχομε δηλαδὴ τὴ δράση του περιορισμένη μέσα σὲ χρόνον.

Ἄς ρωτήσουμε ὁμως ἀκόμη: Γιατὶ ὁ Πολύγνωτος, ὁ ἀληθινὰ μεγάλος αὐτὸς ζωγράφος, χωρισάλλο μὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες καλλιτεχνικὲς προσωπικότητες ὄλων τῶν ἐποχῶν, πὸν ἔζησε στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ ε' αἰῶνα, γιατί δὲν κατόρθωσε μὲ ὅλες τὶς προσπάθειες του νὰ δώσει προοπτικὴ παράσταση τοῦ χώρου; Ἀπλούστατα ἐπειδὴ δὲν τοῦ ἦταν αὐτὸ μπορετό. Ἐπρεπε νὰ προὑπάρξει αὐτὸς, νὰ βάλει τὸ ζήτημα ὅπως τὸ ἔβαλε, γιὰ νὰ βρεθοῦν ὁ Ἀγάθαρχος καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος καὶ νὰ δώσουν στὸ πρόβλημα μιὰ καλύτερη, σχεδὸν τελειωτικὴ λύση. Καὶ ἂν αὐτοὶ ζούσαν στὴν ἐποχὴ τοῦ Πολύγνωτου, εἶναι σχεδὸν βέβαιο, πὼς τίποτα περισσότερο δὲ θὰ κατάφεραν.

Ὅποιοιδήποτε Ἕλληνα καλλιτέχνη κι ἂν μελετήσῃ κανεὶς, τὴν ἴδια ἐντύπωση θὰ πάρει. Γιατὶ κανένας τους δὲ μπόρεσε νὰ νικήσῃ τὸ φραγμὸ, πὸν τοῦ ἔβαζε ὁ χρόνος. Τὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς τέχνης θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ τὴ γράφει καὶ χωρὶς ὀνόματα, κι ἔγινε κιόλας αὐτὸ μὲ μεγάλη ἐπιτυχία. Αὐτὸ ὁμως δὲ θὰ πεί, πὼς πρέπει νὰ ὑποτιμήσουμε τοὺς Ἕλληνες καλλιτέχνες, καθὼς καὶ κάθε καλλιτέχνη κάθε ἐποχῆς, ὅπως θὰ ἰδοῦμε παρακάτω.

Καὶ στὴ νεότερη τέχνη τὸ ζήτημα δὲν ἔχει διαφορετικὰ. Ἄν σταθοῦμε λίγο στὴν ἰταλικὴ ἀναγέννηση, θὰ ἀντιληφτοῦμε ἀμέσως, πὼς ἦταν ἀδύνατο οἱ προραφαηλίτες, ὅσο κι ἂν τὸ ἤθελαν, νὰ δώσουν τὴν τεχνικὴ τελειότητα τοῦ Λεονάρντο, καὶ πὼς ὁ Ράφαιηλ μὲ κανέναν τρόπο δὲ θὰ μποροῦσε καὶ νὰ φανταστεῖ κίεν τοὺς μαρῶν τρόπους τοῦ Bernini.

Ἄς πάρουμε τώρα καὶ μιὰ μορφή ἀπὸ τὴν ἀρχαία φιλολογία, τὸν Εὐριπίδη. Λένε γι' αὐτὸν, πὼς ἀνακάλυψε τὸ πάθος καὶ τὴ γυναικεία ψυχὴ, πράμα πὸν τὸ ἐπαναλαβαίνει κι ὁ ἴδιος ὁ Βιλαμόβιτς. Ἄμα ὁμως ἐξετάσουμε καλύτερα τὴν ἐποχὴ τοῦ Εὐριπίδη, θὰ ἰδοῦμε, πὼς ἡ βαθύτερη στροφὴ στὴ γυναικεία ἀρχισε νὰ γενικέβεται τότε, ἐπειδὴ ἡ φιλία μὲ τοὺς νέους, πὸν ἦταν πνευματικὴ καὶ ἐρωτικὴ μαζί, εἶχε ἀρχίσει νὰ ξεπέφτει στὴ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων, καὶ πὼς ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ Ἀσπασία, ἡ ἀναθρεμμένη μὲ τὰ λεπτὰ ἤθη τῆς Ἰωνίας εἶναι ἡ πρώτη σπουδαία γυναικὴ πὸν παρουσιάζεται στὴν Ἀθήνα. Μιὰ ματιὰ στὴν ἀγγειογραφία τοῦ ε' αἰῶνα δείχνει, πὼς ἀπὸ τὸ 470 πάνω κάτω κι ἔπειτα, ἡ ἀντρικὴ μορφή, ὁ ἔφηβος, ἀρχίζει νὰ δίνει τόπο σὴν γυναικεία. Ἡ παλαιότερα χάνει σιγὰ σιγὰ τὴ γοητεία πὸν εἶχε πρὶν, καὶ στὴ θέση της οἱ καλλιτέχνες ζωγραφίζουν μ' ἐξαιρετικὴ κομψότητα τὴ ζωὴ τοῦ γυναικωνίτη. Κι αὐτὸ βέβαια δὲ χρωσιέται στὴν ἐπίδραση τοῦ Εὐριπίδη, γιατί στὰ 470 ἦταν παιδὶ ἀκόμη ὁ Εὐριπίδης.

Ὅσο γιὰ τὸ πάθος, εἶναι γνωστὸ σήμερον, πὼς κατὰ τὰ χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, τὸ νέο αὐτὸ στοιχεῖο μπαίνει καὶ κυριαρχεῖ σ' ὅλη τὴν τέχνη, —τὸ ξέρουμε ὡς τὰ τώρα θετικὰ γιὰ τὴ ζωγραφικὴ, καὶ, φυσικὰ, καὶ γιὰ τὴ λογοτεχνία—καὶ σχετίζεται ἢ εἰσβολὴ του μὲ τὸ ρεαλιστικὸ χαρακτήρα, πὸν ἀρχίζει νὰ καθιερώνεται στὴν τέχνη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τούτη.

Ὅστε οὔτε τὴ γυναικεία, οὔτε τὸ πάθος ἀνακάλυψε ὁ Εὐριπίδης, παρὰ τὰ βρήκε γύρω του, σκορπισμένα στὴν ἀτμόσφαιρα ὅπου ζοῦσε, καὶ τὰ ἐκμεταλλέφτηκε γιὰ τὸ ἔργο του. Κάθε τραγωδὸς, πὸν θὰ γεννιόταν στὴν ἐποχὴ του καὶ θὰ ζοῦσε κάτω ἀπὸ τὶς ἴδιες συνθήκες καὶ μέσα στὸ ἴδιο περιβάλλον, ἀναγκαστικὰ θὰ ἔδινε στὰ ἔργα του τὴν ἴδια μορφή.

Πρέπει λοιπὸν νὰ πειστοῦμε, πὼς «ἀναρχικοὶ τῆς τέχνης» δὲν ὑπῆρξαν ποτέ. Καὶ οἱ πρὸ ἐπαναστατικοὶ τὶς ἰδέες τὶς βρήκαν σκόρπιες γύρω τους καὶ τὶς ἐκφράσαν μὲ τρόπο πὸν φάνηκε δημιουργημὰ τους, ἐπειδὴ πρῶτοι αὐτοὶ τὸν ἔκαμαν γνωστὸ.

Ὁ Beloch ὁμως, καθὼς εἶδαμε, προχωρεῖ πρὸ μακριὰ. Θὰ ἀνακαλυπτόταν, λέει, καὶ χωρὶς τὸν Κολόμβο ἢ Ἀμερικὴ, θὰ εἶχαν καὶ χωρὶς τὸ Γκαῖτε οἱ Γερμανοὶ τὴν κλασικὴ τους φιλολογία.

Ἄς ρωτήσουμε λοιπὸν κι ἐμεῖς: Θὰ εἶχαμε τέχνη στὸ ὕψος τῆς φειδιακῆς καὶ χωρὶς τὸ Φειδία, καὶ μποροῦμε νὰ ἰσχυριστοῦμε, πὼς καὶ χωρὶς τὸ Ραφαήλ θὰ ἔφτανε τὴν τελειότητα ἐκείνη ἢ ἰταλικὴ τέχνη;

Μιλώντας γιὰ τὸ Φειδία, εἶδαμε πρὶν, πὼς ἡ μορφή τῆς τέχνης του χρωσιέται ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος στοὺς προκατόχους του, πὸν τὰ τεχνικὰ μέσα τους τὰ προόδεψε αὐτὸς, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο στὰ μεγάλα πνευματικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς, πὸν ἔδωσαν στὰ φειδιακὰ ἔργα τὴν ἀνώτερη πνευματικὴ ἐκείνη ἐκφραση, πὸν δὲν ξαναφάνηκε ἔπειτα στὴν ἑλληνικὴ τέχνη. Ἄν προστέσουμε καὶ τὴν παρόρμηση πὸν ἔπερνε ἀπὸ τὸν Περικλῆ, θὰ πειστοῦμε, πρέπει νὰ πειστοῦμε, πὼς κάθε μεγάλος καλλιτέχνης πὸν θὰ ζοῦσε τὴν ἐποχὴ τοῦ Φειδία, κατ' ἀνάγκη θὰ ἐξελιόσταν μὲ τὸν ἴδιο, σὶς γενικὲς γραμμὲς, τρόπο καὶ θὰ ἔδινε τὴν ἴδια περίπου μορφή στὰ ἔργα του. Εἰδικὰ μάλιστα γιὰ τὸ Φειδία εἶναι ἐξακριβωμένο σχεδὸν, πὼς αὐτὸς μόνον καλλιτεχνικὸς διευθυντὴς ἦταν τὸν Παρθενῶνα. Ὅστε χωρὶς τοὺς βοηθοὺς του, στοιχεῖα δηλαδὴ πὸν τοῦ τὰ παραχώρησε ἢ ἐποχὴ του, θὰ τοῦ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀποτελειώσῃ ἓνα τόσο κολοσιαῖο ἔργο.

Καὶ γιὰ τὸ Ραφαήλ ὁμως οἱ ἴδιοι σχεδὸν ὅροι ἰσχύουν. Κι αὐτὸς ζεῖ σὲ μιὰ ἐποχὴ μὲ μεγάλο πνευματικὸ ὄριζοντα. Εἶναι μοιραῖο μιὰ τέτια ἐποχὴ νὰ παρουσιάσῃ τὸ Ραφαήλ της, κι ἂν δὲν ὑπῆρχε αὐτὸς, εἶναι ἀδύνατο ἢ ἰταλικὴ τέχνη, ν' ἀκολουθοῦσε ἄλλη πορεία ἀπὸ κείνη, πὸν πιστέβουμε, πὼς αὐτὸς μόνος μποροῦσε νὰ τὴ χαράξῃ.

Ἔτσι ὁμως, ὅπως βάζει τὰ ζητήματα ὁ Beloch κι ὅπως τὰ παραδεχτήκαμε κι ἐμεῖς, ἔρχεται σὰ φυσικὴ συνέπεια ἓνα ἄλλο ζήτημα: πὼς δὲν ὑπάρχει ἐλευθερία στὴ βούληση.

Ἄν ἡ πορεία, ἢ μορφή ἑνὸς ἔργου, εἴτε καλλιτεχνικοῦ εἴτε φιλολογικοῦ, εἶναι μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ἐποχῆς καὶ γεννιέται ἀπὸ συνθήκες πὸν ἔχουν δημιουργηθεῖ μέσα σ' αὐτὴ, τότε πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε, πὼς ὁ καλλιτέχνης, ὁ ποιητὴς—ὥστε καὶ κάθε «μέγας ἀνὴρ»—δὲν ἔχει ἐλευθερία στὴν ἐκλογή του, δὲν εἶναι στὸ χέρι του νὰ δώσει στὸ ἔργο του ὅποια μορφή θέλει, παρὰ ἀντίθετα ἢ δράση του προσδιορίζεται ἀπὸ ὁρισμένους αἰτίες καὶ εἶναι ντετερμινιστικὰ καθορισμένη.

Ὁ Beloch, σύμφωνος μὲ τὸν ἑαυτό του κι ἐδῶ, ἐκφράζει ρητὰ καὶ στὸ

ζήτημα τούτο τῆ γνώμη του : «Εἶναι παραίτηση, λέει, νὰ νομίζουμε, πὼς ἔχουμε ἐλεύθερη βούληση. Ἡ βούληση προσδιορίζεται ἀπὸ αἷτια. Ὁ ἱστορικός, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλους, πρέπει νὰ καλοκαταλάβει τὴν ἀπλὴ αὐτὴ ἀλήθεια. Γιατὶ ἂν ὑπῆρχε ἐλευθερία στὴ βούληση, δὲ θὰ μπορούσε νὰ σταθεῖ ἡ ἱστορία γιὰ ἐπιστήμη. Μόνον ἐκεῖνο, πὸν μπορούμε νὰ βροῦμε τίς αἰτίες πὸν τὸ γέννησαν, ἀξίζει νὰ τὸ πραγματευτοῦμε ἐπιστημονικά. Μόνον ἅμα ἡ βούληση εἶναι προσδιορισμένη ἀπὸ αἷτια, μόνον τότε εἶναι μπορετὴ ἡ ψυχολογικὴ ἀνάλυση. Μόνον μὲ τὴν ἐξέταση τῶν αἰτίων πὸν ὀδηγοῦν τοὺς ἀνθρώπους στὶς πράξεις τους, μόνον μὲ τὴ ζήτηση τοῦ γιατί, θὰ μπορέσουμε καὶ αὐτοὺς καὶ τὰ γεγονότα νὰ ἐξηγήσουμε, καὶ προπάντων θὰ ἀποφύγουμε τὴν πρόχειρη καὶ ἐπιπόλαιη ἠθικολογία.

Ἀπὸ τὴ στιγμή πὸν γεννιόμαστε, εἶπε ὁ Durkheim, βρισκόμαστε μέσα σὲ νόμους πὸν ἄλλοι ἔχουν δημιουργήσει. Μᾶς βαφτίζουν σύμφωνα μὲ τὴ συνήθεια πὸν δὲν τὴν καθιερώσαμε ἐμεῖς, ἀρχίζουμε νὰ μιλάμε γλῶσσα πὸν ἄλλοι τὴν ἔχουν διαμορφώσει, πρέπει ἀργότερα νὰ παντρεφτοῦμε σύμφωνα μὲ νόμους πὸν ἔγιναν ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη. Πὼς λοιπὸν μπορούμε νὰ ποῦμε, πὼς εἴμαστε αὐτεξούσιοι, ἀφοῦ ἡ συμπεριφορὰ μας στὰ περισσότερα σημεῖα τῆς ζωῆς μας εἶναι διαγραμμένη κιόλας πρὶν ἀκόμη νάρθουμε στὸν κόσμον ;

Ἔστερ' ἀπ' ὅσα εἶπαμε, μπορούμε νὰ καθορίσουμε καὶ θετικὰ τὸ μέρος, πὸν παίζει ἡ κάθε μεγάλη προσωπικότητα στὴν ἱστορία.

Δὲν εἶναι στὸ χέρι τοῦ ἀτόμου, ὅσο καλὰ προικισμένο κι ἂν εἶναι, νὰ διαλέξει τὸν τρόπο καὶ τὴ μορφή τῆς δράσης του. Ἀπεναντίας ἡ κοινωνία, τὸ περιβάλλον βάζει στὸν καθένα τὰ ὅρια, ὡς πὸν μπορεῖ νὰ φτάσει, θέλοντας νὰ πραγματοποιήσει τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸ σκοπὸ του. Ἔχουμε δηλαδὴ στὴ δράση τοῦ κάθε ἀτόμου ἕνα περιεχόμενο *κοινωνικό*. Ἡ δράση τοῦ ἀπομονωμένου, τοῦ ἐρημίτη, ἀνήκει στὶς φανταστικὰς εἰκόνες τοῦ 18 αἰώνα, καὶ σήμερα κανεὶς δὲ μπορεῖ νὰ τὴν παραδεχτεῖ. Οἱ μεγάλοι ἄντρες δὲν εἶναι μὲ καμιὰ μεταφυσικὴ ιδιότητα προικισμένοι, ὅπως τοὺς θέλει ὁ Κάρλαυλ, παρὰ εἶναι δημιουργήματα τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης. Ἡ προσωπικότητα εἶναι πρῶτα πρῶτα *κοινωνικὴ* προσωπικότητα. Ἡ δράση της δὲν περιέχει παρὰ τὴ σύνθεση καὶ ἔκφραση τῶν ιδανικῶν τοῦ λαοῦ, τῆς μάζας πὸν δὲν ἔχουν πάρει μορφή, πὸν δὲν κατορθώθηκε ὡς τότε νὰ συνειδητοποιηθοῦν.

Εἶναι ὅμως ἔστερ' ἀπ' ὅλα αὐτὰ ἀναπόφευχτο τὸ ρῶτημα : Ἀφοῦ τὰ ιδανικά καὶ τίς ιδέες τίς βρίσκει ἡ μεγάλη προσωπικότητα μέσα στὴν ἐποχὴ της καὶ δὲν τίς δημιουργεῖ αὐτὴ, τότε πὼς θὰ ἐξηγήσουμε τὰ παραδείγματα τῶν μεγάλων ἀντρῶν, πὸν παραγνωρίστηκαν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τους ; Ἀφοῦ ἔκφρασαν τίς ιδέες τῆς μάζας, δὲν εἶναι παράξενο νὰ καταδιώχτηκαν ἴσα ἴσα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ λαό ;

Ἡ ἀντίρρηση αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη πὸν φέρνουν ἐναντία στὴ θεωρία τῆς κοινωνικῆς ὑφῆς τῆς προσωπικότητας. Πέφτει ὅμως μὲ τὸ πρῶτο φύσημα. Πρῶτα πρῶτα οἱ ιδέες πὸν ἔκφράζει ὁ «μέγας ἀνὴρ» δὲν εἶναι ἀνάγκη ν' ἀνήκουν στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς μάζας· πολὺ συχνὰ προέρχονται ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν πιὸ προχωρημένων ἀνθρώπων, καὶ εἶναι πολὺ φυσικὸ τὸ ἀμόρφωτο πλῆθος νὰ τίς χτυπάει.

Γίνεται ὅμως καὶ κάτι ἄλλο, παράξενο κάπως : Οἱ ιδέες αὐτὲς, ἅμα συνειδη-

τοποιηθοῦν καὶ πάρουν μορφή, πολεμοῦνται ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πρόσωπα, πὸν τίς ἔχουν μέσα τους τίς ιδέες αὐτὲς θολὰς ὅμως καὶ ἀκαθάριστες. Πόσες φορές δὲ μᾶς ἔτιχε νὰ συναντήσουμε πρόσωπα πὸν δὲν πιστέβουν σὲ κανένα νόμον, οὔτε θεῖο οὔτε ἀνθρώπινο, καὶ ὅμως σκίζουν τὰ ἱμάτια τους, ἅμα συζητηθεῖ ἡ θεότητα τοῦ Χριστοῦ ἢ ἅμα ἀποφασιστεῖ νὰ μπεῖ τὸ ἠλεκτρικὸ φῶς στὶς ἐκκλησίες ; Ὅχι βέβαια γιατί εἶναι ὑποκριτὲς, παρὰ ἐπειδὴ ὁ κάθε ἀνθρώπος συχνότερα συλλογίζεται σύμφωνα μὲ τίς ιδέες τῶν πατέρων του. Μπορεῖ ἡ ἐποχὴ του ἢ κι αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ ἐνεργεῖ διαφορετικὰ, ἅμα ὅμως κάποιος τοῦ συνειδητοποιήσει, ἅμα δώσει σάρκα καὶ ὄστα στὶς ἀνάγκες του, στὶς ιδέες του, γίνεται ἐχθρικός. Ὁρθώνονται μέσα του οἱ πρόγονοι του καὶ τὸν ἀναγκάζουν νὰ σκέφτεται σύμφωνα μὲ ἀρχὲς παλιωμένες. Ἡ καταδίωξη λοιπὸν τῶν μεγάλων ἀντρῶν ἀπὸ τοὺς σύγχρονους τῶν δὲ μπορεῖ νὰ κλονίσει τὴν ἀλήθεια τοῦ κοινωνικοῦ καθορισμοῦ τῶν.

Δὲν εἶναι, ὅπως θὰ πίστεβε κανεὶς, ὑποτίμηση ὁ καθορισμὸς αὐτὸς, ὁ περιορισμὸς τοῦ κάθε «μεγάλου» μέσα στὴν ὠρισμένη ἐποχὴ του, καὶ πολὺ λιγότερο εἶναι δέσμευση. Πρῶτα πρῶτα ὁ κάθε ἀνθρώπος πὸν θέλει νὰ ἐνεργήσει, δὲν αἰσθάνεται τὸ ντετερμινισμό αὐτὸν, δὲν πάβει νὰ πιστέβει, πὼς εἶναι ἐλεύθερος. Καὶ ἔπειτα μήπως πρέπει νὰ πάψει νὰ εἶναι σπουδαῖος καὶ ἀξίος τοῦ θαυμασμοῦ μας ἕνας ἀνθρώπος, ἅμα μάθουμε πὼς καθαυτὸ δὲν ἀνακάλυψε ὁ ἴδιος τίποτα, ἔδωσε ὅμως σάρκα καὶ ὄστα στὶς ιδέες πὸν κινούσαν τὴ μάζα ; Σὰν νὰ εἶναι εὐκολο νὰ τὸ κάνει ὁ καθένας αὐτὸ καὶ νὰ μὴν χρειάζεται νὰ εἶναι μέγας καὶ ἥρωας. Καὶ ὑπάρχει μεγαλύτερος σκοπὸς, ἀνώτερη φιλοδοξία, παρὰ νὰ ἔκφρασει κανεὶς τοὺς πόθους, τὰ ἰδανικά τῶν ἀδερφῶν του, μὲ τὴν ἀνώτερη μάλιστα ἐκείνη μορφή πὸν τοὺς δίνουν οἱ μεγάλοι ; Καὶ πόσο πιὸ ἀξιοσέβαστος εἶναι ἕνας τέτιος ρόλος ἀπὸ τοῦ ἐρημίτη πὸν ζεῖ μὲ τὰ θηρία καὶ δὲ νοιάζεται παρὰ γιὰ τὸ ἄτομον του !

Οὔτε πάλι λιγοστέβει ἡ ἐπίδραση τῆς μεγάλης προσωπικότητας, ἐπειδὴ περιορίζεται στὸ πλαίσιο τοῦ χρόνου. Γιατὶ ὁ μέγας ἀνθρώπος, κατανοώντας, συνθέτοντας καὶ ἔκφραζοντας τίς ἀκαθόριστες καὶ θολὰς ιδέες τῶν ἀδερφῶν του, γίνεται ὁ συντελεστὴς μιᾶς νέας ἡμέρας, καλύτερης καὶ ἀνώτερης ἀπὸ πρὶν. Ἄμα δώσει στὴ μάζα συγκεκριμένη καὶ καθαρὴ τὴν εἰκόνα τῶν πόθων της, ἅμα τῆς δείξει τὸ δρόμον πὸν πρέπει νὰ τραβήξει, τότε καὶ μόνον τότε μπορεῖ ἡ μάζα νὰ προχωρήσει. Συντελεῖ λοιπὸν ὁ ἀνώτερος ἀνθρώπος στὴ δημιουργία ἑνὸς νέου πολιτισμοῦ, μιᾶς νέας κοινωνίας.

Δὲν ἐξαντιέται βέβαια ἐδῶ τὸ ζήτημα τούτο. Γιὰ νὰ κατανοηθεῖ καὶ νὰ ἐξηγηθεῖ καλὰ, χρειάζεται βαθύτερο καὶ φιλοσοφικότερο κοίταγμα. Θέλω ὅμως νὰ πιστέψω, πὼς κατόρθωσα νὰ δώσω κάποια σκιαγραφία τῆς φυσιογνωμίας τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ. Ἄμα κανεὶς διαβάξει τὸ ἔργο τοῦ Beloch, βλέπει πὼς, κι ἂν ἀκόμη εἶναι ἀλήθεια ὅ,τι λέει κάπου ὁ ἴδιος «ἡ ἐπιστήμη εἶναι σὰν τὸν παλιὸ τὸν Κρόνον πὸν τρώει τὰ παιδιά του, καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ κάθε ἐπιστήμονα», ὅμως γιὰ τοὺς μεγάλους, σὰν αὐτὸν, μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ, πὼς πρὶν νὰ φαγωθοῦν ἀπὸ τὸν Κρόνον, φέρνουν ἄλλα παιδιά στὸν κόσμον, ιδέες καινούργιες καὶ ζωντανὲς πὸν προ-
έχουν ἐποχὰς ὀλόκληρες.

Μ. ΦΙΛΗΝΤΑ
ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΑ¹

Α'.

Η μελέτη: «Η τονική μεταρύθμιση κτλ.» του Ελισαίου Γιανίδη, που δημοσιεύτηκε στο 6^ο και 7^ο φυλλάδιο της *Αναγέννησης* έχει επιστημονική αρχιτεκτονική ασυνήθιστη για ελληνικά άρθρα τέτοιας λογής.

Μόνο το: «Η ορθογραφία μας» του Μ. Τριανταφυλλίδη βρίσκω αντίξιο της.

Είναι μεθοδολογημένη στην εντέλεια και εξαντλεί το θέμα απο όλες του τις άποψεις. Κι αν του λείπανε μερικές αδαημοσύνες, να πούμε, όπου πάντα δέ μπορεί να μην πέσει ένας μή ειδικός γλωσσολόγος, θα είτανε πρότυπο για επιστημονικά θέματα.

Αφτές θα τις δείξουμε στο δέφτερο άρθρο.

Η μελέτη αφτή λοιπόν πείθει με την καταπληχτική λογική του συγγραφέα της τον κάθε καλόπιστο, τον κάθε πρόθυμο για μιαν πρόχειρη μεταρύθμιση της ορθογραφίας μας.

Είπα πρόχειρη, γιατί τέτοια είναι βέβαια μια μεταρύθμιση που αποβλέπει μονάχα στο τονικό μας σύστημα. Κατα τη γνώμη τη δική μου ένας είναι ο μεγάλος ο δρόμος, ένας είναι ο αληθινός: η ριζική μεταρύθμιση του Βηλαρά.

Αφτήν ο κ. Γιανίδης τη θεωρεί όνειρο.

Βέβαια έτσι που είναι σήμερα τα πράματα στην Ελλάδα, είναι και θα είναι όνειρο. Μα εξίσου είναι όνειρο και η σκέτη τονική μεταρύθμιση.

Ποιός θα την εφαρμόσει; Οι φρικαλέοι λόγιοι, που γράφουν ακόμα *ή γυναικες*; — Απ' αφτουνούς χάρη και προκοπή μήν περιμένεις.

Αμέ ποιοί; Οι δημοσιογράφοι; — Καλά είσαι;

Οι δασκάλοι; — Ασε που φαγώνονται συναμεταξύ τους, μα και να συμφωνήσουνε, ποιός θα τους ακούσει;

Το Κράτος; — Αί λοιπόν το ελληνικό Κράτος ποτέ δέν ενδιαφέρθηκε, ούτε και θα ενδιαφερθεί ειλικρινά για τα ελληνικά γράμματα, για την ελληνική εκπαίδευση.

Οποιος δέν το βλέπει αφτό, λυπούμαι για τη μυωπία του.

Τί βγήκε απο ένα δυό αληθινά προκομμένους, που ποθώντας οπωσδήποτε τη μεταρύθμιση γράφουνε απο κανένα άρθρο χωρίς τόνους, ή με μιαν οξεία; Αφτοί οι ίδιοι, άμα θελήσουνε να τυπώσουνε βιβλίο αλάκερο, θα βρεθούνε μπρός σε αξεπέραστες τυπογραφικές δυσκολίες, όπως βρέθηκα εγώ, όταν θέλησα να τυπώσω τη γραμματική μου χωρίς βαρείες. — Τάκούς; μόνο χωρίς βαρείες και στάθηκε αδύνατο.

Γιατι εγώ, προτου φανούνε όλοι οι όψιμοι ντιλετάντηδες, και πριν απ' τον Τριανταφυλλίδη ακόμα, ζήτησα τη γραφική και μάλιστα την τονική μεταρύθ-

1. Σημείωση «*Αναγέννησης*». Στη μελέτη αυτή αφήνουμε την ορθογραφία του συγγραφέα.

μιση, λέγοντας μέσ' στη γραμματική μου, απ' τα 1902 (§ 92) και κατόπι πάλι στα 1907 (§ 157): «Τόνους στη σημερινή μας γλώσσα για την ώρα έχουμε δυό, την οξεία και την περιπωμένη, που μās έμειναν απ' την αρχαία γλώσσα.

« § 158. *Κριτ. σημ.* Μεγάλο κέρδος πρέπει να τὸ θωροῦμε, πὸν μὲ τὴ συνήθεια καταφέραμε νὰ ξεφορτωθῶμε τὴ βαρεία (στὰ χειρόγραφα τουλάχιστο). Καλὸ θὰ εἶναι νὰ βαλθοῦμε ὅλοι νὰ ξεκάνουμε καὶ τὴν περιπωμένη ἀπ' τὴ ρωμαίικη γλώσσα, γιατί μόνο σκουτούρα καὶ τίποτε ἄλλο δὲ μās δίνει, οὔτε φελάει πολὺ καὶ γιὰ τὴν ἱστορικὴ ορθογραφία, ἀφοῦ καθαφτὸ ἀρχαία δὲν εἶναι τὰ σημάδια τῶν τόνωνε, μόνο τὰ φτειάσαν οἱ ἀλεξαντρινοὶ γραμματικοὶ γιὰ νὰ κρατήσουν τάχα τὴν ἀρχαία προφορὰ. Μὰ ἡ ἀρχαία προφορὰ δὲν κρατήθηκε ἔμειναν ὡστόσο τὰ σημάδια ἀφτὰ γιὰ νὰ βασανίζουν τὰ μικρὰ μās στὰ σχολεῖα κ' ἔμās τοὺς μεγάλους ὄχι λιγότερο. Μιὰ οξεία μās εἶναι ἀρκετὴ γιὰ τονισμοῦ σημάδι· γιατί ὁ τόνος στὴν νεοελληνικὴ δὲν ἔχει τὴν ἴδια ἐνέργεια πὸν εἶχε στὴν ἀρχαία. Σήμερα καθὼς εἶπαμε προφέρνουμε λίγο δυνατότερα ἀπ' τὴς ἄλλες συλλαβὲς τῆς λέξης ἐκείνην πῶχει ἀπάνω τῆς ἑνὰν ἀπ' τοὺς τόνους, χωρὶς καθόλου, μὰ καθόλου, νὰ ξεχωρίζει ποιά ἔχει οξεία. Ἄμα λοιπόν σηκώσουμε καὶ τὴν περιπωμένη, γλυτώνουμε κὶ ἀπ' τὸν κόπο νὰ ξεχωρίζουμε τὰ φωνήεντα σὲ μακρόχρονα καὶ σὲ κοντόχρονα».

Βλέπε καὶ § 425, καὶ σελ. 285 υποσημ. 2, καὶ προλεγόμενα του Ψυχάρη σελ. ζ'.

Κιωστόσο μου την τυπώσανε τη γραμματική μου με τις βαρείες.

Αφτό μῆκαμε νανοίξω τὰ μάτια μου στην πραγματικότητα και θυμήθηκα μιαν Ανατολίτικη παροιμία: Ρωτήσανε το Μεμέτη στην ξενιτεία, που καφκίότανε.

—Τι κάνει ο πατέρας σου στο χωριό σας;

—Εἶναι σός-μπασης (=«ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου» Πραξ. ιδ', 12)

—Κιάν ο λόγος του δέν ἀκούεται;

—Μένει σκέτος γκεβεζές (=φλύαρος).

Για τούτο απο τότες ολότελα απογοητεμένος με την κατάσταση, βέβαιος πως θα έμενα σκέτος γκεβεζές, παρατήθηκα απο κάθε είδος μερική μεταρύθμιση και απόβλεψα στη γενική γραφική μας μεταρύθμιση, που θα τη φέρει μόνο μια γενικότερη κοινωνική μεταρύθμιση.

Φαντάζομαι τι δυσκολίες θα δοκίμασε ο ίδιος ο Γιανίδης, για να τυπώσει το «Μεγάλο πρόβλημά» του με το μονοτονικό σύστημα.

Για να εφαρμοστεί ολοκληρωτικά η τονική μεταρύθμιση πρέπει να την παραδεχτεί το Κράτος και η Κοινωνία μας, ώστε ναναγκαστούνε τα τυπογραφεία να κάνουνε τεχνικές εγκαταστάσεις σύμφωνα με την τονική μεταρύθμιση.

Νά λοιπόν που και η σκέτη τονική μεταρύθμιση είναι για την ώρα ενα όνειρο. Ίσως μάλιστα αφτή είναι για πάντα ενα όνειρο.

Γιατί θα πείς;

Γιατι με τη σημερινή σύσταση του Κράτους μας, της Κοινωνίας μας, της Δημοσιογραφίας μας, της παιδευτικής μας ολότητας, με πρόβοδο το φλογερό καμίνι του λογιωτατισμού, του σχολαστικισμού, της στενοκεφαλιάς, της αντίδρασης, και τώρα τελεφταία με τὴν τεταρχειυμένην γλαῦκα, ὃ ἐστὶν ἡ Ἀκαδήμεια, (η πιο χερότερη ψώρα που μας φόρτωσε η δικτατορία, και που στην κρίσιμή της ώρα τη διατήρησαν στη ζωή οι δημοκρατικοί—ὄχι τη δικτατορία, την Ακαδη-

μία—άξιος ο μιστός τους), καμιάν τέτοια μεταρρύθμιση δέν ελπίζει κανένας, που βλέπει τα πράγματα ωμά και ρεαλιστικά.

Για να πετύχει ένα τέτοιο πράγμα πρέπει να γράψει όλο το έθνος έτσι μονοτονικά και την καθαρέβουσα, που δέν υπάρχει ελπίδα τώρα κοντά να πάψει να γράφεται ολότελα.

Για τούτο εγώ εξακολουθώ να πιστέβω, πως το ζήτημα της τονικής μεταρρύθμισης είναι συνεδεμένο με το όλο μας ορθογραφικό ζήτημα, και μόνο όταν αλλάξει η σύσταση των ως άνω εθνικοκοινωνικών παραγόντων, θα κατορθωθεί η μεταρρύθμιση.

Κι αν πάλι, *δ μη γένοιτο* ας πούμε, αλλάξει ποτέ η σύσταση των παραγόντων αφτών κι αποφασιστεί η μεταρρύθμιση, αυτή βέβαια δέ θά ναι σκέτη η τονική, παρά θα είναι η ριζική ορθογραφική μεταρρύθμιση του Βηλαρά.

Και πως έχω δίκιο στις πρόβλεψές μου το αποδειώνει τρανότατα το παράδειγμα των ελληνικών Κοινοτήτων στη Ρωσία, που μόλις βρεθήκανε σε βολική περιγυριά να εφαρμόσουνε τη γραφική μεταρρύθμιση, εφαρμόσανε σόλα τους τα γραφτά, έντυπα και χειρόγραφα, μια και καλή τη φτογγογραφική ορθογραφία του Βηλαρά με τα πέντε φωνήεντα *α, ο, ου, ε, υ*, μένα *ς*, με *κς=ξ* και *πς=ψ* και *μεμιαν οξεία*.

Αφτό το τελεφταίο δείχνει, πόσο δίκιο έχει ο Γιανίδης που δέ θέλει την ολότελα άτονη γραφή. Είναι άπειρες οι λέξεις που διαφορούνται και θα παρέχουνε πολλή δυσκολία όχι μόνο στα παιδιά (που αποτελούνε το μισό του έθνους) όχι μόνο στους ξένους, μα και στο λαό.

Εσηκάνω απο την ανέκδοτη μεγάλη «Ελληνική γραμματική» μου το σχετικό μέρος για να φανεί πόσο έχει δίκιο ο κ. Γιανίδης που λέει: «είναι πολύ περισσότερες απ' ότι συνήθως φανταζόμαστε»:

«Ο τόνος (δχι τὰ σημάδια του) έχει ξεχωριστή σημασία στην ελληνική, γιατί μιιά άλλαξοτονία αλλάζει άλάκερη τή λέξη και τὸ νόημα της.

Ίδου όσα παραδείγματα κατάφερα νά συνάξω: τὰ άβλάκια και ή άβλακιά, κύριο: Ἄγαθη και ἐπίθετο ή άγαθή, προσταχική: άγάπα και γ' ενικό τοῦ ενεστ. άγαπα, τὰ άγγούρια και ή άγγουριά, άγκάθια και άγκαθιά, άγκωνάρια και άγκωναριά, άφηρημένο: ή άδρα (=άδρότη) και τὰ άδρά, ή (ά)δρασκέλα, τό ἴδιο και προσταχική τοῦ ρήματος, και: (ά)δρασκέλα τό γ' εν. προσ., Ἄθινα και Ἄθηνά, τὰ αίτια και ή αίτία, άκούμπα και άκουμπά, άκρογιάλια και άκρογιαλιά, άκροθαλάσσια και άκροθαλασσιά, άλλα και άλλα, άλλου και άλλου, άλλερια και ή άλλεριά, άλλερια και ή άλλεριά, άλλικη (=βαθεά κόκκινη) και άλλική, άμπάρια και άμπαριά, ή άνάβρα και άναβρα, άνάγωγη και άναγωγή, άνθη και Ἄνθη, άνίψια και άνιψιά, άνόσια (τά ή) και άνοσία (=έλλειψη άρρώστιας) άντιστροφη και άντιστροφή, άξια (τά, ή, ἐπιθ.) και άξία (άφηρ.) και Ἄξια = ή Νάξο, άξιος και Ἄξιος, άπαντα, άπάντα και άπαντά, άπίδια και άπιδιά, άπλωτάρια και άπλωταριά, άποκότα και άποκοτά, άπόχτα και άποχτά, Ἄργος και άργός, άρμύρα και άρμυρά, άρπάγη και άρπαγή, Ἄρτεμη, Ἄρτέμη και άρτεμή, (ά)στραγάλια και άστραγαλιά, άχλάδια και άχλαδιά, άχνα και άχνά, άχνη και άχνή, τό (ά)ψηλος και ό (ά)ψηλός, (ά)ψηφα και (ά)ψηφά.

βάθια και βαθιά, βαλανίδια και βαλανιδιά, βάλτος και βαλτός, βαμπάκια και βαμπακιά, βάρα και βαρά, βάστα και βαστά, βασιλεια και βασιλεία, βελόνια και βελονιά, βλαστήμα και βλαστημά, βλαστολόγα και βλαστολογά, βλόγα και βλογά, βλόγια και βλογιά, βόδια και βοδιά, βόθηα ή βοήθα και βοηθά, βούβα και βουβά, βουβάλια και βουβαλιά, βούλα και βουλά, βούτα και βουτά, βράδια και βραδιά, βρώμα και βρωμά, βυζαστάρια και βυζασταριά.

γαϊδούρια και γαϊδουριά, γαλάρια, γαλαρία και γαλαριά, γαλατάρια και γαλαταριά, γαλέντζια και γαλεντζιά, γαλήνη και γαληνή, γάλια και γαλιά, γέλα και γελά, γέννα και γεννά, γέρνω και γερνώ, γέρος και γερός, γίδια και γιδιά, ή γλάρα και τὰ γλαρά, γλάρος

και γλαρός, γλίστρα και γλιστρά, γλύκα και γλυκά, γνώστες και γνωστές, γνώστης και γνωστής, γροίκα και γροικά, γύρνα και γυρνά, γωνία και γωνιά.

Δασκάλικος και δασκαλικός, δειλη και δειλή, δειπνα (και δείπνα) και δειπνά, δημόσια και δημοσία, Διαβάτη (χωριό) και διαβάτη και διαβατή και Διαβατή (άλλο χωριό), διάφορα και διαφορά, δίω και Διδώ, δικανίκια και δικανικιά, δίκη και δική, δίπλα και διπλά, δίπλη και διπλή, διχάλια και διχαλιά, δίψα και διψά, δόντια και δοντιά, δοξάρια και δοξαριά, δουλεία και δουλειά. Ἐβγένης (άτομικό όνομα) και έβγενής, Ἑλλένικο (χωριό και ποταμός) έλληνικό και ή Ἑλένικο (γυν. άτομικό όνομα) έμενα και έμένα, έξοχη και έξοχή, έπίβουλη και έπιβουλή, έπίμονη και έπιμονή, έπιτρόπων και έπιτροπών, έχτος και έχτός.

Ζάρια και ζαριά, ζεμάτα και ζεματά, ζέστα και ζεστά, ζέστη και ζεστή, ζήτα και ζητά, ζήτω και ζητώ, ζιμπούλια και ζιμπουλιά, ζούλα και ζουλά, ζούπα και ζουπά.

Θαλάσσια και θαλασσιά, θέα και θεά, θεία και θειά, Θέρμα (τά) και θερμά, θέρμη και θερμή, θόλη και θολή, θόλος και θολός, θρεφτάρια και θρεφταριά, θυμάρια και θυμαριά.

Καβλομάνα και καβλομανά (κιόλα τὰ με β' συνθετικό τὸ—μανῶ), καθάρα και καθαρά, καθίκια και καθικιά, καθίσια και καθισιά, καίκια και καϊκιά, Κάκια και κακία, κάκια (και Κάκια) και κακιά, κακοτόπια και κακοτοπιά, καλάθια και καλαθιά, καλαμάρια και καλαμαριά, καλάμια και καλαμιά, κάλος και καλός, κάμποσος και καμπόσος, κάνεις και κανείς, κανόνια και κανονιά, ή κάπνα και τὰ καπνά, καράβια και καραβιά, ξκαρβούνια και καρβουνιά, καρπούζια και καρπουζιά, καρτέρα και καρτερά, καρτέρια και καρτεριά, καρύδια και καρυδιά, κάτουρα, κατούρα και κατουρά, κατρακύλα και κατρακυλά, κεράσια και κερασιά, κέρνα και κερνά, κεφαλάρια και κεφαλαριά, κλείω και Κλειώ, κλώσα και κλωσά, κλώτσα και κλωτσά, κοίτα και κοιτά, κολοκάσια και κολοκασιά, κολοκύθας και κολοκυθάς, κοντάκια και κοντακιά, κοντάρια, και κονταριά, Κόντος και κοντός, κόπος και κοπός (Φιλήντ. Γλωσσογν. Γλωσσογρ. Ἑλλ. α', 218)

κόπρια και κοπριά, κοράσια και κορασια, κορφολόγα και κορφολογά (κιόλα τὰ με β' συνθετικό τὸ—λογῶ), κότα και κοτά, κοτρόνια και κοτρονιά, κουβάρια και κουβαριά, κουμάρια και κουμαριά, κουμπούρια και κουμπουριά, κουτάλια και κουταλιά, κούτσα και κουτσά, κούφα και κουφά, κούφος και κουφός, κοφίνια και κοφινιά, κράτα και κρατά, κρεμαστάρια και κρεμασταριά, κρέμνα και και κρεμνά, κριθάρια και κριθαριά, κρο(ο)ύσταλο και Κρο(ο)υστάλλο (ΓΓΕ. γ'. 30—35), κυβέρνα και κυβερνά, κυδώνια και κυδωνιά, κυνήγα και κυνηγά, κύρια

και κυρία, κύριων, κυρίων και κυριών, Κυριάκη και Κυριακή (ΓΓΕ. α. 67), Λαγάρια και λαγάρια, λαγήνια και λαγηνιά, λαγκάδια και λαγκαδιά. (ΓΓΕ. γ'. 70), λάδια και λαδιά, λάζος και λαζός (ΓΓΕ. α'. 67) λαθούρια και λαθουριά, λάμια και Λαμία, Λάμπρος και λαμπρός, λανάρια και λαναριά, Λάπας και λαπάς, λαχτάρια και λαχταρά, λειτούργα και λειτουργά, λειτουργία και λειτουργιά, λεμόνι και λεμονί, λεμόνια και λεμονιά, λεπιδια και λεπιδιά, λέπτρα και λεπρά, Λέρο και λερό, λέφκα και λεφκά, λήφκη και λεφκή, λεφτοκάρια και λεφτοκαριά, λιβάνια και λιβανιά, ή λίμα και τὰ λιμά, λόξα και λοξά, λουλούδα (τά), λουλούδα (ή) και λουλουδά (ρήμα κτλ.) λουλούδια και λουδουδιά, λύγα και λυγά, Λύγερη και λυγερή, Λύγερος και λυγερός (ΓΓΕ. α'. 68), λυχνάρια και λυχναριά, ή λώβα και τὰ λωβά, λώβη και λωβή.

Μαβροφόρα και μαβροφορά, μάγνα και μαγιά, μάδα και μαδά, ή μαδάρα και τὰ μαδαρά, μαλάκα και μαλακά, μαλάκια και μαλακία, και μαλακιά, μαντήλια και μαντηλιά, μαρτύρα και μαρτυρά, μάσσα και μασσά, μάτια και ματιά, μαστάρια και μασταριά, μαχαίρια και μαχαϊριά, μελάνη και μελανή, μελάνι και μελανί, μελέτα και μελετά, μερία και μεριά, μεσημέρια και μεσημεριά, μέτρα και μετρά, μήνας και μηνάς και Μηνάς, μίλια και μιλιά, μίσος και μισός, μοιράσια και μοιρασιά, μονάχη και μοναχή (=καλογοιά), μονάχος και μοναχός (καλόγερος) μόνη και μονή, μόνος και μονός, μοσκοβόλα και μοσκοβολά, μπακάλικη και μπακαλική, μπιστούνια και μπιστουνιά, μπόγια και μπογιά, μποτινία και μποτινιά, μυρολόγα και μυρολογά, μυτάρια και μυταριά.

Νέκρα και νεκρά, Νήσι (χωριό) και νησί, νίκα και νικά, νόμος και νομος, νότια και νοτιά, νύχια και νυχιά. Ξέρνα και ξερνά, ξέφτα και ξεφτά, ξέχνα και ξεχνά, ξήγα και ξηγά, ξομολόγα και ξομολογά, ξ(ο)υράφια και ξ(ο)υραφιά.

Όδηγα και όδηγά, όλονύχτια και όλονυχτιά, όλος και όλός, ούρανια και Ούρανία και ούρανιά, παγώνια και παγωνιά, πάθος και παθός, παλάμια και παλαμιά, παλιούρια και παλιουριά, παλληκάρια και παλληκαριά, πάπας και παπάς, πάπια και παπιά, παράγωγη και παραγωγή, παραμέλει και παραμελεϊ, παράτα και παρατά, παρατήρα και παρατηρά, ή παρ-

δάλα και τὰ παρδαλά, τὰ πασκάλια και ἡ πασκαλιά, πάστα και παστά, πάτα και πατά, πατέρα και πατερά, πείνα και πεινά, πελέκα και πελεκᾶ, πεπόνια και πεπονιά, περιπλοκή και περιπλοκή, περιστέρα και Περιστερά (χωριστό), πέρινα και περνᾶ, πέτα και πετᾶ, πετροβόλα και πετροβολᾶ (κινῶ τὰ μέ β' συνθετικό τό—βολῶ), πῆγες και πηγές, πῆδα και πηδᾶ, πιζέλια και πιζελιά, πίκρα και πιζρά, πιλάλα και πιλαλά, πινάκια και πιναζιά, πιπέρια και πιπεριά, πιρούνια και πιρουνιά, πίστη και πιστή, πλάγια και πλαγιά, πλαστάγια και πλασταριά, πλημύρα και πλημυρᾶ, ποδάρια και ποδαριά, πόδια και ποδιά, πολέμα και πολεμᾶ, πόλιτική και πολιτική, πολιτικός και πολιτικός, πορτοκάλι και πορτοκαλί, πορτοκάλια και πορτοκαλιά, πόσο και ποσό, ποτάμια και ποταμιά, Πόταμος (χωριστό) και ποταμός, ποτήρια και ποτηριά, πότε και ποτέ, πουλία και πουλιά, πρινάρια και πριναριά, πρόβια και προβιά, πρόγονος και προγονός, προσκύνα και προσκυνᾶ, προτίμα και προτιμᾶ, προμάρια και προμαριά, πρωτάρια και πρωταριά.

Ρείκια και ρεικιά, ρήχη και ρηχή, ροβόλα και ροβολᾶ, ρόδια και ροδιά, ροζάνια και ροκανιά, ρούδια και ρουδιά, Ρουφος και ρουφός, ρύζια και ρυζιά, ρώτα και ρωτά.

Σακκούλια (τὰ) και σακκουλιά (ἡ), σαπούνια και σαπουνιά, σημάδια και σημαδιά, σίδηρο και σιδερό (=σ:δηροῦν) σκαφίδια και σκαφιδιά, σκόλη και σκολή, σκόλνα και σκολνᾶ, Σκόπια και σκοπιά, τὰ σκορδάλια και ἡ σκορδαλιά, ἡ σκόρπα και σκορπᾶ, σκόρπιος και σκορπιός, σκουληκάρια και σκουληκαριά, σκούντα και σκουντᾶ, σκουτέλια και σκουτελιά, Ξάνθη και ξανθή, Ξάνθος και ξανθός, ξέρα και ξερά, ξέρη και ξερή, Σόφια και Σοφιά και σοφία, Σπάρτα (τῆς Παιδείας) και σπαρτά, Σπάρτη και σπαρτή, σπάρτος και σπαρτός, σπειρούνια και σπειρούνιά, σπήλια και σπηλιά, ἡ στέγνα και τὰ στεγνά, στέγνη και στεγνή, Στένη (χωριστό) και στενή, στέρια και στεριά, στέρινα (ἡ) και στερνά, στέρινο και στερινό, στιβάλια και στιβαλιά, στράγγα (=ἡ στράγγ) και στραγγᾶ, στρογγύλα (ἡ) και στρογγυλιά, στοιχείο και στοιχειό, στ(ο)υράκια και στ(ο)υρακιά, Στράτος και στρατός, στροφύλιο και στροφυλιά, συμπάθα και συμπαθᾶ, συρτάρια και συρταριά, σύφωνα, συμφώνα και συμφωνᾶ, συχώρα και συχωρᾶ, σφοντύλια και σφοντυλιά, σφουγγάρια και σφουγγαριά, σωτήρια και σωτηρία, Τάρσο (ἀτομικό ὄνομα) και Ταρόσ (τῆς Κιλικίας), τέλεια και τελεία, τεντζέρια και τεντζεριά, τζάμι και τζαμί, τήρα και τηρᾶ, τίμα και τιμᾶ, τόλμα και τολμᾶ, τόπια και τοπιά, τοῦ κάκου και τοῦ κακοῦ, τουφέκια και τουφεκιά, τράβα και τραβᾶ, τραγούδα και τραγουδᾶ, τρέλα και τρελά, τρύγα και τρυγᾶ, τρύπα και τρυπᾶ, τρυπάνια και τρυπανιά, τσαλαβούτα και τσαλαβουτᾶ, τσαλαπάτα και τσαλαπατᾶ, τσαμπούνα και τσαμπουνᾶ, τσιζούρια και τσιζουριά, τσίμπα και τσιμπᾶ, τσί(ρ)λα και τσι(ρ)λᾶ.

Υπέροχη και ὑπεροχή, ὑπόμονη και ὑπομονή, φασόλια και φασολιά, φεγγάρια και φεγγαριά, φελτζάνια και φελτζανιά, φίλα και φιλά, φίλια και φιλιά, Φίλικος (ἀτομικό) και φιλικός, φιστίγια και φιστικιά, φλαμούρια και φλαμουριά, φοβέρα και φοβερά, φόρα και φορά, φουντούκια και φουντουκιά, φροκάλια και φροκαλιά, φτυάρια και φτυαριά, Φύλαχος (ἀτομικό) και φυλαχτός, φύρα και φυρᾶ, φυρονέρια και φυρονεριά, φύσα και φυσᾶ, φώλια (τὰ) και φωλιά (ἡ), φῶτα και φωτά.

Χαιρέτα και χαιρετᾶ, χάλι και χαλί, χαλίγια και χαλικιά, χαμογέλα και χαμογελᾶ, χάρες και χαρές, χαροκόπα και χαροκοπᾶ (κινῶ τὰ μέ β' συνθετικό τό—κοπῶ) χασομέρα (ἡ) και χασομερᾶ, χασομέρια (τὰ) και χασομεριά, χέρια και χεριά, χερομάχα και χερομαχᾶ (κινῶ τὰ μέ β' συνθετικό τό—μαχῶ), χιόνια και χιονιά, χλώρη και χλωρή, χόντρος και χοντρος, χοροπήδα και χοροπηδᾶ, χορτάρια και χορταριά (εἶδος ψάρι), χουλιάρια και χουλιαριά, χρόνια και χρονιά, χρυσάφι και χρυσαφί, χτένια και χτενιά, χτύπα και χτυπᾶ, χώρα και χωρία και χωριά.

Ψαλίδια και ψαλιδιά, ψάρι και ψαρί, ψάρια και ψαριά, ἡ ψάχνα και τὰ ψαχνᾶ, ψάχνη και ψαχνή, ψηλάφα και ψηλαφᾶ ψήφα (ἡ) και ψηφᾶ, ψυχάρια και ψυχαριά, ψύχρα και ψυχρά. Ὄμος και ὄμος>.¹

Και με τη φτογγική γραφή (που μόνο μάφτι μαζί θα γίνει κῆ μονοτονική) οι τέτοιες λέξεις (ἡ τύποι λεξῶν) τριπλασιάζονται, ωστε για ατόνιστη (ὄχι ἀτονη βέβαια) γραφή ούτε λόγος.

1. Παρακαλώ τους φίλους αναγνώστες της Αναγέννησης, ὁποῖος βρῖσκει κιάλλα τέτοια (ακόμα και ἕνα μονάχο) να μου τα στείλει στη διεύθυνση του περιοδικού, για να συμπληρώσω τον κατάλογο μέσ' στη Γραμματική μου, ὅπου θάναφερθεί και τῶνομά του. Μ. Φ.

Μα ουτε και τούτη που προτιμᾶ ο Γιανίδης, να μὴν παίρνει δηλαδή τονικό σημάδι η λέξη που τονίζεται στη λήγουσα, δέν είναι πραχτική ούτε εφαρμόσιμη για τα παιδιά και για το λαό, μα και για μας που είμαστε οπωσδήποτε συνηθισμένοι να βάζουμε ενα τονικό σημάδι εκεί που τονίζεται η λέξη. Και ούτε βλέπω κανένα πραχτικότερο ὄφελος σᾶφτό το σύστημα. Το ζήτημα της ομορφιάς του ματιού που λένε, είναι ἀφέλεια ἀνάξια για σοβαρή συζήτηση, σαν εκείνη της ψιλῆς και της δασείας ἀπάνω στα δυό ὄθ της Μυθῶνας.

Το σωστό είναι να βάζουμε τονικό σημάδι ἀπλά και φυσικά σε κάθε συλλαβή, που διαβάζοντας την τονίζουμε οπωσδήποτε. Εἴτε σε πολυσύλλαβη λέξη βρῖσκεται λ.χ. καλός ἄνθρωπος εἶναι τούτος, εκείνος εἶναι κακός, εἴτε σε μονοσύλλαβα λ.χ. πῶς το λές; θᾶρτεῖς ἡ θα μείνης; κῖν ἔρθεῖς, πού θέλεις να πάμε; νᾶ σε τί πρόπει ναπαντήσεις; για δέν μπορείς για την ὦρα; Μα τότε, μά την ἀλήθεια, ὡς που γᾶπομασίσεις, εγῶ πάω και ξανάροχομαι, γιατι δέν ἔχω καιρό να σε περιμένω. Μή μου λές πως εἶμαι ἰδιότροπος; γιατί φέρονσαι ως παιδί; Γράψε μου το. Στείλε μᾶς τοτε κλπ. Εἴτε και εἶναι δυό οι τονιζόμενες συλλαβές μιάς και της ἴδιας λέξης, δηλαδή στην ἐγκλιση τόνου λ.χ. λογάριασέ με, το κάροβονό σας. Κιᾶκόμα: ὁμορφᾶ ἴμορφα, αφτ' ἀκούγονται, ἀβροῦ ὄχεται, αφηλ' ἀψηλῶ κλπ. Και στους ντοπιολάλητους τύπους: ἐφαγάμε, ἐγραφέτε, ἐρχοντάνε κλπ.

Ἐτσι βγαίνει αφτός εδῶ ο πολύ ἀπλός κανόνας.

Ἄν παίρνουμε το τονικό σημάδι ὄλες οι μονοσύλλαβες και δισύλλαβες λέξεις που φυσικά δέν τονίζονται κατα την ἀπαγγελία, εἴτε εἶναι προκλιτικές, δηλαδή πρωτόνες, εἴτε εἶναι εγκλιτικές, δηλαδή χασότονες.

Προάτονες ἡ προκλιτικές στη νέα Ἑλληνική εἶναι:

α'. τα ἀρθρα: ο, η, το, τον, τη, την, του, της, οι, τους, τις (τες), τα.

β'. οι πρόθεσες: σε, προς, για, με, ἀπο, ἀπ', κατα, παρα, ἀντι, οχ(=ἐκ).

γ'. τα μόρια: σα(ν), ὡς (τὸ ὁμοιωματικό), γιατι (τὸ αἰτιολογικό),* χωρις, διχωρις, ποι(ν), ποιχου, προτου, (ἐ)ξου, και το ξανα, οταν προηγείται χωρις ἔμφαση: ξανα το λέω (ἀλλά: τό λέω ξανά με τόνο), πού (το ἀναφορικό), πως (το ειδικό) οτι, τι (τα ειδικά), και, οταν, αφου, ἀμα, καθως, ποτε, ἀλλα, α(ν), νᾶ (το τελικό), θα, θανα, (θυνα), ας: ἴσως και κανα ἄλλο:

δ'. Το ἀριθμητικό: ενας, μια, ενα, οταν εἶναι ἀόριστο ἀρθρο, κῖδαν εἶναι σύνθετο: κανας, καμια, κανα.

Οι συγκομμένοι τύποι των προσωπικών ἀντωνυμιῶν εἶναι λέξεις προκλιτικές οταν προηγούνται ἀπο τα ρήματα, και εἶναι εγκλιτικές οταν ἀκολουθούνε μετά τα ρήματα (ως προσωπικές), και μετά τα πτωτικά (ως χτητικές ἀντωνυμίες) ετούτες εδῶ: μου, με, μας, σου, σε, σας, τος, το, τον, τορα, τορε, τη, την, τηρα, τηρε, του, της, τοι, τες (τις), τους, τα.

Να κένας κανόνας ξεδιαλυτικός: Οταν μᾶ ἀπο τις ἀντωνυμίες, που μπαῖνουμε στο λόγο και ὡς προκλιτικές και ὡς εγκλιτικές, τύχει ἀνάμεσα σένα πτωτικό και σένα ρήμα, την αφίνουμε ἀτονη, αν θέλουμε να πάει με το πτωτικό

* Το αἰτιολογικό γιατι εἶναι: για ὅτι και κατα κρᾶση: γιατί* μα επειδῆς εἶναι λέξη προκλιτική, δηλ. προάτονη και συμπροφέρνεται με την ἀκόλουθη, τόνο δικό του δέν ξεχωρίζανε, και του βάλανε το τονικό σημάδι στη λήγουσα ἀπό τό ρωτηματικό γιατί (σύγκρινε τότε λέγω, τονέ λέγω, προφορά: τονέ λέγω).

(εγκλιτική), αλλά την τονίζουμε (σάφτη μόνο την περίπτωση, έννοείται, για ναπο-
φύγουμε τη σύγχυση), αν θέλουμε να πάει με το ρήμα (προκλιτική), λ. χ. απ' το
χωριό μας ήρθανε και απ' το χωριό μās ήρθανε.

Έτσι αποφεύγουμε και τους πολλούς τόνους, που φοβάται ο κ. Γιανίδης
και το ενωτικό (-) δηλ. τη μικρή πάβλα του κ. Γ., που είναι πολύ κουραστική,
και για τούτο αντιπαθητική στην Ελληντική γραφή.

Αφτό το σύστημα, να μένουνε δηλαδή ατόνιστες οι φυσικά άτονες λέξεις,
είναι το πιο έφκολο, γιατί είναι το πιο φυσικό.

Κ. Δ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

Τὰ όνειρα

Γιά να κατατοπιστούμε καλύτερα στις διάφορες επιστημονικές θεωρίες για τα
όνειρα, πού ξεπρόβαλαν τα τελευταία χρόνια, ύστερα από τη συστηματική μελέτη
και τις πειραματικές έργασίες, πού έκαναν επάνω στα όνειρα πολλοί σπουδαιοί έπι-
στήμονες, φυσιολόγοι και ψυχολόγοι, γιατροί και ψυχίατροι, χωρίσαμε ² όλες
αυτές τις θεωρίες σε δυό ομάδες, στις *φυσιολογικές* και στις *ψυχολογικές*.

Οί πρώτες παραδέχονται, πώς οι παράγοντες πού προκαλούν τα όνειρα είναι
φυσιολογικοί, οί δεύτερες, πώς οί αιτίες πού τα γεννούν είναι ψυχικές.

Ξέρουμε, μās λένε οί όπαδοί τών φυσιολογικών θεωριών, πώς το καθαυτό
όργανο όλων τών ψυχικών λειτουργιών είναι το κεντρικό νευρικό σύστημα τού
άνθρώπου και προπάντων τα έγκεφαλικά κύτταρα. Όταν είμαστε ξύπνοι, το
μυαλό μας δλόκληρο βρίσκεται σ' ένεργεια. Τα έγκεφαλικά κύτταρα λειτουργούν
στο γερό άνθρωπο κανονικά και με πλέρια συνεξάρτηση. Γι' αυτό και ο ψυχικός
μας κόσμος τρέχει κανονικά, έχτος αν έχουμε πάθει κάποια μικρή ή μεγάλη ψυ-
χική διατάραξη. Αμα όμως κοιμώμαστε—και τα όνειρα τα βλέπουμε μόνο στον
ύπνο μας—τα έγκεφαλικά κύτταρα ξεκουράζονται κι αυτά. Έχουν σταματήσει τη
λειτουργία τους και γι' αυτό έχει σταματήσει και η ψυχική μας ζωή. Μά όσο και
αν έχουμε στον ύπνο μας διακόψει την επικοινωνία μας με τον έξωτερικό κόσμο,
όσο κι αν είμαστε κλεισμένοι στον έαυτό μας, όμως η φυσιολογική ζωή μας εξα-
κολουθεί. Τυχαίνει λοιπόν στον ύπνο μας πολλές φορές να μās ένοχλήσει κάποιος
έρεθισμός, είτε από τον έξωτερικό κόσμο, π. χ. ένας κρότος, μιá φωνή, κάποιο

φώς, κάποια καλή ή κακή μυρουδιά, είτε από τα έσωτερικά μας όργανα, π. χ.
κάποιος πόνος, βάρος στο στομάχι, πλάκωμα της άναπνοής, μούδιασμα τού χεριού
ή τού ποδιού, ή κάποια φυσιολογική ανάγκη, ή κάποιος έρεθισμός από τα γεννη-
τικά μας όργανα. Αμα ένας τέτιος έρεθισμός φτάσει στο κέντρο τού νευρικού συ-
στήματος, ξυπνούν, σά να ειπούμε, άλλοτε λιγότερα και άλλοτε περισσότερα έγκε-
φαλικά κύτταρα, ανάλογα με την ένταση τού έρεθισμού και ανάλογα με το βάθος
τού ύπνου, γιατί, όπως ξέρουμε, ο ύπνος δέν έχει πάντα την ίδια βαθύτητα. Μά
και όσα κύτταρα ξύπνησαν είναι σαν μουδιασμένα λίγο ή πολύ και χωρίς μεγάλη
ή και χωρίς καμιά συνενόηση μεταξύ τους. Από το ξύπνημα τους λοιπόν αυτό, σαν
μιá αντίδραση πού κάνουν στον έρεθισμό, πού μās ένόχλησε, τα όσα έγκεφαλικά
κύτταρα λειτουργούν, γεννιούνται τα όνειρα. Έτσι όσο πιο έλαφρός είναι ο ύπνος,
τόσο και περισσότερα κύτταρα ξυπνούν, τόσο και η συνεξάρτηση τους είναι μεγα-
λύτερη, τόσο και τα όνειρα είναι καθαρότερα, λογικότερα, καλύτερα συναρμολο-
γημένα. Και αντίθετα, όσο πιο βαθύς είναι ο ύπνος, τόσο και τα κύτταρα, πού
ξυπνούν από τον έρεθισμό, είναι λιγότερα, τόσο και η λειτουργία τους πιο κομμα-
τιασμένη και ασύνδετη, τόσο λοιπόν και τα όνειρα σκοτεινότερα, ασυνάρτητα, παρά-
λογα και παράδοξα. Καταλήγουν λοιπόν οί φυσιολογικές θεωρίες σ' άκόλουθα
συμπεράσματα για τα όνειρα.

α'. Τα όνειρα είναι γέννημα της άτελης και κατώτερης λειτουργίας τών κυτ-
τάρων τού έγκέφαλου. Γι' αυτό και μās φαίνονται λίγο ή πολύ μεροδεμένα και
ασυνάρτητα.

β'. Οί αιτίες πού τα γεννούν είναι καθαρά φυσιολογικές. Είναι οί διάφοροι
έρεθισμοί πού ανεβαίνουν, την ώρα τού ύπνου μας, ως το κέντρο τού νευρικού
συστήματος, και προπάντων οί έρεθισμοί πού έρχονται από τα έσωτερικά μας όρ-
γανα είτε τα όργανα αυτά βρίσκονται σε κανονική είτε σε παθολογική κατάσταση.

γ'. Οί ψυχικές λειτουργίες, ή μνήμη, ή φαντασία, ή προσοχή, ή κρίση, ή θέ-
ληση κ.τ.λ. πού παίρνουν μέρος στα όνειρα, κακολειτουργούν και λίγο ή πολύ
είναι ή μιá ανεξάρτητη από την άλλη. Μοιάζουν με τις ρόδες ενός ρωλογιού, πού
ή καθεμιá γυρίζει ανεξάρτητα από τις άλλες.

δ'. Τα όνειρα δέν έχουν καμιά σκοπιμότητα. Είναι άνώφελο παιγνίδισμα τού
ύπνου μας, μιá άνώφελη και λίγο ή πολύ άρωστιάριχη λειτουργία τού έγκέφαλου.
Μās θυμίζον τα φαινόμενα της διανοητικής διατάραξης. Δέν έχουν, δέ μπορεί
να έχουν κανένα νόημα. Μοιάζουν με τους ήχους πού βγάξει το πιάνο, άμα κυλούν
άπάνω του τα δέκα δάχτυλα ενός ανθρώπου, πού δέν ξέρει να παίζει πιάνο και
ούτε νιώθει διόλου μουσική. Πρόβλημα λοιπόν έρμηνείας τών όνειρων δέν ύπό-
χει. Και όποιος το θέτει, το πολύ μās αποδείχνει τη ροπή του προς το μυστικισμό.

Γιά να δώσουν οί όπαδοί της φυσιολογικής θεωρίας στην έρευνα τους επάνω
στα όνειρα τη σφραγίδα της ακριβολογημένης παρατήρησης, και στα πορίσματα
τους αντικειμενική αξία, χρησιμοποίησαν δυό προπάντων μέθοδες, την έτεροπα-
ρατηρησία και το πείραμα. Έπειδή δηλαδή παρατήρησαν, πώς ή λησιμονάμε το
πρωί πού θα ξυπνήσουμε δλόκληρο το όνειρο, ή συγγρατούμε μερικά μόνο κομμα-
τια, κι αυτά τις περισσότερες φορές ξεκάφωτα, και εκείνος πού μās διηγείται το
όνειρο του πολύ συχνά, χωρίς βέβαια να το θέλει, το στολίζει με φανταστικές λε-
πτομέρειες, το συμπληρώνει, το μεταμορφώνει, ή και το παραμορφώνει, για να
μπορέσουν λοιπόν να έρευνήσουν επιστημονικά τα όνειρα, από το ένα μέρος σο-

1. Συνέχεια. Κοίταξε «Αναγέννηση» Χρονιά Α' σελίδες 27—32, 96—103, 150—158
226—236, 294—301, 418—423 και 652—659.

2. «Αναγέννηση» Χρονιά Α' σελ. 658.

φίσηκαν διάφορα μέσα, για να προκαλέσουν οι ίδιοι είτε στον εαυτό τους είτε σε άλλα πρόσωπα με πειραματικούς έρεθισμούς διάφορα όνειρα, και από το άλλο μέρος υπόβαλαν σε συστηματική παρατήρηση διάφορους ανθρώπους την ώρα που κοιμούνται και πιθανό να όνειρεύονται.

Έτσι λοιπόν ο έρευνητής στέκει δίπλα σε κείνον που κοιμάται, χωρίς εκείνος να το ξέρει, και τον παρατηρεί με όλη του την προσοχή. Σημειώνει κάθε φορά τη θέση που έχει στον ύπνο, την κάθε του στάση, τις αλλαγές στη φυσιολογία του, τις χειρονομίες που κάνει, τις δμιλίες του, τις φωνές του και ταυτόχρονα σημειώνει τη διαδοχή και την ώρα, που γίνεται το κάθε τι. Μετράει με τα γνωστά όργανα την κυκλοφορία του αίματος, την ένταση και τη συχνότητα στο σφυγμό του, μετράει την αναπνοή του στην κάθε λεπτομέρεια. Και τέλος εξετάζει τη βαθύτητα του ύπνου, πράμα εύκολο, με τα διάφορα αισθησιόμετρα. Τη στιγμή που θα νομίσει κατάλληλη ο παρατηρητής, τον ξυπνάει και τον βάζει να του διηγηθεί όσο μπορεί αντικειμενικότερα το όνειρο που είδε, να του άραδιάσει δηλαδή τις εικόνες που είδε, τις σκηνές όπου έδρασε ή παραβρέθηκε, και τη συγκίνηση που ένιωσε, χωρίς να φέρει καμιά κρίση και καμιά δικαιολογία.

Άλλοι πάλι έρευνητές προκαλούν, όπως είπα, με πειραματικούς έρεθισμούς διάφορα όνειρα. Περνούν π.χ. εμπρός στα μάτια εκείνου, που κοιμάται, κάποια λάμψη ή διάφορα φώτα χρωματιστά. Προκαλούν διάφορους ήχους, χτυπούν το κουδούνι, παίζουν κάποιο γνωστό μουσικό κομμάτι, ή βάζουν το ξυπνητήρι να χτυπήσει. Τοῦ προφέρουν στ' αυτί λόγια χτυπητά ή όνόματα γνωστά. Τοῦ βάζουν κοντά στη μύτη ή ξεχύνουν στο δωμάτιο μυρουδιές καλές και ευχάριστες ή βαριές και δυσάρεστες. Τον άγγίζουν σε διάφορα μέρη του δέρματος με έργαλεία, μντερά, κοφτερά κτλ. ή τον γαργαλούν. Και τέλος αλλάζουν ή γενικά τη θερμοκρασία μέσα στο δωμάτιο ή τοπικά σε όρισμένα σημεία του σώματος. Μόλις λοιπόν μεταβιβάσουν έναν από τους έρεθισμούς αυτούς, ξυπνούν το πρόσωπο, όπου πειραματίζονται, και το βάζουν να τους διηγηθεί το όνειρο, που ίσως να είδε. Έτσι βλέπουν και κρίνουν τί μέρος έπαιξε στη γένεση του όνειρου και τί συμμετοχή παίρνει στις σκηνές, στο περιεχόμενο, του όνειρου ο έρεθισμός που μεταβίβασαν.

Άλλοι πάλι δημιουργούν είτε στον εαυτό τους είτε σε άλλα πρόσωπα, όπου θα πειραματιστούν, στενότατο σύνδεσμο άναμεταξύ σε έναν έρεθισμό και σε ένα τοπείο ή αντικείμενο ή ζωντανό πλάσμα, π.χ. άναμεταξύ ενός μουσικού βάλς και μιας κυρίας, χορεύοντας πολλές φορές και πολὺν καιρό το ίδιο κομμάτι βάλς με την ίδια γνωστή κυρία. Αφού λοιπόν παγιώσουν το συνειρημό αυτόν, προκαλούν τη νύχτα, στον ύπνο, τον έρεθισμό π.χ. τη μουσική του βάλς, για να ίδούν τί επίδραση θα έχει και στη γένεση, και στο περιεχόμενο του όνειρου. Κλασικά θα μείνουν τα πειράματα, που έκανε με μεγάλη έπιτηδειοσύνη ο νορβηγός φυσιολόγος Mourly-Vold. Ο Mourly-Vold θέλησε προπάντων να έρευνήσει την επίδραση των μυϊκών έρεθισμών στα όνειρα. Έφάρμοσε τα πειράματα του και στον εαυτό του και σε πολλούς άλλους γνωστούς του. Για να καθορίσει λοιπόν τί επίδραση έχουν και ποιά συμμετοχή παίρνουν στα όνειρα ή άφύσικη και λίγο ή πολὺ άνώμαλη στάση, όπου μπορούμε να βρεθούμε στον ύπνο μας, καθώς και ή ποικιλότροπη πίεση που παθαίνουν καμιά φορά τα μέλη μας, υπόβαλε το σώμα εκείνου που κοιμάται σε παρόμοιες άφύσικες συνθήκες. Έτσι π.χ. του σφίγγει ή δένει τα διάφορα μέλη του σώματος σε παράξενες στάσεις, του κρατάει το πόδι τεντω-

μένο, ή του βάζει στο χέρι ένα στενό γάντι, έτσι που το χέρι να κάμπτεται και να μένει σ' αυτήν τη στάση, ή του δένει στην πλάτη κάποιο φορτίο. Σε λίγο τον ξυπνάει και τον βάζει να του διηγηθεί το όνειρο που ίσως να είδε.

Κριτική στις φυσιολογικές θεωρίες για τα όνειρα. Όσο κι αν έχτιμήσουμε τη συστηματικότητα της έρευνας, που έκαναν στα όνειρα οι όπαδοί των φυσιολογικών θεωριών, και τη δεξιότητα τους στην έφαρμογή του πειράματος, όσο κι αν δεχτούμε πως έργάστηκαν έπιστημονικά, μακριά από κάθε φαντασιόπληχτο αντίκρισμα των όνειρικών προβλημάτων, όσο κι αν θαυμάσουμε το πλούσιο ύλικό που μάζεψαν, όμως πρέπει να όμολογήσουμε, πως δέ μας ίκανοποιούν και πολὺ, γιατί και κάμποσες άτέλειες μας παρουσιάζουν και τα συμπεράσματα, όπου καταλήγουν, δέν είναι ακλόνητα. Οι φυσιολογικές θεωρίες για τα όνειρα έχουν δυο μεγάλα έλαττώματα. Είναι μονοκόμματα, και από το άλλο μέρος μεγαλοποιούν και γενικέβουν τα πορίσματα τους. Είναι μονοκόμματα, επειδή άρνοούνται, πως στη γένεση και στη ζωή του όνειρου μπορεί να παίξουν πρωταρχικό μέρος και ψυχικές αίτιες και ψυχικοί παράγοντες. Από το άλλο μέρος τα πορίσματα τους, που σύμφωνα με την έρευνα τους, μόνο σε μερικές ομάδες όνειρα θα μπορούσαν να ισχύουν, τα γενικέβουν σ' όλα τα όνειρα, και έτσι τα κλονίζουν, ως που καταντούν άπαραδέχτα. Μα ως εξετάσουμε κάπως καλύτερα το ζήτημα αυτό.

I. Είπαμε, πως ένα από τα σημεία, άπόπου ξεκινούν οι φυσιολογικές θεωρίες, είναι οι φάσεις του ύπνου. Όμως ή αντίληψη, πως τα όνειρα είναι πλούσια, όπωσδήποτε καθαρά και λογικά, ή σκοτεινά, μπερδεμένα και άσυνάρτητα, άνάλογα με την έλαφρότητα ή τη βαθύτητα του ύπνου, είναι μια άπλη υπόθεση, που δέ στέκει και τόσο καλά στα πόδια της. Γιατί, αν πραγματικά, όσο πιο έλαφρός είναι ο ύπνος, τόσο και τα όνειρα πρέπει να είναι πιο καθαρά, πιο λογικά συναρμολογημένα, αν λοιπόν αυτό ήταν άληθινό, τότε, όπως λέει ο Freud, ¹ θα έπρεπε, όσο πιο καθαρότερο είναι το όνειρο, άφου στην περίσταση αυτή και ο ύπνος μας θα ήταν τόσο έλαφρός, που μόλις θα ξεχώριζε από τον ύπνο, θα έπρεπε όλοένα και περισσότερο να καταλαβαίναμε, πως έχουμε να κάνουμε με όνειρο, και ούτε να πιστέβαμε τα όσα βλέπαμε, πως τα ζούμε πραγματικά, ούτε και να παθαινόμαστε. Και το σπουδαιότερο, αν ή υπόθεση αυτή ήταν άληθινή, τότε πως θα εξηγήσουμε το τόσο συνειδημένο φαινόμενο, να έχουμε μέσα στο ίδιο όνειρο, δίπλα από λογικά και καθαρά κομμάτια, άλλα κομμάτια άσυνάρτητα και σκοτεινά, και πάλι έπειτα από αυτά, άλλα κομμάτια πάλι λογικά και όλοκάθαρα; Θα ήταν, άλήθεια, πολὺ παράλογο να παραδεχτούμε, πως και ο ύπνος αλλάζει με την ίδια εύκολία την ένταση του, και γίνεται διαδοχικά και γλήγορα έλαφρός, έπειτα βαθύς και την ίδια στιγμή πάλι έλαφρός και πάλι βαθύς.

II. Όσο κι αν οι φυσιολογικές θεωρίες προσπαθούν, ύστερα από την κριτική που τους έγινε, να εξηγήσουν όπωσδήποτε τα όσα όνειρα φαίνονται πως έχουν κάποια καθαρότητα στο νόημα, κάποια λογικότητα στο περιεχόμενο τους—και είδαμε πως ή προσπάθεια τους δέν πετυχαίνει—όμως ή άλήθεια είναι, πως ξεκινούν στην έρευνα τους από κάποια ύποτιμητική διάθεση, από κάποια περιφρόνηση για τα όνειρα. Γιατί το σημείο, απ' όπου ξεκινούν οι φυσιολογικές θεωρίες και όπου καταλήγουν, είναι, όπως είπαμε, πως τα όνειρα δέν έχουν κανένα νόημα,

1. «Introduction a la Psychanalyse» σελ. 104.

καμιά αξία, μοιάζουν λίγο ή πολύ με διανοητικά παρακρούσματα, επειδή είναι γέννημα της άτελης και κατώτερης λειτουργίας του εγκεφάλου. Η υποτίμηση αυτή φαίνεται την πρώτη στιγμή δικαιολογημένη. Όμως έχει τη ρίζα της σε μια αντίδραση ενάντια στη μυθολογική αντίληψη, που απόδινε στα όνειρα τόσο μεγάλη προφητική σημασία. Για να χτυπήσουν λοιπόν τη λαϊκή θεωρία για τα όνειρα, έφτιασαν στην αντίθετη άκρη και ζήτησαν με κάθε τρόπο να αποδείξουν, πως τα όνειρα είναι κατώτερες, άνωφελες και άσκοπες λειτουργίες. Έτσι έπλασαν την υπόθεση, πως η λειτουργία των εγκεφαλικών κυττάρων στα όνειρα είναι κατώτερη και ασυνάρτητη. Μ' άλλα λόγια την υποτίμηση τους για τα όνειρα τη μετάφεραν και στη λειτουργία των εγκεφαλικών κυττάρων. Επειδή δηλαδή τα όνειρα για μας δεν έχουν κανένα νόημα, και είναι λίγο ή πολύ άνοητα, πρέπει χωρισάλλο και ο εγκεφαλος, την ώρα που όνειρεβόμαστε, να λειτουργεί και αυτός άνωμαλα, ασυνάρτητα. Η εξήγηση λοιπόν, που μας δίνουν οι φυσιολογικές θεωρίες για το μηχανισμό των ονείρων, δεν είναι στο βάθος εξήγηση, απεναντίας είναι νομιμοποίηση της υποτιμητικής τους διάθεσης, είναι ένα στήριγμα, όπου ζητούν να στηρίξουν την από τα πριν σχηματισμένη γνώμη τους.

Το ουσιαστικότερο χαρακτηριστικό των ονείρων είναι, μας λένε, το μέρδεμα, ή ασυναρτησία στο περιεχόμενο τους. Αν όμως ρίξουμε απροκατάληπτοι μια ματιά σε όλα τα όνειρα σε όλες τις ηλικίες, θα ιδούμε, πως η βεβαίωση τους αυτή δεν είναι σωστή.

Πρώτα πρώτα όλα τα παιδικά όνειρα, και προπάντων της πρώτης παιδικής ηλικίας, είναι πολύ απλά, πολύ καθαρά στο περιεχόμενο τους, κάθε άλλο παρά ασυνάρτητα. Και ακόμη όλα τα παιδικά όνειρα, όπως θ' αναπτύξω παρακάτω, όταν θα μιλήσω για την ψυχαναλυτική έρμηνεία, κάτι μας λένε, δεν είναι άσκοπα, δεν είναι άνωφelo παιγνίδισμα του ύπνου. Παραθέτω ένα δυο παραδείγματα.¹

«Ένα αγοράκι 22 μηνών πρόσφερε την παραμονή, που είδε το όνειρο του, ένα καλάθι γεμάτο κεράσια στο θείο του. Το έκανε με μεγάλη του στενοχώρια, μολονότι του υποσχέθηκαν, πως για ανταμοιβή θα του έδιναν και αυτόνου μερικά. Το άλλο πρωί, μόλις ξύπνησε, είπε χαρούμενο, πως τη νύχτα «ο Hermann—ο ίδιος δηλαδή—έφαγε όλα τα κεράσια».

«Ένα κοριτσάκι 3½ χρονών μπήκε για πρώτη φορά σε βαπόρι για ένα μικρό ταξιδάκι. Τη στιγμή του ξεμπαρκαρίσματος δεν ήθελε να βγει από το βαπόρι και άρχισε να κλαίει δυνατά. Το άλλο πρωί διηγήθηκε γεμάτο χαρά, πως «έκανε ένα μεγάλο ταξίδι τη νύχτα στη λίμνη».

Όσο έπειτα ανεβαίνουμε από την παιδική ηλικία, τόσο και τα όνειρα σιγά σιγά παραμορφώνονται και μας φαίνονται λίγο ή πολύ ασυνάρτητα. Και όμως και στους ενήλικους έχουμε, πολύ συχνότερα απότι νομίζουμε, όνειρα πολύ καθαρά και λογικά, έτσι που δε διαφέρουν σχεδόν διόλου από τις ενέργειες που κάνουμε οι ίδιοι, όταν είμαστε ξύπνοι. Παραθέτω και πάλι ένα δυο παραδείγματα.

«Ένας νέος όνειρέβεται, πως στο δρόμο, που περπατούσε, συνάντησε τον κ. Χ. Κάνει μερικά βήματα μαζί του και έπειτα πάει στο ξενοδοχείο για να φάει. Σε λίγο μπαίνουν στο ξενοδοχείο δυο κυρίες μαζί μ' έναν κύριο και έρχονται και κά-

1. «Introduction à la Psychanalyse» σελ. 141.

2. «Introduction à la Psychanalyse» σελ. 110.

θονται στο τραπέζι του. Θύμωσε, λέει, και ούτε θέλει να τους κοιτάξει. «Όμως δεν άντέχει, σηκώνει τα μάτια του και βλέπει, πως οι κυρίες είναι πολύ, πολύ κομψές».

«Βρίσκομαι στο δρόμο για να πάω σε ένα ώρισμένο μέρος. Σε λίγο φτάνω σε ένα σταυροδρόμι. Ποιό δρόμο να πάρω τώρα; Δεν ξέρω τί να κάνω, όταν ξεαφνα περνάει κάποιος διαβάτης. Τρέχω κατόπιν του, τον ρωτάω και αυτός, χωρίς δισταγμό, μου δείχνει το δρόμο μου».¹

Έχτος όμως από τα τέτια όνειρα, και ο καθένας μας ξέρει από τον εαυτό του πως δεν είναι λίγα, έχουμε στους ενήλικους ακόμη και δλόκληρες κατηγορίες όνειρα με λογικότητα στο περιεχόμενο και λαμπικαρισμένο το νόημα τους. Αναφέρνω μόνο τρεις τέτιες κατηγορίες: πρώτα πρώτα τα όνειρα, όπου ίκανοποιείται κάποια οργανική μας ανάγκη, τα όνειρα της πείνας, της δίψας, και πολλά σεξουαλικά, όπου η ευχαρίστηση μας φτάνει ως τα όρια της πραγματικής σαρκικής ήδονης. Έπειτα τα λεγόμενα «άνυπομονητικά όνειρα»: πολλές φορές δηλαδή αφού κάναμε όλες μας τις έτοιμασίες για ένα ταξίδι ή για κάποια συνάντηση, τυχαίνει να όνειρεφτούμε, πως πήγαμε κιόλας στο ταξίδι, ή πως συναντηθήκαμε με το πρόσωπο που θέλαμε, και ζούμε στο όνειρο μας όλες τις έντυπώσεις, που φανταζόμαστε πως θα είχαμε από το ταξίδι μας ή από τη συνάντηση. Θυμίζω ακόμη τα «όνειρα της τεμπελιάς», όπου όνειρεβόμαστε, πως σηκωθήκαμε βιαστικοί το πρωί, ντυθήκαμε γλήγορα γλήγορα και πήγαμε στη δουλειά μας, ενώ πραγματικά βαθιοκοιμώμαστε ξαπλωμένοι στο κρεβάτι μας.

Όλα αυτά τα παραδείγματα, μας πείθουν άκράδαντα, πως, δίπλα από τα λίγο ή πολύ ασυνάρτητα όνειρα, έχουμε και άλλα παραπολλά, που, αντίθετα με τα πρώτα, ξετυλίγονται με τέτια λογικότητα, ώστε, αν δε μας το ειπουν, δε μπορούμε να τα ξεχωρίσουμε από σκηνές της καθημερινής ζωής. Με ποιό λοιπόν δικαίωμα τα όνειρα αυτά θα τα παραβάλουμε με τα διανοητικά παρακρούσματα, και με ποιό δικαίωμα θα τα θεωρήσουμε αποτέλεσμα της κατώτερης και ασυνάρτητης λειτουργίας των εγκεφαλικών κυττάρων; Πως θα τα υποτιμήσουμε, σαν ένα άνωφelo παιγνίδισμα του ύπνου, αφού έχουν τα ίδια ψυχικά στοιχεία με τα ψυχικά φαινόμενα της ξύπνιας ζωής μας; Νομίζω, πως θα ήταν πολύ πιο σωστό, αντι να ξεκινήσουμε, όπως κάνουν οι φυσιολογικές θεωρίες, από τα παράδοξα και ασυνάρτητα όνειρα και να κατάλήξουμε σε μια εξήγηση, που παραβλέπει δλότελα τα καθαρά και λογικά—και δεν είναι λίγα, όπως είδαμε τα τέτια όνειρα—νομίζω λοιπόν, πως είναι πιο σωστό να τραβήξουμε τον αντίθετο δρόμο. Να ξεκινήσουμε δηλαδή από τα απλά, τα λογικά όνειρα, να ιδούμε ποιοι παράγοντες και ποιές αιτίες τα γεννουν, να ιδούμε αν παίζουν κανένα ρόλο στη ζωή μας, αν είναι σκοπιμες λειτουργίες ή όχι, και αφού καταλάβουμε το βαθύτερο νόημα τους και εξηγήσουμε το μηχανισμό τους, τότε να κοιτάξουμε μήπως, με τη βοήθεια τους, μπορούμε να καταλάβουμε και το μηχανισμό και τις αιτίες που γεννουν και παραμορφώνουν τα άλλα τα όνειρα, τα ασυνάρτητα και παράλογα. Μ' άλλα λόγια να καταλήξουμε σε μια θεωρία, που να εξηγεί ίκανοποιητικά όλα τα όνειρα. Και αυτό κάνει, όπως θα ιδούμε παρακάτω, η ψυχαναλυτική θεωρία.

III. Καταλαβαίνουμε τώρα, πως ο ίσχυρισμός όσων υποστηρίζουν, πως στα όνειρα οι ψυχικές λειτουργίες, ή μνήμη, ή προσοχή κ.τ.λ. λειτουργούν άνωμαλα

1. Delage: «Le rêve» σελ. VII

και ανεξάρτητα ή μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη και μᾶς δίνουν, σὰ νὰ εἰποῦμε, ὑλικὸ κατώτερης ποιότητος, ὃ ἰσχυρισμὸς λοιπὸν αὐτὸς δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι σωστὸς τουλάχιστο γιὰ τὰ ἀπλά, τὰ καθαρὰ, τὰ λογικὰ ὄνειρα. Μὰ και στὰ ἀσυνάρτητα, τὰ μερδεμένα ὄνειρα, σὰν τὰ καλοεξετάσουμε ἀπροκατάληπτοι, θὰ βεβαιωθοῦμε, πὼς και ἐκεῖ, ἂν ὄχι ὅλες οἱ λειτουργίες, χωρισάλλο ὅμως οἱ περισσότερες, λειτουργοῦν κανονικά, ὄχι βέβαια ὅπως στὸν ξύπνο μας, παρὰ κάπως διαφορετικά, ἐπειδὴ και οἱ συνθήκες, οἱ ὅροι τῆς λειτουργίας τους, ὅπως θὰ φανεῖ ἅμα μιλήσω γιὰ τὴν ψυχανάλυτικὴ θεωρία, εἶναι διαφορετικοί.

Ἔτσι, π.χ. σχετικὰ μὲ τὴ μνήμη, τὰ ὄνειρα μας ὅλα, και τὰ πιὸ παράδοξα εἶναι γεμάτα μνημονικὲς φωτογραφίες. Βλέπουμε στὸ ὄνειρο μας πρόσωπα συγγενικά, φιλικὰ, γνωστά, διάφορα ἀντικείμενα, τοπεῖα, πὸν τὰ συναντήσαμε στὴ ζωὴ μας, ἔπειτα ἐνέργειες μας, πράξεις μας, πὸν κάναμε ἢ πὸν συχνὰ κάνουμε. Ἀκόμη λίγο σὰν προσέξουμε, θὰ βροῦμε σὲ κάποια μορφή, πὸν μᾶς φαίνεται ὀλότελα ἄγνωστη, κάποιο χαρακτηριστικὸ, τὴ μύτη π.χ. τὰ γένηια, τὰ μάτια, ἢ κάτι ἄλλο, πὸν εἶναι πιστὴ ἀντιγραφή τοῦ ἴδιου χαρακτηριστικοῦ ἐνὸς ἄλλου προσώπου γνωστοῦ μας. Θὰ βροῦμε στὰ φανταστικά πρόσωπα, στίς κωμικὲς σκηνὲς τῶν ὀνείρων μας, διάφορες ἀναμνήσεις μας, παρμένες ἀπὸ δῶ και ἀπὸ κεῖ, εἴτε πρόσφατες, εἴτε πολὺ παλιὲς ἀκόμη και ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἡλικία μας. Λειτουργεῖ λοιπὸν και στὰ ὄνειρα ἡ ἀναπλαστικὴ ἱκανότητα τῆς μνήμης και λειτουργεῖ σύμφωνα μὲ τοὺς ἴδιους νόμους, ὅπως και στὴν καθημερινὴ μας ζωὴ. Ἡ διαφορὰ μόνο εἶναι, πὼς στ' ἀσυνάρτητα ὄνειρα γίνεται ἡ ἀνάπλαση μὲ πολὺ μεγαλύτερη ἐλευθερία, και γι' αὐτὸ ἴσα ἴσα μᾶς φαίνεται και τὸ περιεχόμενο τῶν ὀνείρων παράξενο και ἀσυνάρτητο. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν εἶναι γιὰ τὸ στὰ ὄνειρα ἡ ἀναπλαστικὴ ἱκανότητα τῆς μνήμης λειτουργεῖ μὲ πολὺ μεγαλύτερη ἐλευθερία. Γίνεται τοῦτο, ὅπως παραδέχονται πολλοί, ἐπειδὴ ἡ μνήμη στὰ ὄνειρα λειτουργεῖ ανεξάρτητα και χειρότερα, και τοῦτο ἐπειδὴ τὰ ἐγκεφαλικά κύτταρα, ὅπως λένε οἱ φυσιολογὲς θεωρίες, λειτουργοῦν ἄτελα και ξεκάφωτα; Τότε ὅμως περιορίζουμε τὴν ὀπωσδήποτε ἐξήγηση μας μόνο στ' ἀσυνάρτητα ὄνειρα και δὲ λογαριάζουμε διόλου τὰ ἄλλα, τὰ λογικά. Ἡ χρωσιέται ἡ σχετικὴ ἐλευθερία σὲ ἄλλες αἰτίες, πολὺ πιθανότερες; Και ποιὲς νὰ εἶναι τάχα οἱ αἰτίες αὐτές; Εἶναι φυσιολογικὲς ἢ εἶναι ψυχολογικὲς; Μὰ ἂν ἦσαν φυσιολογικὲς, θὰ καταλήγαμε ἀναγκαστικά πάλι στὴν κατώτερη λειτουργία τῶν ἐγκεφαλικῶν κυττάρων. Ὡστε δὲ μένει τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ εἶναι οἱ αἰτίες αὐτὲς ψυχικὲς. Μ' ἄλλα λόγια ἡ ἐλευθερία στὴν ἀναπλαστικὴ εὐκολία τῆς μνήμης στὰ ὄνειρα, χρωσιέται στὸ ὅτι, ὅταν κοιμώμαστε, λείπει, ἅμα εἶναι ἀνάγκη, τὸ κριτικὸ πνεῦμα και ἡ ἠθικὴ ἐπιβολή. λείπει δηλαδή ὁ ἔλεγχος τοῦ συνειδητοῦ «ἐγὼ» μας, ὅπως ἄλλωστε γίνεται και σὲ ἄλλες περιστάσεις τῆς καθημερινῆς μας ζωῆς π.χ. στὰ ὄνειροπολήματα. Γιατὶ ὅμως τότε νὰ μὴ λείπει ὁ ἔλεγχος τοῦ «ἐγὼ» μας και στὰ καθαρὰ και λογικὰ ὄνειρα; Ἀπλούτητα ἐπειδὴ ἄλλες εἶναι οἱ συνθήκες, οἱ ὅροι, πὸν γεννιέται ἓνα ὄνειρο καθαρὸ, και ἄλλοι, ἅμα μέσα μας ξετυλίγεται ἓνα ἀσυνάρτητο ὄνειρο.

Ποιὲς εἶναι οἱ διαφορετικὲς αὐτὲς συνθήκες; Τὸ πρόβλημα αὐτὸ οὔτε καν τὸ ἀντιμετώπισαν οἱ φυσιολογικὲς θεωρίες γιὰ τὰ ὄνειρα. Τὸ ἀντιμετωπίζουν

1. Ὅποιος θέλει νὰ μελετήσῃ τὸ ζήτημα λεπτομερειακὰ, ἄς ἴδῃ τὰ σχετικὰ κεφάλαια σελ. 229—372 τοῦ ἔργου τοῦ Delage: «Le rêve».

μόνον οἱ ψυχολογικὲς θεωρίες, και ἀπ' ὅλες τους τὴν πιὸ ἱκανοποιητικὴ ἀπάντηση τὴ δίνει ἡ ψυχανάλυση.

Ἄν ριξοῦμε μιὰ γοργὴ ματιὰ και στίς ἄλλες ψυχικὲς λειτουργίες, θὰ καταλήξομε στὸ ἴδιο συμπέρασμα. Ἔτσι και ἡ φαντασία δουλέβει στὰ ὄνειρα, βέβαια πολὺ πιὸ ἀχαλιναγώγητη, και εἶναι ἡ καθαρὸ, μποροῦμε νὰ εἰποῦμε, ὄνειροπλάστρα, και ἡ προσοχὴ λειτουργεῖ, ὅπως—γιὰ νὰ φέρω ἓνα χτυπητὸ παράδειγμα—στὰ ὄνειρα, ὅπου βλέπουμε, πὼς κάποιος μᾶς παραμονέβει νὰ μᾶς χτυπήσει, και ἐμεῖς μὲ ὄλη μας τὴν προσοχὴ παίρνουμε τὰ προφυλακτικὰ μέτρα, και ἡ θέληση μπαίνει σὲ ἐνέργεια, ὅπως π.χ. στὰ ὄνειρα, πὸν καταβάλλομε ὄλη μας τὴ δύναμη νὰ ξεφύγομε ἓνα κίντυνο, ἢ κάνομε τὸ κάθε τι μ' ὄλη μας τὴν ἐπιμονὴ γιὰ νὰ πετύχομε κάτι, ν' ἀποσπάσομε π.χ. μιὰ συνέντευξη ἀπὸ μιὰ χαριτωμένη γυναίκα. Ὅσο γιὰ τὰ συναισθήματα, τοῦτο μόνο τονίζω, πὼς ἡ συμμετοχὴ τους στὰ ὄνειρα εἶναι ἀφάνταστα μεγάλη. Δὲν ὑπάρχει συναίσθημα, πὸν νὰ μὴ τὸ συναντήσομε, σ' ὅλους του τοὺς χρωματισμούς, στὰ ὄνειρα μας. Μὰ και ἡ λειτουργία τῶν συναισθημάτων εἶναι ἄλλοτε ὀλότελα κανονικὴ, ὅπως στὸν ξύπνο μας, και ἄλλοτε λίγο ἢ πολὺ διαφορετικὴ. Ἡ μεγαλύτερη ἀνωμαλία παρουσιάζεται στὴν ἔνταση τους. Γιατὶ ἐνῶ ἄλλοτε μένομε ὀλωσδιόλου ἀδιάφοροι ἐμπρὸς σὲ μιὰ σκηνή, σὲ ἓνα περιστατικὸ, πὸν θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς συγκινήσει, τυχαίνει πάλι πολλὲς φορὲς νὰ νιώσομε μιὰ βαθύτατη συγκίνηση, π.χ. ἓναν τρομαχτικὸ φόβο, ὑπερβολικὰ δυσανάλογη μὲ τὴν αἰτία πὸν τὴν προκαλεῖ. Και ἡ αἰτία τῆς παράξενης αὐτῆς μετέπτωσης τοῦ συναισθήματος δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ψυχολογικὴ, και ἀπὸ ὅλες τίς θεωρίες μόνον ἡ ψυχανάλυση, ὅπως θὰ ἴδοῦμε, μᾶς τὴν ἐξηγεῖ ἱκανοποιητικά.

Καταλήγομε λοιπὸν στ' ἀκόλουθα συμπεράσματα.

α'. Ὅλες οἱ ψυχικὲς λειτουργίες λειτουργοῦν στὰ ὄνειρα πολλὲς φορὲς κανονικά και ἄλλοτε λίγο ἢ πολὺ διαφορετικά, ἀπὸτι λειτουργοῦν στὴν ξύπνια ζωὴ μας.

β'. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ χρωσιέται στίς διαφορετικὲς συνθήκες τῆς λειτουργίας τους.

γ'. Οἱ αἰτίες, πὸν δημιουργοῦν τίς διαφορετικὲς αὐτὲς συνθήκες, πρέπει νὰ εἶναι ψυχικὲς. Ἡ ἐξήγηση πὸν μᾶς δίνουν οἱ φυσιολογικὲς θεωρίες δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὴ. Εἶναι ἀνάγκη νὰ συμπληρωθεῖ, και νὰ βρεθεῖ ὁ ψυχικὸς μηχανισμὸς τῶν ὀνείρων.

δ'. Οἱ φυσιολογικὲς θεωρίες εἶναι μονοκόμματα, ἀφοῦ ἀρνοῦνται, πὼς στὴ γένεση και στὴ ζωὴ τοῦ ὀνείρου παίζομε πρωταρχικὸ μέρος και ψυχικὲς αἰτίες. Εἶναι ἀκόμη ὑπερβολικὲς, γιὰτι μεγαλοποιοῦν ὑπερβολικά τὰ πορίσματα τους και τὰ γενικέβουν και ἐκεῖ, ὅπου εἶναι ἀπαράδεχτα.

(ἀκολουθεῖ συνέχεια)

ΜΙΚΡΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

Χ. ΚΑΡΟΥΖΟΥ

Η «ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ» ΤΟΥ ΙΔΑ

Δέν ξέρω—ούτε μπορώ έδω πού βρίσκομαι νά τό τό έξακριβώσω—άν τό έργο αυτό του Ίωνα Δραγούμη τό πρόσεξαν και τό μελέτησαν κι από άλλη άφειτηρία έξω από την καθαρή λογοτεχνική. Έγώ ό ίδιος, όταν έδω και τέσσερα χρόνια, αναγκασμένος νά πάω στη Σαμοθράκη, ζήτησα νά ξαναδιαβάσω τό βιβλίο και μή μπορώντας νά τό βρω (γιατί ήταν έξαντλημένο) θέλησα νά τό ξαναθυμηθώ, είδα πώς από τό έργο, πού πριν από πολλά χρόνια είχα διαβάσει, δέ μου είχαν μείνει στη μνήμη παρά οι λογοτεχνικές του χάρες και προπάντων τό πλούσιο ύφος του. Πρόσεξα ώστόσο στη Σαμοθράκη, όσο μπορούσα, τά φανερώματα της ζωής του νησιού, μέ τό σκοπό νά συγκρίνω κάποτε μέ την πραγματικότητα τό βιβλίο του Ίδα.

Η «Σαμοθράκη» του Ίδα ξανατυπώθηκε πέρυσι, για δεύτερη φορά. Τό αποτέλεσμα της σύγκρισης πού έκανα ήταν, πώς ή πραγματικότητα του νησιού στάθηκε για τόν Ίδα, μονάχα μιá πολύ μακρινή και συχνά πολύ τραβηγμένη άφορμή. Έπειτα μάλιστα από ένα προσεχτικό ταξίδι και άν βρισκόταν κανένας μέ τά ίδια λογοτεχνικά χαρίσματα, θά μπορούσε εξαίρετα νά γράψει μιá πολύ πιό πιστή «Αντι-Σαμοθράκη». Δέν πρόκειται όμως τώρα καθόλου γι' αυτό. Μά ή δεύτερη έκδοση του έργου τούτου του Ίδα δίνει άφορμή σέ κάποιο κριτικό αντίκρισμα του ιδεολογικού του περιεχόμενου, πού στις σημερινές συνθήκες είναι ίσως περισσότερο παρά κάθε άλλοτε επίκαιρο. Μιá τέτια προσπάθεια, άπλή άπόπειρα, θά γίνει έδω.

* * *

Ας ιδούμε τό βιβλίο τό ίδιο.

«Θάλασσα». Η φθινοπωριάτικη δροσάτη θάλασσα, άπλωμένη μπροστά του, όπως την κοιτάζει πούν καιρό από τό έρημο άκρογιάλι της Θράκης, του πλημμυρίζει την ψυχή μέ λογής λογής συναισθήματα, πού τά περιγράφει μέ ύφος γεμάτο νεανικό αισθησιασμό. Πότε του γεννάει ζεστούς ιδανικούς πόθους· άλλοτε ξανοίγει στο βάθος του όρίζοντα την ευγενική μορφή ενός ψηλού νησιού—της Σαμοθράκης—και αυτό του γεννάει ένα αίσθημα ευτυχίας δυνατό μά δίχως μορφή. Ύστερα νιώθει πώς είναι *μόνος* στον κόσμο δίχως κανένα δεσμό μέ την κοινωνία. Αυτό μπορεί τώρα νά τόν στενοχωρεί κάπως, άλλοτε όμως τό θεωρεί εξαίρετική δύναμη. Έπειτα τό χειμώνα θαυμάζει τή δύναμη της θάλασσας, πού δέ λογαριάζει τίποτα, παρά σκοτώνει τους άνίκανους, και *λυπάται πού δέν είναι τό ίδιο άλύγιστη και άύστηρη και ή πατρίδα*. Περνάει κάποτε μέ φουρτούνα τό τρομερό θρακικό πέλαγος κι ενώ τά κύματα άφρίζουν άγρια και ό βοριάς φυσομανάει, αυτός τά παρακολουθεί ήσυχος από τό πλοίο, χορέβοντας μαζί τους, και νιώθει πώς είναι τό ίδιο *μοναχικός, έλεύτερος και νικητής* σαν κι αυτά· και, καθώς ψηλά στά σύννεφα μόλις ξεχωρίζει τό γνώριμο του σκοταδιασμένο νησί, ποθει δυνατό νά βρεθεί εκεί πάνω. Ο ίδιος πόθος του γεννιέται κι άλλοτε μέ καλοκαιριά, πού τό νησί τό λούζουν άπαλά ό ήλιος, τά θαλασσινά νερά και ό άέρας, και του φαίνεται σαν ζωντανός βράχος.

Τό λαμπερόχρωμο αυτό prelude μάς μπάζει μέσα στην ψυχούσνθεση του Ίδα. Άνάμεσα σέ περιγραφές, πού μόνο για την όμορφιά τους γράφτηκαν, ξεχωρίζουν ώστόσο κάποια βασικά χαρακτηριστικά της ψυχούσνθεσης του. Η ψυχολογία του είναι άντικοινωνική, άτομικιστική. Στέκεται έκστατικός μπροστά στην άλύγιστη δύναμη και την έτσι δίχως σκοπό νίκη. Τις χάρες αυτές τις πιστέβει και δικές του κι έτσι προικισμένη όνειρέβεται και την πατρίδα του.

«Τά σύνορα». Τό νησί τό κοιτάζει άπ' έξω πρώτα, έτσι πού τό ζώνει σφιχτά ή άπέραντη θάλασσα. Είναι τά σύνορα του καθαρά και ξάστερα. Τά έπέβαλε στους άνθρώπους μιá

για πάντα μέ καταστροφική δημιουργία ή φύση, πού για τόν Ίδα είναι πάντα ή άγριας δυνατή, πρωτόγονη φύση, και προπάντων ή θάλασσα. Αυτή χωρίζει τους νησιώτες αιώνε, δλόκληρους απότόν άλλο κόσμο, αυτή έμπόδιζε μέ την τρομερή κι αναπάντεχη συχνά άγριότητα της την επικοινωνία, και τους έκαμε νά γίνουν άλλοι άνθρωποι. Κι οι στεριανοί, τό ίδιο έχουν σύνορα, τά βουνά. Μπορεί τά σύνορα νά είναι άλλοτε στενά, άλλοτε πλατιά. Όμως τά τελευταία, τό συχνότερο, κρύβουν άνθρωπομαζώματα, όχι δυνατό λαό. Αντίθετα μέ τά στενά σύνορα, τά *αίτομα* μαζέβονται στον έαυτό τους, συμπυκνώνεται ή ψυχή τους και θέλουν πάντα ν' άνεβούν ψηλότερα, όπως τό νησί αυτό, ή Σαμοθράκη, πού σφιγμένο δλόγυρα από τή θάλασσα ξεπετάει την κορφή του στά ύψη. Τέτιοι είναι χάρη στα σύνορα τους, στη θάλασσα, οι Έλληνες. Τους χρησιμέβει όμως και για νά τους άνοίγει δρόμο σέ άλλους τόπους.

Δέν άργεί κανένας νά ξανοίξει, κάτω από τό ποιητικό αυτό ντύσιμο, τή θεωρία του φυσικού περιβάλλοντος, τόσο της μόδας άλλοτε. Ο Ίδας θά δυσανασχετούσε πολύ, άν του έκαναν αυτή την παρατήρηση. Προέρχεται ή θεωρία αυτή από την έπιστήμη, και για την έπιστήμη δέν έχει μεγάλη ύπόληψη. Όπως θά θυμωνα ίσως άκόμα περισσότερο, άν του πρόβιλλαν την αντίρηση: τό φυσικό περιβάλλο μένει πάντα τό ίδιο, γιατί τότε οι άνθρωποι αλλάζουν; Κι άν αυτό δέν τό δέχεστε, γιατί τά κάθε λογής φανερώματα τους δέ μένουν τά ίδια; Μ' άλλα λόγια, πώς γίνεται και ξετυλίγεται ή ιστορία; Η θάλασσα είναι πάντα τό ίδιο άγρια ή ήμερη· γιατί λοιπόν από ώρισμένη μονάχα έποχή κι έπειτα άρχισαν τά καράβια των άνθρώπων νά την άυλακώνουν κι έπρεπε πολύς καιρός άκόμη νά περάσει, ώσπου νά μπορέσουν οι ποιητές νά παρακολουθούν άτάραχοι από τό κατάστρωμα τή φουρτούνα της κάνοντας στοχασμούς για νίκη, έλευτερία κτλ; Τό φυσικό περιβάλλο είναι άνίκανο νά εξηγήσει την ιστορική εξέλιξη. Η έπιστήμη δίνει άλλη εξήγηση, πολύ «πεζή» βέβαια, μά τή μόνη άληθινή. Η φύση είναι μιá υλική προϋπόθεση μονάχα· ή δύναμη όμως πού κινεί την άνθρωπότητα είναι ή κοινωνική ζωή στηριγμένη στην πρωταρχική ανάγκη νά διατηρηθεί μέσα στο φυσικό αυτό περιβάλλο ή υλική ζωή των άνθρώπων. Κι αυτό, μονάχα τά τεχνικά μέσα τό εξασφαλίζουν. Αυτά είναι πού αλλάζουν, προοδέβουν, και μαζί τους κινιέται και ξετυλίγεται δλόκληρο τό πελώριο έποικοδόμημα, πού λέγεται κοινωνική ιδεολογία (πολιτεία, δίκαιο, θρησκεία, τέχνη, έπιστήμη κτλ.) και γεννιέται ή άνθρώπινη ιστορία.

«Η χώρα». Τέλος πατάει τό πόδι του στη Σαμοθράκη. Από τους πρώτους πού βλέπει είναι ένας ήλίθιος, ντυμένος γυναικεία, πού τρελάθηκε από έρωτα. Η ιστορία του άφήνει τόν Ίδα άσυγκίνητο. Και σαν τό έπεισόδιο αυτό νά ήταν τό συμβολικό leit-motiv της πρώτης του έντύπωσης από τό νησί (ή πηγή του βιβλιακή, όπως θά ιδούμε), τό ίδιο άδιάφορος μένει για όλα τά μέρη πού πρώτη φορά κι ύστερα από τόση λαχτάρα βλέπει από κοντά. Κι ώστόσο, πιστός στην ψέφτικη θεωρία του, έπιμένει πάλι, πώς ή μορφή ενός τόπου αυτή είναι πού πλάθει και την ιστορία του «κατ' εικόνα και όμοίωσιν αυτού». Μά γιατί νά είναι έτσι βαρύς και ψυχρός εκείνο τό πρωί; Ίσως, λέει, «μιλούσαν μέσα του κάποιες βαθύτερες φωνές» πού δέν τις ξεκαθαρίζει.

Αυτή του ή διάθεση, πού την πιστέβουμε άληθινή, είναι τόσο στενά προσωπική. Και κάποιος άλλος, έδω και τέσσερα χρόνια, ξεμπαρκαρίστηκε ένα βράδυ μέ τό σούρουπο στο πιό έρημικό άκρογιάλι του ίδιου νησιού, δίπλα σ' ένα μικρό ποτάμι δασωμένο από τά πολλά πλατάνια, και δέ βρήκε άλλον για νά του δείξει τό δρόμο για τά σπίτια, παρά μιá γριά πού κατοικούσε σέ μιá καλύβα καμωμένη μέσα στην κουφάλα ενός δέντρου. Οι πρώτες του έντυπώσεις από τό νησί ήταν πολύ δυνατές κι ή ψυχή του παλλόταν από συγκίνηση. Ίσως νά έφταιγε σ' αυτό και ή φλογισμένη από τις ιστορικές άναμνήσεις φαντασία του. Ο τελευταίος αυτός δέ νόμισε, πώς τά στενά προσωπικά του συναισθήματα μπορούν νά ενδιαφέρουν κι άλλους άνθρώπους, άμα δέν καθρεφτίζουν μέσα τους τίποτε από τό γενικότερο *πραγματικό* περιεχόμενο της κοινωνίας της έποχής του, και ποτέ του δέ σκέφτηκε, πώς τά στιγμιαία παιγνιδίσματα της φαντασίας του μπορούσαν ν' αποτελέσουν την άφειτηρία της κριτικής ενός τόπου και της ιστορίας του. Μα ό Ίδας δέ γνώρισε τέτιους δισταγμούς. Πρώτα πρώτα είναι έτοιμος νά ύποστηρίξει την πιό έγωκεντρική αντίληψη της ζωής κι έπειτα, όταν είναι κανένας τεχνίτης στο γράψιμο, του τά συχωρεί όλα, όπως θά ξαναϊδούμε πιό κάτω.

Τό ίδιο άσυγκίνητος μένει περνώντας από τά έρείπια της Παλιάπολης, της άρχαίας πόλης της Σαμοθράκης, και βιάζεται νά πάει στη Χώρα των σημερινών Σαμοθρακικών, έλπίζοντας

νά νιώσει καλύτερα την Παλιάπολη. Φτάνει στο σημερινό χωριό, μά κι εκεί ακόμα η πλούσια όμορφη της φύσης δε μπορεί να του διώξει τα στενόχωρα αισθήματα του. Με τους λίγους χωριάτες που τον τριγυρίζουν, κάνει κοντινούς περιπάτους κι ακούει από το στόμα τους την ιστορία του χαλασμού της Σαμοθράκης στο 21 από τους Τούρκους. Τα άτομα φταίνε που δεν ήταν παλληκάρια. Έδω σταματάει, δε μπορεί να ξεκολλήσει από την ατομικιστική του άφετη-
 ρία. Αν την άφηνε, θα του γεννιόταν μια βασικότερη άποψη που θα τον έφερνε στη σωστή λύση: Γιατί τα άτομα στάθηκαν έτσι; Γιατί στο μικρό τουτο μίζερο νησί, με τους μικροχτη-
 νοτρόφους και τους καρβουνιαραίους του, δεν έπιασεν ή επανάσταση, όπως και σε τόσα άλλα μέρη με ανάλογη κοινωνική κατάσταση, ενώ άλλου θέριασε;

Και κάνει πάλι όνειρα μοναξιάς. Να έμενε πάντα σ' ένα νησί κρυμμένος, να το έκανε δικό του ή να το όριζε σαν βασιλιάς. Φαντάζεται τάχα, πώς θα μπορούσε ν' αλλάξει την ψυχροσύνη των υπηκόων του, που ώριμο έδος κοινωνική ζωή αιώνων την είχε σχημα-
 τήσει, και πώς θα μπορούσε να μορφώσει τα άτομα όπως αυτός ήθελε; Μολονότι δεν το λέει καθαρά, όμως αυτό θα έννοει. Πολλοί τέτοιοι κοινωνικοί αναμορφωτές έχουν ως τώρα φανεί. Ζήτησαν σε κάποιο ξεχωριστό μέρος, νησί συχνά, να εφαρμόσουν στην πράξη τις θεωρίες τους με βάση την αλλαγή των ατόμων, από τον Πλάτωνα ως τον Cabet με την «Τακρία» του. Όλοι τους άποτυχαν οίχτρα, όταν δεν γελοιοποιήθηκαν. Είναι το πολύ διδαχτικό παράδειγμα των ουτοπιστών. Η επιστήμη όμως ακολουθεί άλλο δρόμο. Αρχίζει από τα θεμέλια μιας κοινωνίας, από τον τρόπο της παραγωγής και την τεχνική της, δηλ. από την άνάλυση της οικονομικής της βάσης, και προσπαθεί να ξεδιαλύνει ποιές είναι οι πραγματικές της τάσεις και ποιές οι αντιφάσεις και οι συγκρούσεις της. Έτσι φέρνει στη συνείδηση των ανθρώπων το δρόμο που αναγκαστικά θα πάρει ή εξέλιξη, και κατορθώνει μ' αυτόν τον τρόπο να πετύχει, ότι κανένα άτομο, και το πιο δυνατό, δε θα μπορέσει ποτέ: να κινητοποιήσει πλατιές μά-
 ζες, τις τάξεις εκείνες που είναι ο πραγματικός φορέας της εξέλιξης, και ν' αλλάξει έτσι, με τραχιούς αγώνες συχνά, μια πραγματικότητα που έπαψε να είναι τέτλια.

«Παλιάπολη». Ξεκινώντας από τους σημερινούς Σαμοθρακίτες, αγωνίζεται να νιώσει την αρχαία τους ιστορία, γιατί για τον Ίδα δεν υπάρχει άμφιβολία, πώς χάρη στο νησί τους και στη θάλασσα που τους ζώνει, οι σημερινοί νησιώτες είναι οι ίδιοι με τους αρχαίους. Μά η ψυχή του είναι ακόμη γεμάτη αντίφαση. Τι ήταν εκείνα τα ξακουστά στην αρχαιότητα μυστήρια των Καβείρων που γινόντουσαν εδώ; «Ποιος μπορεί, λέει να ξέρει; μά και με τί δικαίωμα γυρέβουν οι τωρινοί άνθρωποι να ξεκαλίσουν την υπόσταση και να ξεσκεπάσουν τα μυστήρια των Μεγάλων Θεών; Η άδιακρισία των ανθρώπων δε λέγεται τι έβλεπαν ή τι έκαναν οι μυημένοι, είναι σε μας άδιάφορο, όμως ό,τι ξέρουμε θα το πούμε». Όσοσο άποφα-
 σίζει να καταφύγει επί τέλους στην επιστήμη και διηγείται ό,τι είναι γνωστό από την ιστο-
 ρία, σταματώντας με ιδιαίτερη χαρά στα λόγια ή στις πράξεις μερικών «ξεχωριστών» άντρών της αρχαιότητας: Πώς ο Λύσαντρος, άμα ο ίερέας, που τον μουσε, του ζήτησε να του πει το μεγαλύτερο του κρίμα, του αποκριθήκε περήφανα «τραβήξου έσύ και άς με ρωτήσουν οι Θεοί να τους πω την αλήθεια». Πώς εκεί γνωρίστηκε ο Φίλιππος με την Ολυμπιάδα κι από τον έρωτα τους γεννήθηκε ο Μ. Αλέξανδρος κλπ. Με τα επεισόδια αυτά κι άλλες παρόμοιες λεπτομέρειες ξεμπερδέβει με την παλιά ιστορία της Σαμοθράκης. Μά που θέλει να φτάσει; Ιστορικό οδηγό δεν είχε βέβαια στο νοῦ του να γράψει. Το θεωρούσε, όπως θα ιδούμε, δου-
 λειά κατώτερων «λογικών» ανθρώπων. Φαντάζεται όμως πώς ή ιστορία, κι έτσι πρωτόγονα και άκοινωνιολόγητα παρμένη, του δίνει επιχειρήματα για την ακόλουθη θεωρία του:

«Κοινότητες». Οι Μεγάλοι Θεοί της Σαμοθράκης, οι Κάβειροι, πέθαναν και αντίκρι-
 τους στην πανύψηλη κορυφή του Άθω, οι άνθρωποι προσκυνούν τώρα τον Ένα Θεό με τους Άγιους του. Γιατί οι άνθρωποι πρέπει όπως όπως να γλυτώνουν πάντα, είτε μοναχοί τους είτε με των Θεών τη βοήθεια, άδιάφορο ποιών Θεών. Έτσι οι Θεοί περνούν και χάνονται, οι άνθρωποι όμως μένουν, επειδή από κάθε θρησκείας τις ρίζες δυνατότερες είναι οι ρίζες της φυλής. Δε θα σταματήσουμε πολύ στην αντίληψη αυτή του Ίδα για τις θρησκείες. Ο έγχρως αυτός της λογικής μας παρουσιάζει ένα λογικό σχήμα του χειρότερου είδους, άδειο από κάθε συγκεκριμένο περιεχόμενο. Έπειτα ξεχνάει την εξήγηση που άποτεράθηκε σε προηγούμενα κεφάλαια («Σύνορα», «Παλιάπολη») να δώσει της λατρείας των Καβείρων από την επίδραση του φυσικού περιβάλλοντος (στο Θρακικό πέλαγος συχνά σεισμοί, καταποντισμοί, ήφαιστιόγενε-
 νησιά, τρικυμίες—οι Κάβειροι Θεοί ή δαιμόνοι της φωτιάς, προστάτες των ναυτικών κλπ.),

ούτε του γεννιέται ή άποψη: πώς άφου ή φύση δεν άλλαξε, ή μορφή της θρησκείας άλλαξε. Ένας άλλος, που θα είχε το έπιστημονικό «σαράκι» μέσα του, θα έδινε άλλο δρόμο στη σκέψη του. Ποιοι τάχα κοινωνικοί όροι γέννησαν στους ανθρώπους τη θρησκευτικότητα—γιατί ούτε αυτή είναι ζήτημα άτομικής ψυχολογίας—και θα υπάρχουν πάντα αυτοί οι όροι, άρα και θρησκεία; Και ποιοι πάλι είναι κάθε φορά οι όροι που δίνουν σε κάθε εποχή ώριμη μορφή και περιεχόμενο στη θρησκευτικότητα;

Μά εκείνος βιάζεται να φτάσει άλλοῦ. Πώς κατορθωσε να διατηρηθεί ή φυλή τόσους αιώνες; Χάρη στην τοπική αυτοδιοίκηση. Αυτή είναι ο κοινωνικός οργανισμός, που και έπλασε τη φυλή τέτλια που είναι και τη βάσταξε αιώνες τώρα, ή κοινότητα. Γιατί την ύπαρ-
 ξη της στους Έλληνες νομίζει ο Ίδας πώς μπορεί να τη βεβαιώσει από την πανάρχαιη εποχή ως τα σήμερα. Ποιοι λόγοι τη δημιούργησαν, δεν τους καλοξεδιαλύνει, μάς λέει, ο άνθρωπος ή θάλασσα όμως, που πλάθει τ' άκρογιάλια και τα νησιά και ξεχωρίζει και τις στεριές μπαίνοντας ανάμεσα τους, θα είναι κάποια αίτια.

Είναι τόσο γεμάτος πλάνες και μπερδέματα ο δρόμος που ακολούθησε εδώ για την κατα-
 νόηση ενός κοινωνικού φαινομένου σαν την κοινότητα, που για να βρούμε άκρη θα έπρεπε να πάμε πολύ μακριά. Μερικές παρατηρήσεις ίσως φτάνουν. Πρώτα πρώτα ή φυλή, έτσι που τη φαντάζεται σαν μια φυσιολογική λειτουργία με ώριμες αναλλοίωτες ιδιότητες, είναι ολότετα άνυπαρκτη. Ούτε ή κοινωνιολογία ούτε ή βιολογία το παραδέχεται πιά. Η αντίληψη αυτή διαμορφώθηκε και άναπτύχθηκε από τα μέσα επάνω κατω του περασμένου αιώνα κι έπειτα και—για δυστυχία των έλληνόπληχτων «διανοούμενων» μας—δεν έχει καν έλληνική την καταγωγή της (Gobineau, Chamberlain, Guiprowicz) (με τις θεωρίες αυτές τί σχέση μπορεί να έχει ή αντίληψη του αρχαίου Αθηναίου, έξαφνα, που μόλις γεννιόταν βρισκόταν ν' ανήκει σε μίαν από τις 10 «φυλές»;) και δεν υπάρχει πιο άβάσιμος ισχυρισμός από το ότι ή «φυλή» από βιολογική άποψη, είναι ή ίδια όπως και πριν από 3000 χρόνια.

Έπειτα, ή τοπική αυτοδιοίκηση, ή κοινότητα, το «κοινωνικό αυτό πρωτοκύτταρο» παρουσιάζεται στην ιστορία με τεράστιες μεταλλαγές, και υποχωρεί ή και ξεμηδενίζεται σχεδόν όπου έμφανίζεται κάποια γενικότερη όργάνωση συμφερόντων, κάποια έστω και πρωτόγονη άποπειρα κράτους (ήγεμονία Αθηνών, Σπάρτης κλπ). Δεν παρουσιάζεται μονάχα στην έλληνική ιστορία, παρά και σε παραπολλούς άλλους λαούς (ή ρωσική Μίρ, ή γερμα-
 νική Mark κλπ.) για να σβύσει ολότετα μπροστά στα νεότερα μεγάλα κράτη. Βασίστηκε παντού, όπως έδειξε ή έρευνα, επάνω στην κοινότητα οικονομικών συμφερόντων, και όταν αυτά έλειψαν ή πήραν άλλη μορφή, όταν, έξαφνα, ή κοινωνία πέρασε από το φεουδαλικό στάδιο στο κεφαλαιοκρατικό, έσβυσε και ή κοινότητα. Αν ξανασυστήθηκαν μέσα σε νεότερα κράτη οι κοινότητες, μοιάζουν όμως τόσο λίγο με τη μεσαιωνική όσο κι εκείνη με τις αρχαίες έλληνικές πολιτείες κι αυτές πάλι με την πρωτόγονη κομμουνιστική κοινότητα. Τ σχέση μπορεί να έχει λοιπόν με τη «διατήρηση της έλληνικής φυλής» ή κοινότητα, που έτσι άπόλυτα παρμένη, δίχως συγκεκριμένο περιεχόμενο, δε θα πει τίποτα, και που μάλιστα δεν έλειψαν έρευνητές (Kriשבacher) να την άποδώσουν σ' επίδραση της σλάβικης χωρικής Μίρ; Έπειδή την παίρνει για καθαρό έλληνικό φαινόμενο και δε λαβαίνει τον κόπο να παρακολουθήσει την εξέλιξη του μέσα στην ιστορία, οίχτείρει τους πρώτους νομοθέτες του νεοέλληνικού κράτους, που με μια μονοκοντυλιά κατάργησαν τις κοινότητες. Μπορεί να έχει δίκιο, μά θα έπρεπε, θαρρώ, να μπει κάποτε και να εξεταστεί και το ακόλουθο ρώτημα: Οι νεοέλληνες εκείνοι νομοθέτες με την κατάργηση αυτή σκότωσαν κάτι που ήταν ακόμα και στην εποχή τους πραγματικά ζωντανό και άκμαίο σαν καθολικό φαινόμενο βέβαια; Γιατί αν σε ώριμα μέρη για ειδικούς λόγους άνθούσαν ακόμα οι κοινότητες, αυτό είναι άλλο ζήτημα. Άς άπαντήσουν οι πιο ειδικοί. Για τη Σαμοθράκη όμως αναγκάζεται και άθελα του ο Ίδας να έξιτορήσει πάρα κάτω («Οί Σκλάβοι») πόσο μίζερα λειτουργούσε στις ήμέρες του ο θεσμός αυτός και πώς βρισκόταν σχεδόν σε άποσύνηση, επειδή δε μπορούσε πιά να υπηρετήσει τα συμφέροντα, άφου δεν ήταν τα ίδια για όλους.

Κρίμα που τη βάση αυτή τη μόνη πραγματική, τα οικονομικά συμφέροντα δηλ. τη θυ-
 μάται πολύ σπάνια. Τότε μπορεί και βλέπει κάπως καθαρότερα, όπως έξαφνα όταν, θέλον-
 τας να ξεκαθαρίσει τη σχέση κατακτητών και κατακτημένων και την αίτια της κάποιας

αύθυπαρξίας που οι πρώτοι αφήνουν¹ στους δεύτερους, διακρίνει πώς «κάθε κατάκτηση είναι νέα ισοροπία από συμφέροντα». Μα λες και κάτι τον σπρώχνει από μέσα του να παραιτήσει γρήγορα το στέρεο έδαφος. Όλοι οι ξένοι κατακτητές, λέει, σεβάστηκαν τις κοινότητες, μόνο οι Έλληνες οι ίδιοι τις κατάργησαν, ενώ πολλές φορές τους γλύτωσε από το θάνατο. Μήπως έχασαν και τη θέληση της αυτοσυντηρησίας; «Αλλά και τι αξίζει να θέλει να ζει μια φυλή αν δεν θέλει και να νικήσει;» Τι θα πει να θέλει να ζει μια φυλή και τότε και πώς παρουσιάζεται αυτή η θέληση, και είναι τάχα ζήτημα της βούλησης των ατόμων, τα προβλήματα αυτά δεν τον ενδιαφέρουν παρό' τον συνεπαίρνει ολόκληρον ή φράση εκείνη: «η θέληση της νίκης» (ή ομοιότητα της με τη νικητική «θέληση της δύναμης» δεν είναι μονάχα στίς λέξεις).

* *

«Νίκη». Είχε πει πρωτότερα («Κοινοτήτες») πώς «σκοπός των κατακτητών δεν είναι να εξαντληθούν πολεμώντας από πείσμα μονάχα να σβύσουν κάθε ξένη ζωή γύρω τους», παρ'ά ν' αναγκάσουν τους λαούς ν' αναγνωρίσουν την εξουσία τους. Μα τώρα τα ξεχνάει όλα αυτά. Σά να του πήρε τα συλλοικά του ή λέξη «Νίκη» και, θυμούμενος και την άλλη εκείνη τη φτερωτή μαρμαρένια Νίκη της Σαμοθράκης (το γνωστότατο ελληνιστικό άγαλμα, που Γάλλοι το πήραν από το νησί στο Λουβρο του Παρισιού), νιώθει να του φυτρώνουν και του ίδιου φτερά, που για πολλήν ώρα τον σηκώνουν στα σύννεφα μακριά από κάθε πραγματικότητα. Και μεθώντας από τα λόγια του τα ίδια, ξεσπάει σ' ένα λυρικό ξεχείλισμα άσυγκράτητο, σ' έναν ξόφρενο ύμνο στη Νίκη και στο Νικητή, πού, τώρα, «χωρίς σκοπό αγωνίζεται για τη Νίκη» και «δεν πολεμάει για κανέναν άλλο σκοπό παρά για να νικήσει». Σάν ύμνος μπορεί να είναι όμορφος, άνακαι κατάφορτος από υπερβολές και στολίδια. Τα νοήματα όμως αδύνατο να τα παρακολουθήσει κανένας. Είναι ζήτημα μάλιστα, αν κι ο ίδιος έδινε πολλή σημασία σ' αυτά, αφού εκείνο που προπάντων θαυμάζει είναι ο «τεχνίτης στο γράψιμο».

Και ίσα ίσα βρίσκει ευκαιρία στο επόμενο κεφάλαιο «Το Φεγγάρι» να ειρωνευτεί σαρκαστικά την έπιστήμη, βάζοντας αντίκρου της τη φαντασία. Φεγγάρι ονομάζεται το ψηλό βουνό της Σαμοθράκης μ' ένα πολύ περίεργο νταντελωτό τραχύ περιγράμμα, που το σχηματίζουν άπειρες μυτερές κορφές. Του διηγήθηκαν πώς ένας Άγγλος ελληνιστής ήρθε έπίτηδες από την Άγγλία στη Σαμοθράκη για να ιδεί αν αλήθεια βλέπει κανένας από την κορυφή του Φεγγαριού την Τροία, όπως λέει ο Όμηρος. Η ιστορία αυτή τον διασσεδάζει πολύ, γιατί δείχνει πού φτάνει ή έπιστημονική μανία, που δε διστάζει να πασπατέβει, να ψάχνει, να αναποδογυρίζει κάποτε και την τέχνη ακόμα(!) για να βρει άποκάτου την αλήθεια. Αυτόν όμως από μικρό τον ένθουσιάζουν τα λόγια του Πιλάτου: «Τι έστιν αλήθεια;» σάμπως υπάρχει κανένα ψέμα; «και γιατί να ψάχνουν τόσο πεισματάρικα για ν' ανακαλύψουν την Αλήθεια, ενώ θα ήταν πολύ εύκολο να την πλάσουν»; Υπάρχουν πολλές μικρές αλήθειες που τις πλάθει ο καθένας πάντα ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία του, τη δύναμη του ή την αδυναμία του. «Δεν ταιριάζει να πιστέβει κανείς πώς είναι ή Αλήθεια όσα πλάθει, γιατί αυτό είναι ψέμα. Αν όμως αυτό το ψέμα βοηθεί τον άνθρωπο να ζήσει»;

Οι στοχασμοί του αυτοί που θα τις υπόγραφαν μ' ένθουσιασμό κι ένα σωρό άλλοι διανοητές μας (οι ίδιοι που ένθουσιάζστηκαν και με το στενό ρελατιβισμό του Pirandello), δείχνουν εξακολουθητικά την ίδια άτομικιστική και ιδεαλιστική άφετηρία, που με τα ξεκάφωτα λογικόφανα σχήματα της έμποδίζει την κατανόηση και του πιο άπλου φαινομένου. Βέβαια δεν υπάρχει απόλυτη αλήθεια. Όσοι το υποστηρίζουν εκφράζουν, χωρίς να έχουν πάντοτε συνείδηση του τι λένε, τους πόθους μιας κοινωνίας που ενδιαφέρεται για την αιώνια διατήρηση μιας ώρισμένης κοινωνικής κατάστασης. Η σχετικότητα όμως της αλήθειας δεν κρεμιέται καθόλου από το κάθε άτομο. Η έρευνα έδειξε, πώς ή αλήθεια αλλάζει με τις εποχές και με τις κοινωνικές τάξεις. Κρίμα που δεν υπάρχει ο καιρός και ο τόπος που χρειάζεται, αλλιώς δε θα μπορούσε να υπάρξει πανηγυρική διάφευση των λόγων του Ίδα από μια ανάλυση της δικής του «αλήθειας». Θα φαινόταν καθαρά πώς ή «αλήθεια» του είναι κάθε άλλο παρά δημιουργία του ατόμου του ούτε άλλων «ατόμων».

(άκολουθεί συνέχεια)

1) Όταν την αφήνουν! Κι αυτό αλλάζει με τις εποχές και με τα συμφέροντα. Υπάρχει κάποιος λόγος, που ο Κεμάλ δε φέρθηκε καθόλου σαν το Μωάμεθ το Β'...

ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ

Η ΤΟΝΙΚΗ ΜΕΤΑΡΥΘΜΙΣΗ

(Απάντηση στον κ. Μίτα)

Ο κ. Μίτας προτιμα το σύστημα του τονισμού όλων των λέξεων με οξεία. Και απορεί γιατί δεν είπα τίποτε γι' αυτό. Μα, καθώς λέει πάλι ο ίδιος, «το παραμέρισα, γιατί μ' αυτο θάχουμε, όπως και σήμερα, πάλι πολλους τόνους». Αυτό είναι βέβαια. Θάχουμε πολλους τόνους περιττους και παράλογους. Και γιατί το απλό, το απέριττο, το λιτό, είναι πάντα ωραίο.

Μα τον κ. Μ. δεν τον καταλαβαίνω καλά. Γι' αυτόν η συνήθεια έχει την πρώτη θέση στο ζήτημα. «Όπως είμαστε συνειθισμένοι... θα δυσκολευτούμε...». Μια φορά και καθιερώθηκε ο τόνος... εμεις οφείλουμε να τον σεβαστούμε (!). Δε μπορούμε να κάμουμε κι' αλλιώς (!)». Μα, αν ήταν έτσι δε θα κάναμε λόγο για καμία μεταρύθμιση, αφού οφείλουμε να σεβόμαστε κάθε πράμα που καθιερώθηκε. Και όμως ο ίδιος πιο κάτω υποστηρίζει πως πρέπει να μεταρρυθμίσουμε την ιστορική ορθογραφία. Αυτην λοιπόν δεν οφείλουμε να τη σεβαστούμε; Και όμως η ιστορική ορθογραφία στις ρίζες είναι πιο δικαιολογημένη από πολλους τόνους, και χρειάζεται πολύ περισσότερη σκέψη προτού την αγγίξουμε.

Ας εξετάσουμε τώρα, αν το σύστημα του γενικού τονισμού είναι τόσο απλο όσο το νομίζει ο κ. Μ. «Ένας κανόνας, λέει, θα διδάσκει όλο τον τονισμό: «Κάθε λέξη θέλει κ' έναν τόνο, στη συλλαβή που τονίζεται κάπως δυνατότερα από τις άλλες». Λησιμονεί πολλά πράματα ο κ. Μ. Θα ρρω πως, αν μελετούσε προσεχτικότερα την πρότασή μου, δε θα είχε τόσο πολλές αντίρρησης. Ο κανόνας-του, πρώτα, δε σκεπάει όλη την έκταση του ζητήματος. Δε λέει τίποτε για τα μονοσύλλαβα, που δεν έχουνε «μια συλλαβή που να τονίζεται δυνατότερα από τις άλλες». Και μένει αμφίβολο αν αυτά θα τονιστούν ή όχι. Λοιπόν συμπληρώνω σύμφωνα με την ιδέα του: «Θα τονιστούν και τα μονοσύλλαβα». Ύστερα έρχονται οι εξαιρέσεις: «Εξαιρούνται τα άρθρα α, η, οι, το ως και τα εγγλιτικά».

Μα τώρα ας ιδούμε αν και αυτός ο συμπληρωμένος κανόνας ικανοποιεί όλες τις ανάγκες της γραφής. Τι θα κάμει το σύστημα του κ. Μ. με τη φράση: *δε μου ξήγησε γιατί (γιατί) είτανε βιαστικός; ρωτώ γιατί (γιατί) πρέπει να πάμε; Πώς θα ξεχωρίσει το για να (ίνα) ιδούμε από γιά (φέρε) να ιδούμε; Δεν ήξερα πως (ότι) ήρθες και δεν ήξερα πώς (με πιο μέσο) ήρθες. Αυτός που κάθεται και αυτός που κάθεται; Ναι, μά την αλήθεια και ναι, μα (αλλά) την αλήθεια θα την πω; Να πηγαίνω λοιπόν και να (ιδου) πηγαίνω λοιπόν.*

Ας μη μου πει ο κ. Μ. πως σε μερικές απ' αυτές τις φράσεις το κόμμα δείχνει την έννοια. Πρώτο, αυτο δε συμβαίνει σε όλες, και δεύτερο, έχω να παρατηρήσω, όπως το έγγραφα κι' άλλο, πως το κόμμα, που είναι ένα χρησιμότητα σημάδι για να σαφηνίζει το νόημα της φράσης, δεν ξαίρουμε ακόμη ούτε να το βάλουμε όταν πρέπει, ούτε συνεπώς, να το προσέχουμε όταν διαβάζουμε. Ακολουθούμε δουλικά ένα σχολικό κανόνα: «Όταν έρχεται ότι, αν, διότι, που, ο οποίος... βάζε κόμμα»¹⁾

1) Κατα σύμπτωση διαβάζω σε μια εφημερίδα την ακόλουθη περίοδο, που επικυρώνει θαυμάσια την παρατήρησή μου, και δείχνει πως μπορεί ένα κόμμα να αναποδογυρίσει το νόημα μιας φράσης. «Δεν θα μεταβληθώμεν εις προφήτας Ιερεΐμ και δεν θα καθήσωμεν επι των ερειπίων, δια να θρηνησωμεν. Όχι, (κόμμα) διότι είναι δυνατόν να λησιμονήσωμεν τας μικρας και θαλερας Ελλάδας της Μικρασιας...». Θέλει να πει βέβαια δε θα θρηνησωμεν, μα αυτο δε θα πει πως μπορούμε να λησιμονήσωμεν... Ο απροκατάληπτος όμως αναγνώστης θα καταλάβει ακριβώς το αντίθετο: δε θα θρηνησωμεν, και λόγος είναι επειδη μπορούμε να λησιμονήσωμεν... Και όλη αυτή την καταστροφή την έφερε εκείνο το αψυχολόγητο κόμμα που μπήκε στο όχι.

Να με συμπαθήσουν οι αναγνώστες αν τούς πονοκεφαλω με τέτοια ψυχολογήματα, μα η ταπεινή—μου γνώμη είναι πως αυτά τα πραγματάκια έχουνε βαθύτερη ψυχολογική σημασία.

Αυτά λοιπόν είναι που μας αναγκάζουν να σκεφτούμε πως πρέπει μερικά μονοσύλλαβα και το γιατί να μείνουν άτονα. Αυτή είναι, να πούμε, η πρώτη αφορμή που δίνει γένεση στο τονικό ζήτημα. Πιστεύω να αναγνωρίζει ο κ. Μ. πως αυτά είναι απαραίτητα, μονάχα δεν τα πρόσεξε. Ύστερα, άμα σπάσουμε μια φορά σ' αυτά την τόσο αξιοσέβαστη συνήθεια, θυσιάζοντάς—την στη λογική της ανάγκης, παρουσιάζονται απο πίσω—τους μια αρμαθία άλλα μονοσύλλαβα: *θά, ρά, καί, μέ, σέ, άς, άν, τί*, (αιτιολογικό), *τόν, τήν, τούς,...* και μας ρωτούν για ποιο λόγο τους βάζουμε τόνο, και υψώνεται εμπρός—μας ο παραλογισμός του τονισμού—τους. Και καταλήγουμε στην ιδέα (βαθμίδα πρώτη) πως θα είναι πολυπραχτικό, μάλλον αναγκαίο για την ομοιομορφία, ν' αφήσουμε όλα τα μονοσύλλαβα άτονα, εκτος σπο κεινα τα ορισμένα. Και ύστερα βλέπουμε καμια φράση σαν τούτη εδώ: *για να μη σου το πω και χαιρόμαστε για την απλότητα και την ομορφιά της γραφής—της απέναντι στην άλλη: για να μη σου τό πώ.*

Λογικά, θά μπορούσαμε ίσως να σταθούμε εδώ. Είναι, καθώς είπα, η πρώτη βαθμίδα. Αυτήν την επιβάλλει η ανάγκη. Όσο για τη δεύτερη, την κατάργηση του τόνου στη λήγουσα των πολυσύλλαβων, παραδέχομαι πως δεν την επιβάλλει πραγματική ανάγκη, την υπαγορεύει μονάχα η αγάπη της απλότητας. Ο κ. Μ. παραπονιέται που καταργώ κανόνες και στη θέση—τους βάζω άλλους. Καμια γλώσσα δε γράφεται χωρίς κανόνες. Φαντάζομαι τι δυσκολία θα τραβα το παιδί στο γαλλικό σχολείο για να μάθει να ξεχωρίζει τότε το *ον* είναι σύνδεσμος διαζευτικός, για να το γράφει έτσι, και τότε είναι επίρρημα τοπικό, για να βάλει βαρεία. Αλλά δεν υπάρχει άλλος τρόπος: *πρέπει να το μάθει*. Και το μαθαίνει. Το ζήτημα δεν είναι να μην έχουμε κανόνες. Εκείνο που ζητούμε προ πάντων είναι το αποτέλεσμα: να έχουμε ένα σύστημα όσο γίνεται απλο, με όσο μπορεί λιγότερα περιττα σημάδια, και *που να μη μας φέρνει ποτε σε εκφράσεις διαφορούμενες*, αυτο που συμβαίνει με το σύστημα του γενικού τονισμού.

Ο κ. Μ. βρίσκει δυσκολίες στην ανάγνωση και στη γραφή. Τις λέξεις σαν το *αλλά* «θα σκεφτόμαστε καλά και ύστερα θα τις διαβάζουμε». Στο τέλος όμως θά τις διαβάζουμε, ενώ με το *για να ιδουμε* και με το *δεν ήζαιρα πώς ήρθες* όσο κι' αν σκεφτούμε, δε θα καταλάβουμε ποτε τί ήθελε να πει εκείνος που τα έγραψε. Όσο για τη δυσκολία που βρίσκει ο κ. Μ. στη γραφή, δε μπορεί απτην πράξη να κρίνει, γιατί δε θα έχει γράψει βέβαια ως τώρα παραπάνω απο δέκα λέξεις με αυτο το σύστημα. Εγώ τον βεβαιώνω πως, άμα γράψω μια σελίδα, τόσο πολυ συνειθίζω, που ύστερα, όταν θα γράψω με την καθιερωμένη γραφή, λησμονω νά βάζω τους τόνους.

Σε μερικά άλλα σημεία όλως διόλου δεν κατάλαβα τον κ. Μ. Δυσκολεύομαι, λέει, να σηκώσω τον τόνο απο μερικες λεξούλες, αν και εκει μπήκε ολότελα αδικαιολόγητα. Ποιες είναι αυτές οι λεξούλες, μυστήριο. Σ' εκείνα τα ορισμένα μόρια όπου διατήρησα τον τόνο, εξήγησα την ανάγκη. Ετσι έχει και η γαλλική *a-à, la-là, ou-ou*. Στα ιταλικά *e-è*.

Αφαιρούμε να σεβόμαστε τους τόνους που καθιερώθηκαν, πώς δε διαμαρτύρεται ο κ. Μ. για κάποια άλλη καινοτομία, που δεν είναι δική μου. Βλέπω στο σημείωμά—του: «*το σύστημα του*», «*η ύπαρξη του*», δίχως δεύτερο τόνο. Είτε ο ίδιος τα έγραψε έτσι, είτε τυπώθηκαν έτσι σύμφωνα με το σύστημα που επικράτησε τώρα τελευταία, πώς δε λέει τίποτε γι' αυτήν την αχώνευτη συνήθεια; Αποφασίσαμε να καταργήσουμε έναν τόνο, και, αντι ν' αρχίσουμε απτο πλήθος των περιττων τόνων στα *θα, να, ..* αρχίσαμε απο έναν που είναι απτους πιο ζωντανους και αληθινους. Αυτο λέγεται αρχίζω μια μεταρύθμιση απτην ανάποδη. Μου είπαν πως, επειδη αυτές οι λέξεις έχουν έναν τόνο, δε χρειάζονται δεύτερο. Και ποιος νόμος λέει πως κάθε λέξη *πρέπει να έχει έναν τόνο και μόνο έναν*; Νά μερικες που θέλουνε δυο και μερικες άλλες που δε χρειάζονται κανέναν. Εγώ, κάθε φορά που απαντω απτην τη γραφή, μου έρχεται να διαβάσω *το σύστημα του...*, και περιμένω να βρω παρακάτω ένα όνομα στη γενική.

Ελισαίος Γιανίδης.

Ν. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ. «Νικηφόρος Φωκάς» δράμα 'Αθήνα, 1927.

Ο Νικηφόρος Φωκάς του κ. Καζαντζάκη που κυκλοφόρησε αυτές τις μέρες είναι λυρικό δράμα με ιστορική υπόθεση. Ο τίλος αυτός δε λέει τίποτα, γιατί πολυ συχνά σκεπάζεται ή μορφική αδυναμία με ρητορικά και φουσκωμένα λόγια, και στην ιστορία καταφέρβουν πολλοί, άμα τούς λείπει ή επινόηση ή όποιοι κινούνται από ώρισμένες αισθητικές ή εθνικιστικές θεωρίες, ξένες προς την καλλιτεχνική δημιουργία.

Εδώ όμως έχουμε μπροστά μας ένα ποιητικό ξέσπασμα τόσο άτόφιο, που σέ χτυπάει κατακέφαλα σά δυνατό καθάριο κρασί και σου αναποδογυρίζει όσες προσχηματισμένες ιδέες είχες για αισθητική εντύπωση, ένότητες, ενδιαφέρο, δράση, διάλογο, και άλλα. Θάξιζε τον κόπο, σάν πνευματικό παιγνίδισμα, να γραφτεί μιá Ποιητική με βάση το έργο τούτο. Μά ή αλήθεια του πάθους που αποπνέει από το σύνολο, όσο κι από την κάθε γραμμή, βρίσκεται στη ραγδαία εξέλιξη, που μονάχα μπορούν να την καταλάβουν όσοι περάσανε ποτέ δξύτατες διανοητικές ή ψυχικές κρίσεις.

Ο «Νικηφόρος» είναι δράμα έσωτερικό, που ξετυλίγεται στην ψυχή του ήρωα σέ λίγες ώρες, που συμπυκνώνουν τη ζωή του ολόκληρη. Τάλλα πρόσωπα είναι το καθένα σάν το αντιφέγγισμα μιās του διαφορετικής στιγμής και παραστέκονται, πλακωμένα από τις ατομικές τους μικροφιλοδοξίες και πάθη, στην περιστροφική δόνηση που σφίγγει το Νικηφόρο από αγωνία σέ αγωνία, ως την υπέρτατη στιγμή που ξεσκαπάζει το Θεό στο ίδιο του το στήθος. Ύστερ' απ' αυτήν, κι ως ξαναπέσει στον ανθρώπινο φόβο, στην ανθρώπινη ήδονή και λαχτάρα, ή ζωή γίνεται άβάσταχτη από την ίδια της πληθώρα. Κι οι συνωμότες που μπαίνουν να τον σκοτώσουν, ξετελιώνουν την άδιεξοδη ανάταση με τον άσπαστο κύκλο, που ή ανθρώπινη ψυχή δε μπορεί να περάσει παρά με το θάνατο. Έτσι κι εδώ άκόμα, ή έξωτερική πράξη ξεπροβάλλει από έσώτατη αναγκαιότητα. Ύστερα, σέ λίγες γραμμές, ή ζωή ξαναπέφτει πίσω στα παλιά καλούπια, χαλαρωμένη. Ο νέος αυτοκράτορας είναι σκληρότερος από τον προκάτοχο του. Έξήγησε στενά, με την πολιτική του μονάχα σημασία, το δίδαγμα της άνωτατης ευθύνης που δονούσε το Νικηφόρο απέναντι στο θεό του. Το χορτασμένο μίσος σπαίνει ή άσχημονεί. Και ή Θεοφανώ που αντιπροσώπεβε όλη τη γλύκα της γής, καθώς θολώνει τα φρένα των άντρων την ώρα της ώριμης πράξης, ξεφωνίζει τώρα νικημένη, ενώ τη σέρνουν στην παντοτινή έξορία της.

Από την ώρα που πέφτει ή φανταστική αύλαία, τα πρόσωπα του δράματος δε μās ενδιαφέρουν πιά καθόλου' τόσο τέλεια είναι ή πνευματική ένότητα που τα συμπυκνώνει σέ μιá στιγμή. Μά τί ήθελε ο Νικηφόρος και σκορπούσε τόση φλόγα και πάθος τρυγύρω του, ποιό είναι το πνευματικό κίνητρο που σά βουκέντρα τον στροβιλίζει άκαταμάχητα γύρω από τον ίδιο πυρήνα; Το βασίλειο του το κατέχει από το θεό. Ο θεός του δεν είναι ή ώφελιμιστική φόρμουλα της ευτυχίας, της καλοζωίας του πλήθους. Είναι ο άγριος κυβερνήτης της Παλαιās Διαθήκης που ζώνει ιά νεφρά των πιστών του με τριδίπλο χαλκό και τούς μαστιγώνει άνίλεα προς ένα άκατανόητο σκοπό. Είναι εκείνος που δεν ήρθε να φέρει ειρήνη παρά μαχαίρι. Καλά, ως ένα ώρισμένο σημείο, ως ένα πολυ προχωρημένο σημείο της ζωής του, ως τα χετός, ο Νικηφόρος τον πίστεβε όπως του είχε παροδοθει, και του έδινε με φόβο κι ευλάβεια το μερίδιο του από τις νίκες που ολόένα τον στεφάνωναν. Μά τώρα που ή πρώτη σια της άποτυχίας τον άγγιξε με τη μαύρη φτερούγα της, καταφέρβει στο θεό του και ζητάει με ύπομονη στην αρχή, με όργη έπειτα, την προστασία, την ανταμοιβή για τη δούλεψη του. Και καθώς έπεσε ή πεποίθηση στο στήθος του, έτσι πέφτει και ο θεός ματωμένος, χλωμός, άξιολύπητος στα πόδια του και ζητάει βοήθεια. Άγανάχτηση και μίσος κυριέβει το Νικηφόρο στην αρχή—ποιός τον γελούσε λοιπόν τόσα χρόνια; Μά ή συμπόνηση για το άδύνατο αυτό πλάσμα του φουσκώνει την καρδιά από μεγαλοφροσύνη και ήρωϊσμό. Άν ο θεός είναι άδύνατος, θά τον κάνει αυτός φυσώντας τη θνητή του πνοή στο άυλο ξεσκίδι που λάτρευε. Και ή φωνή του θερμή τώρα, γενναία και άτρεμη, άντικρίζεται από άλλη φωνή βουερή. Η

Η ΠΙΣΤΙΣ ΧΟΛΙΑ

ΡΟΥΒΛΙΑ. Όταν οι «λευκοί άνθρωποι» αναλαβαίνουν να ξευγιάνουν γύρω τους την ατμόσφαιρα, τί ωραία έργα δημιουργούνται! Τί τιμιότητα, τί ευθύτητα στα μέσα της πολεμικής τους! Μας χρειάζονται έντυπώσεις χοντρικές για τον «κοσμάκη». Πλαστογραφοῦμε ένα τηλεγράφημα του κ. Πανουργιά, προσθέτοντας το όνομα του κ. Γληνού, για ν'υποδείξουμε, πώς οι μπολσεβίκοι που βάζουν στα ελληνικά σχολεία της Ρωσίας τη δημοτική γλώσσα, βρίσκονται σε άμεση συνεννόηση με τους έδω άρχηγούς του μαλλιαρισμού. Άρα ρούβλια, άρα δάχτυλοι, άρα τρέμε λαέ τη γλώσσα σου, τη γλώσσα, που ύστερα από εκατό χρόνια άποφάσισε το κράτος να σου δώσει για όργανο της πνευματικής σου ζωής.

Μά και τί θαυμάσιοι συλλογισμοί για να βγει κάποιο συμπέρασμα από τη χυδαία αυτή ενέργεια των «λευκών ανθρώπων». Έπειδή στη Ρωσία βάζουν στα ελληνικά σχολεία τη γλώσσα, που το ελληνικό κράτος έχει βάλει στα δικά του, άρα... βρέχει. Μά την ίδια γλώσσα έχουν οι Έλληνες και στην Αίγυπτο και στην Αμερική, και στην Κύπρο και στα Δωδεκάνησα. Τότε; Βγάλτε συμπέρασμα, αν θέλετε.

ΕΚΒΙΑΣΜΟΙ. Ο κ. Νικολούδης εκβιάζει τον κ. Μεταξά να ταχθεί αλληλέγγυος με το άρλούμπικο «έκπαιδευτικόν του πρόγραμμα». Γιατί αν φύγει ο κ. Νικολούδης, φέβγει και η μόνη πρωινή εφημερίδα του κόμματος των Έλευθεροφρόνων. Ο κ. Μεταξάς εκβιάζει τον κ. Καφαντάρη να δεχτεί κατ' αρχήν, πώς ο κ. Νικολούδης χτυπώντας τη μεταρρύθμιση, που ο κ. Καφαντάρης την πιστέβει για σωστή, σώζει την παιδεία από την κακοδαιμονία της. Γιατί αν φύγει ο κ. Μεταξάς, διαλύεται ή κυβέρνηση συνασπισμού και το πρόγραμμα της «οικονομικής άνορθώσεως» πάει περίπατο. Ο κ. Καφαντάρης εκβιάζει τον κ. Παπαναστασίου να μ'ην παραιτηθεί τη στιγμή, που οι ύποπτες μανούβρες του κ. Νικολούδη χαντακώνουν το μόνο πραγματικό δώρο της δημοκρατίας στο λαό, τη δημοτική γλώσσα στο λαϊκό σχολείο. Γιατί αν διαλυθεί ή κυβέρνηση συνασπισμού, ή Γεωργική τράπεζα και ή άποξημίωση των άγροτών προσφύγων πάνε περίπατο. Και έτσι με την άλυσσιδα αυτή των εκβιασμών, των συμβιβασμών, των συμφεροντολογισμών, γίνεται άνορθωτής του έθνους ο κ. Νικολούδης και το εκπαιδευτικό πρόγραμμα των δημοκρατικών κομμάτων παίρνει τη σφραγίδα του άντεθνισμού και της αντιλαϊκότητας.

ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ Η ΔΙΑΦΟΡΑ; Οι παγκαλικοί συνωμότες στο περίφημο πρωτόκολλο τους έβαζαν ένα από τους σκοπούς της συνωμοσίας τους «την άναστύλωση των μεγάλων άρετών της κοινωνίας των έδραζομένων επί της θρησκείας, της γλώσσας, της κοινωνικής, οικογενειακής και άτομικής ήθικης, των ήρώων της φυλής παραδόσεων και των έθνικών ιδανικών, δια της άγρίας καταπολεμήσεως των άνιέρων και έθνοκτόνων δοξασιών του νεοιδεατισμού, του μαλλιαρισμού, του άθεϊσμού, του ύλισμού, του εκφυλισμού και της διαφθοράς».

Και ή εφημερίδα «Εστία» τους όνόμασε γι' αυτό «χυδαίους εκμεταλλευτάς». Γιατί; Γιατί είναι χυδαία εκμετάλλευση να μιλάν γι' αυτά τα πράματα οι παγκαλικοί συνωμότες και δέν είναι έντελώς το ίδιο πράμα να μιλάει γι' αυτά ή «Εστία»; Θα μπορούσε ή έρίτιμη αυτή κυρία να μ'ας δώσει την παραμικρότερη άπόδειξη γι' αυτό;

«Ο ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ» (!) ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ. Η αντίδραση έχει όρισμένα στρατηγικά σημεία και τα χρησιμοποιεί κάθε φορά, που θέλει να καταπνίξει την προοδευτική κίνηση και να κρατήσει το λαό στο σκοτάδι.

Το Πανεπιστήμιο, τα θρησκευτικά σωματεία του κ. Κουτρέλη, ο Σύλλογος των ζηλωτών του Χριστού, οι κτηριοχίτωνες φασιστές του κ. Εύστρατιάδη, ο έμπορικός Σύλλογος και ο φιλολογικός (!) Σύλλογος Παρνασσός. Άλλοτε έβγαινε και ή Άρχαιολογική Έταιρία και ο Διδασκαλικός Σύλλογος του μακαρίτη Κυπαρίση Στεφάνου. Τώρα έχασαν τους δασκάλους και έχασαν και τους φοιτητές, που τους έβαζαν να σκοτώνονται για τους «δολιχοδρομούντας άετούς» του μακαρίτη Μιστριώτη.

Ο Παρνασσός ήταν φιλολογικός Σύλλογος πριν πενήντα χρόνια. Τώρα είναι, ως γνωστό, μια λέσχη, όπου διάφοροι πνευματικοί συνταξιούχοι χαρτοπαιχτούν για να περνούν την ώρα τους. Έχει και μια αίθουσα, που την κρατάει κλειστή και την άνοίγει, όταν πρόκειται να φλυαρήσει κανένας κρονόληρος. Αυτή είναι ή φιλολογικότητα του Παρνασσού. Αυτό λοιπόν το πνευματικό όστεοφυλάκιο βγήκε να μιλήσει και για το εκπαιδευτικό ζήτημα. Και είπε, πώς δέν υπάρχει καν δημοτική γλώσσα, πώς τα βιβλία πρέπει να γράφονται στην καθαρεύουσα, πώς πρέπει να υπάρχουν τρία εκατομύρια αναλφάβητοι Έλληνες και άλλα τρία εκατομύρια άμόρφωτοι, για να περνάν για σοφά κεφάλια οι νεκροκεφαλές, που τον διευθύνουν. Μά βέβαια, αν δέν υπάρχουν αναλφάβητοι Έλληνες, πώς θα περνάει ο Παρνασσός για σπουδαίο κοινωφέλιμο σωματείο, διατηρώντας μια νυχτερινή σχολή, όπου ή άρχουσα τάξη να πετάει ένα ψίχουλο σε λίγα από τα άπειρα δυστυχισμένα παιδιά του λαού, που άφήνει μέσα στο πνευματικό σκοτάδι ο ίδιος ο Παρνασσός και οι όμοιδαίτες του;

«ΚΑΤΩ ΤΟ ΚΕΦΑΛΙ ΔΑΣΚΑΛΕ». Ο κ. Υπουργός, περίμενε με άνυπομονησία να παρουσιαστούν μπροστά του οι πνευματικοί δουλοπάροικοι με σταυρωτά τα χέρια και σκυμμένη τη ράχη. «Διατάξτε, κ. ύπουργέ. Μάλιστα! έτσι είναι, όπως τό λέτε. Τα μέτρα σας είναι θαυμάσια. Είστε σωτήρ του έθνους, της παιδείας μέγας ευεργέτης». Και άντις αυτό βρήκε μπροστά του ανθρώπους, που του είπαν. «Όχι. Τα μέτρα και τα σχέδια σου είναι άντίθετα με το συμφέρο της λαϊκής παιδείας. Έχουμε έντολή από όλους τους συνάδελφους μας να διαφυλάξουμε και να προασπίσουμε ό,τι καταχτήθηκε με εκατόχρονους άγώνες και να ζητήσουμε και άλλα». «Α! έτσι είναι; έχετε και γνώμη και είστε και άντίθετοι στα μέτρα μου; Έ! λοιπόν είστε κομμουνιστές. Ακόμη χειρότερα, είστε κλέφτες. Σ'ας παύω και διορίζω άλλους τίμιους. Και αυτοί θα έχουν γνώμη, αλλά τη γνώμη τη δική μου». Να όλο το ζήτημα της διδασκαλικής Όμοσπονδίας, τα άλλα όλα, νόμοι, άρθρα, εδάφια είναι το πρόσχημα. Κάτω το κεφάλι, δάσκαλε!

Η ΑΛΑΝΘΑΣΤΗ ΜΕΘΟΔΟΣ. Η Ελλάδα είναι κατοικημένη από έξυπνους ανθρώπους, από τετραπέρατους ανθρώπους. Αυτό τό ξέρει όλη ή οίκουμένη. Μά έξυπνότεροι από τους έξυπνους Έλληνες, άφταστοι σε εύρεσιτεχνία και ύπέροχοι σε δραστηριότητα δέν είναι άλλοι έξυπνους Έλληνες, άφταστοι σε δημιουργική στιγμή, που φτιάνουν τη θεούλα τους ή από κείνους που βρίσκονται στη θεία δημιουργική στιγμή, που φτιάνουν τη θεούλα τους. Τότε είναι ή στιγμή, που ο κούνουπας γίνεται βόδι και που άμύνονται για τη θεούλα τους. Τότε είναι ή στιγμή, που ο κούνουπας γίνεται βόδι και οι κ. κ. Παναγιωτίδης, Χατζής και Σακελλσρίου άνακηρύχονται από μια όλόκληρη κοινοβουλευτική έπιτροπή «διακεκριμένοι έπιστήμονες». Θύματα, ήρωες πνευματικών άγώνων! Τι έξοχη έφεύρεση! Ο αξιοί για δέκα Πανεπιστήμια. Θύματα, ήρωες πνευματικών άγώνων! Τι έξοχη έφεύρεση! Ο «κομμουνιστικός» Έκπαιδευτικός Όμιλος τους καταδιώχνει, τους έπαψε από καθηγητές του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, όπου τους ανέβασε ή άφατριαστη πολιτική και έπιστημονική ευθυκρσία του κ. Πάπ! Αυτός ο Έκπαιδευτικός Όμιλος πόσους μεγάλους άντρες θάναδείξει ακόμη! Κάποτε ένας έπιθεωρητής δημοτικών σχολείων, που παύτηκε, γιατί χαρτόπαιζε στα καφενεία με τους ύφισταμένους του, παίρνοντας τους και δανεικά και άγύριστα τα όσα έχανε στα χαρτιά, βγήκε ήρωας και θύμα των γλωσσικών του ιδεών. Έτσι και οι παραπάνω μεγάλοι και άδικημένοι έπιστήμονες είναι θύματα της «διακεκριμένης» έπιστημονικής τους άξιας. Μά ξεχάσαμε και έναν άλλον ακόμη πιο «διακεκριμένον». Αυτός άνακάλυψε, πώς τό γισούρε της σακούλας τόλεγαν οι Βυζαντινοί «δρουβανοτόν όξύγαλα». Και ο «κομμουνιστικός» Έκπαιδευτικός Όμιλος δέν έννοεί να του συγχωρήσει τό άπαράμιλλο έπιστημονικό τρόποιο.

Ο ΟΡΚΟΣ. Να και μια άλλη άπόδειξη, πώς ή Παιδεία είναι άνεξάρτητη από τις κοινωνικές τάξεις και τους άγώνες τους. Ο πανεπιστημιακός νόμος κάπου έλεγε, πώς οι φοιτητές δίνουν όρκο ή ύπόσχεση στον Πρύτανη, πώς θα τηρούν τις διατάξεις του Πανεπιστημίου, έννοώντας μ' αυτό φυσικά, πώς θα συμμορφώνονται με όσα λέει ο νόμος, θα συμπεριφέρονται, όπως ταιριαζει σε άκαδημαϊκούς πολίτες, θα φοιτούν στις παραδόσεις και στα φρονωνια, όπως ταιριαζει σε άκαδημαϊκούς πολίτες, θα φοιτούν στις παραδόσεις και στα τέτια. Και τιστήρια, θα σέβονται τους καθηγητές και τις πανεπιστημιακές άρχές και τα τέτια. Και πώς έρμήνευσε τό νόμο αυτό ή σεβάσμια Σύγκλητος; Έβαλε τα παιδιά να όρκιστούν, πώς δέ θα γίνουν κομμουνιστές, δέ θα πιστέψουν δηλαδή στο ιδανικό μιας νέας κοινωνικής τάξης καλύτερης από τη σημερινή ή αν θέλετε ακόμη δέ θα παραδεχτούν όρισμένες κοινωνιολογικές θεωρίες. Μά αν ή έπιστημονική τους έρευνα τους όδηγήσει σαυτό; Όστε ή

ἐπιστήμη εἶναι ἐλεύθερη ἔρευνα, ὑπὸ τὸν ὄρο νὰ μὴν καταλήγει σὲ ὠρισμένες θεωρίες δηλαδή νὰ μὴν εἶναι ἐλεύθερη. Καμαρώστε τα κύριοι ὀμφαλοσκόποι τῆς νεοελληνικῆς πραγματικότητας.

ΕΥΑ. Στὸ περιοδικὸ «Νέα Ἑστία» (τομ. Α'. σελ. 596—599) δημοσιεύτηκε μὲ τὸν τίτλο αὐτὸν ἓνα σύντομο ὄνειρόδραμα τοῦ Ψυχάρη, ἓνα παιχνιδάκι τῆς πένας χωρὶς ἀξιώσεις βέβαια. Μὰ ἡ «Νέα Ἑστία» βιάστηκε νὰ τὸ ἀνακηρύξει «ὑπέροχο» καὶ νὰ πεῖ ἀκόμη, πὼς εἶναι «μιά λογικὴ ἀνασκευή» τοῦ κομμουνισμοῦ. Καὶ ἓνας Ὑπουργός, μὲ ἀξιώσεις διανοούμενου, εἶπε, πὼς ὁ Ψυχάρης ἀπόδειξε τρανὰ πράματα μὲ τὸ παιχνίδι αὐτὸ τῆς πένας του. Ὅχι δά! Ὅτι ὅλοι οἱ δημοτικιστὲς δὲν εἶναι κομμουνιστὲς δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ τὰποδείξει ὁ κ. Ψυχάρης, οὔτε ὅτι ὁ ἴδιος δὲν εἶναι κομμουνιστής. Ἀπὸ καιρὸ μᾶς ἔχει πεῖ, πὼς δὲν εἶναι πιά οὔτε δημοκρατικός. Καὶ εἶναι γνωστό, πὼς πρὶν ἓνα δυὸ μῆνες φίλησε τὸ χέρι ἑνὸς πρίγκιπα τῆς ξεπεσμένης δυναστείας τῶν Γκλύξμπουργκ. Μὰ νὰ πιστέβει ἄρα γε κι ὁ ἴδιος πὼς εἶπε τίποτα σαβαρὸ ἐνάντια στὸν κομμουνισμό; Οἱ κομμουνιστὲς στὴ Ρωσία δεῖξαν πὼς ἔχουνε γιὰ τὴν τέχνη καὶ τὰ δημιουργήματα της καὶ τὴ μορφωτικὴ ἀξία της πολὺ διαφορετικὴ ἀντίληψη ἀπὸ κείνη, πού τοὺς παρουσιάζει νάχουν ὁ κ. Ψυχάρης, μὲ τὸ νὰ τοὺς βάζει νὰ καταστρέφουν τὸν Παρθενῶνα καὶ στὴ θέση του νὰ στήνουν κανόνια. Δὲν κοιτάζει καλύτερα τί ἔγινε στὸ μεγαλοαστικὸ πόλεμο μὲ τὴ μητρόπολη τῆς Reims καὶ τὴ βιβλιοθήκη τῆς Louvain; Καὶ γιὰ τὴ γυναίκα ὁ κομμουνισμὸς ἔχει πολὺ διαφορετικὴ σημασία ἀπὸ τὸ ἀναγκαστικὸ μοίρασμα της ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἄντρες. Δὲν κοιτάζουμε καλύτερα τί γίνεται μέσα στὰ ἀστικά, τὰ «πατρισρχικά» σπίτια καὶ στοὺς δρόμους, καὶ στὰ dancing καὶ τὰ καμπαρὲ τῆς ἀστικῆς μας κοινωνίας; Μήπως τὰ περίφημα οἰκογενειακὰ τρίγωνα, ἢ πληρωμένη καὶ ἢ ἀπλήρωτη πορνεία τῆς σύγχρονης ἀστικῆς γυναίκας εἶναι ἐφεύρεση τῶν Μπολσεβίκων; Ὁ κ. Ψυχάρης ἀπόδειξε, πὼς γιὰ τὸν κομμουνισμό στοχάζεται χειρότερα κι ἀπὸ κείνους, πού ἐδῶ πίστεβαν, πὼς δημοτικισμὸς εἶναι νὰ λέμε τὴν «Ἠλέκτρα» Κεχρμπάρα καὶ τὸν «Παλαιολόγο» Παλιοκουβέντα. Μὲ τέτια ἐπιχειρήματα ἀναιρεῖται λογικὰ ὁ κομμουνισμὸς; Πόσο ἀφελεῖς εἴμαστε!

Η «ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ». Στις 20 Ἰουνίου ἡ διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου δημοσίεψε τὴ διακήρυξη καὶ τὸ πρόγραμμα τοῦ Ὁμίλου. Ἀμέσως σηκώθηκε γύρω βοή ἀπὸ βραιοῖς. Ὅλες οἱ ἔφημερίδες τῆς Ἀθήνας καὶ τῶν ἐπαρχιῶν θεώρησαν καλὸ νὰ πετάξουν τὴ σχετικὴ βραιοῖα τους. Μὰ κριτικὴ καμιά, συζήτηση καμιά, ἀναίρεση καμιά, κατανόηση καμιά. Ἄν ἐξαιρέσει κανεὶς τρία ἄρθρα, πού γράφτηκαν στὸν «Ἐλεύθερο Λόγο» καὶ ζητούσαν νὰ ἀντιταχτεῖ στὸν ἐπαναστατικὸ δημοτικισμό ὁ συντηρητικὸς δημοτικισμὸς, κανεὶς δημοσιογράφος, δημοσιολόγος ἢ διανοούμενος δὲν καταπίστηκε μὲ τὸ θέμα. Καὶ ἀκόμα παρατηρήθηκε ἓνα πῶθλιβερό καὶ πολὺ χαρακτηριστικὸ φαινόμενο. Ἡ «Ἑστία», ἔφημερίδα πού κάποτε εἶχε παράδοση σοβαρότητας καὶ ἐντιμότητος, δὲ σεβάστηκε μιὰ βασικὴ ἀρχὴ καλῆς συμπεριφορᾶς στοὺς πνευματικὸς ἀγῶνες. Ὅσες φορές στὰ ἄρθρα της ἔβαλε μέσα σὲ εἰσαγωγικά κομμάτια ἀπὸ τὴ διακήρυξη, ἦταν πάντα παραμορφωμένα, ποτὲ δὲν ἔλεγαν ἐκεῖνο, πού λέει τὸ κείμενο τῆς διακήρυξης. Γιατὶ αὐτό; Μὰ εἶναι φανερό, πὼς οἱ ἀλήθειες, πού λέει ἡ διακήρυξη εἶναι τόσο ἀκλόνητες, ὥστε δὲν τολμάνε νὰ τις παραθέσουν αὐτούσιες καὶ ἅμα πρόκειται νὰ τις ἀναιρέσουν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

Ἡ «Ἀναγέννηση» τυπώνεται σὲ 5000 ἀντίτυπα καὶ κυκλοφορεῖ πλατύτατα σ' ὅλον τὸ μορφωμένο κόσμον τῆς Ἑλλάδας καὶ ἰδιαίτερα στὸν ἐκπαιδευτικόν. Ἀναγράφει κάθε βιβλίον, πού τῆς στέλνεται ἓνα ἀντίτυπον στὴ διεύθυνση: Κον Δημ. Γληνόν, ὁδὸς Σταδίου 24 Μέγαρον Ἐφεσίου, Δωμ. ἀριθ. 59. Ἀθήνα. Ἡ «Ἀναγέννηση» ἐπιθυμεῖ νὰ δίνει μὲ τὸ βιβλιογραφικὸν τῆς δελτίου, ἂν εἶναι δυνατόν, μιὰ εἰκόνα τῆς πνευματικῆς μας κίνησης. Γι' αὐτὸ παρακαλεῖ θερμὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ ἐκδότας νὰ τῆς στέλνουν τὰ ἔργα τους.

Α'. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑ

- Δ. Σ. ΒΕΖΑΝΗ: *Ἡ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη κατὰ τὸν Franz Oppenheimer*. Ἀθήνα (Τυπ. Ν. Τιλπερόγλου) 1927. Σχ. 80 Μ. Σελ. 40 (Κ).
 Δ. ΒΕΣΑΝΙΣ: *Dietzels Individualismus und Sozialismus*. Berlin (Ἐκδ. Carl Heymanns Verlag) 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 60.

Β'. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ

- Κ. ΒΑΡΝΑΛΗ: *Σκλάβοι πολιορκημένοι* (ποιήματα). Ἀθήνα. (Ἐκδ. «Στοχαστής») 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 92. (Δ).
 ΓΡΗΓ. Ν. ΘΕΕΟΧΑΡΗ: *Φωνὲς χωρὶς ἦχο* (ποιήματα). Πειραιᾶς. (Τυπ. Σωμοῦ καὶ Καλλίνη) 1927. Σχ. 80 Μ. (Δ).
 ΙΣ. ΚΑΡΑΛΗ: *Τὸ κήρυγμα τῆς Τρουμπέτας*. (Διηγήματα) Ἀθήνα. (Τυπ. Α. Τσιγαρίδα) 1927. Σχ. 160 Σελ. 107. δρ. 20. (Δ).
 ΙΟΥΛΙΑΣ ΠΕΡΣΑΚΗ: *Διηγήματα*. Παρίσι. (Ἐκδ. Οἶκος «Ἀγών») 1927 σχ. 80 Σελ. 186. Δρ. 30.

Γ'. ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ

- PIERRE BOVET: *Τὸ μαχητικὸ ἔνστιχτο* (Μετάφρ. Γιάννη Ἰμβριώτη). Ἀθήνα. (Ἐκδ. «Ἀθηνᾶ») 1927. Σχ. 80 Μ. 237. δρ. 50 (Δ).
 JAN LIGTHART: *Ἐλευθερία καὶ Πειθαρχία*. Ἀθήνα (Ἐκδ. Α. Ι. Ράλλης) 1927 σχ. 80 μ. Σελ. 117 Δρ. 25.

Δ'. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ

- Ν. Ι. ΛΟΥΒΑΡΙ: *Ἐκπαίδευσις καὶ ἀνθρωπισμὸς κλπ. κλπ.* Ἀλεξάνδρεια (ἔκδ. Α. Κασσιγόνη) 1927 (Ἐρευνα: Ὀκτώβριος) Σχ. 80 μ. Σελ. 64. Δρ. 14 (Κ).

Ε. ΚΡΙΤΙΚΑ

- Κ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΛΑ: *Ὁ ἄγνωστος Σολωμός*. Ἀθήνα. (Ἐκδ. Στοχαστής) 1927 Σχ. 80 μ. σελ. 214.
 ΠΑΛΑΜΑ, ΨΥΧΑΡΗ κλπ.: *Γύρω στὸ Σολωμό* (Τόμος Βος) Ἀθήνα. (Ἐκδ. Στοχαστής) 1927 Σχ. 80 μ. Σελ. 200.

ΣΤ'. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- ΙΟΝΙΟΣ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ (Μηνιαῖο ἱστορικὸ, φιλολογικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ περιοδικὸ Διευθύντρια Μαριέτα Μινώτου. Ἔτος Δ'. ἀρ. φύλ. 7-8. Ὀκτώβριος-Νοέμβριος 1927. Ζάκυνθος. Σχ. 80 Μ. σελ. 24. Συνδρ. δρ. 35 (Δ. καὶ Κ).
 ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ (Δεκαπενθήμερο λογοτεχνικὸ περιοδικὸ) Διευθυντῆς Γρ. Ξενόπουλος.

- Τεύχος 18-19. 15 Νοεμβρίου 1927. Ἀθήναι. Σχ. 8ο Μ. Σελ. 62. Συνδρ. δρ. 140. Ἐκδ. I. Κολλάρος. (Δ).
- ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ (Μηνιαῖο Λογοτεχνικὸ περιοδικὸ) Διευθυντῆς Γιάννης Μουρέλλος. Βιβλίον δωδέκατο. Σεπτέμβριος 1927. Ἡράκλειο Κρήτης. Σχ. 8ο μ. Σελ. 48. Συνδρομὴ δρ. 120 (Δ).
- Η ΝΕΑ ΑΓΩΓΗ (Μηνιαῖο Παιδαγωγικὸ δελτίον) Χρ. Α'. ἀρ. 9-10. Ἀθήνα. Σεπτέμβριος-Ὀκτώβριος 1927 (Ἐκδίδεται ἀπὸ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ). Σχ. 8ο Σελ. 16. Συνδρομὴ χρονιάτικη δρ. 25. (Δ).
- ΑΓΩΓΗ (Δεκαπενθήμερο παιδαγωγικὸ περιοδικὸ) Διευθυντῆς Χαράλαμπος Παπαδόπουλος. Χρ. Γ'. Τεύχ. 1ο. 15 Ὀκτωβρίου 1927. Λευκωσία Κύπρου. Σχ. 8ο μ. Σελ. 16. (Κ).
- ΠΑΙΔΙΚΗ ΧΑΡΑ (Παιδικὸ εἰκονογραφημένον περιοδικὸ) Διευθυντῆς-Ἰδιοκτῆτος Ἀ. Ράλλης. Ἔτος Ζ'. ἀρ. 1 10 Ὀκτωβρίου 1927. Ἀθήνα. Σχ. 4ο Σελ. 14 (Δ).
- ΠΑΝΑΙΓΥΠΤΙΑ : (Ἑβδομαδιαῖο εἰκονογραφημένον περιοδικὸ). Τόμ. 1ος ἀρ. φυλ. 50. Ὀκτώβριος 1927. Ἀλεξάνδρεια. Σχ. 4ο Σελ. 8. (Κ).
- ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ (Μηνιαῖον περιοδικόν). Σεπτέμβριος 1927. Νέα Ὑόρκη. Σχ. 4ο Σελ. 31. Συνδρ. δολ. 3.00. (Κ)
- ΟΥΡΑΝΙΑ (Μηνιαῖον Δελτίον τῆς ἀστρονομικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος) ἔτος Α'. ἀριθ. φύλ. 1. Νοέμβριος 1927. Κέρκυρα. Σχ. 8ο μ. Σελ. 42.
- LIBRE : (μηνιαῖο περιοδικὸ) Διευθυντῆς ὁ καθηγητῆς κ. Louis Roussel Montpellier, Herault France. No 60-61. Octobre-Novembre 1927. Τιμὴ φύλ. φρ. γαλλ. 1,60.
- L'EUROPA ORIENTALE (Rivista Storica e politica) Anno VII. Settembre-Ottobre 1927. N. 9-10. Roma 1927.
- ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ : (Δεκαπενθήμερο περιοδικὸ) Διευθυντῆς Κ. Μπασιᾶς, Β. Μαλατάκης. Ἀθήνα. 1927. Φύλ. 11ο. σχ. 8ο Μ. Σελ. 32. Συνδρ. δρ. 120 (Δ).

[Κ=Καθαρεύουσα, Δ=Δημοτικὴ, Μ=Μιχτή. Σχ. 8ο Μ=Σχῆμα ὄγδοο μέγα. Σ. 8ο μ=Σχῆμα 8ο μικρό. Ὁ ἐκθέτης δίπλα στὴ χρονολογία σημειώνει τὸν ἀριθμὸ τῆς ἐκδόσεως].

Ὁρθογραφία. Ἡ «Ἀναγέννησις» προσπαθεῖ νὰ τηρεῖ ὁμοιόμορφη ὀρθογραφία, περίπου τὴν ὀρθογραφίαν τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς, περιμένοντας νὰ γίνῃ ἕνας ἐπίσημος κανονισμὸς, πού θὰ ἀπλοποιήσῃ, καθὼς ἐλπίζουμε, πολὺ τὴ σημερινὴ ὀρθογραφία. Παρακαλεῖ λοιπόν, ὅσους γράφουν, νὰ συμμορφώνονται, ὅσο μποροῦν, μετὴν ὀρθογραφίαν τοῦ περιοδικοῦ.